

# ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata  
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne  
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2014/1  
(9. évfolyam)

**Alapító főszerkesztő:**

*Erdélyi Margit*

**Főszerkesztő:**

*Liszka József*



### **Szerkesztőbizottság:**

*Prof. Ing. Albert Sándor, CSc.; Prof. PhDr. Cséfalvay Zsolt, PhD.; RNDR. Csiba Peter, PhD.; Prof. PhDr. Erdélyi Margit, CSc. (elnök); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.; Prof. Dr. Kovátsné Németh Mária; doc. PhDr. Liszka József, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Peres Imre, PhD.; Prof. PhDr. PaeDr Perhács János, CSc.; Prof. Ing. Stoffa Veronika, CSc.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Prof. Dr. Szabó Péter, PhD.; doc. Szarka László, CSc.; doc. RNDR. Tóth János, PhD.; doc. Dr. Tölgyesi József; Prof. Dr. Varga J. János, DSc.*

### **A szám anyagát lektorálták:**

*doc. PaedDr. Benyovszky Krisztián, PhD.; doc. Dr. Horváth Kornélia; Prof. Dr. Keszler Borbála, DSc.; Prof. PhDr. Lanstyák István, PhD.; doc. Dr. Liszka József, PhD.; doc. Dr. Lőrincz Julianna, PhD.; Prof. Dr. Pukánszky Béla; doc. PhDr. Simon Attila, PhD.*

### **Olvasószerkesztő:**

*Vajda Barnabás*

### **Az angol absztraktokat nyelvileg gondozta:**

*Puskás Andrea*

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín

2014



**Erditio – Educatio** • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata • Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-627 • E-mail: liskaj@selyeuni.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Hanusz Szilvia • Borító és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka - Cool Design, Komárno • Nyomta: Tribun EU s. r. o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2014 május

**Erditio – Educatio** • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-35-3260-627 • E-mail: liskaj@selyeuni.sk • Redakčná asistentka: Szilvia Hanusz • Obal a tlačiarska príprava: Szabolcs Liszka - Cool Design, Komárno • Tlač: Tribun EU s. r. o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • máj 2014



## Tartalom

### TANULMÁNYOK ..... 5

**Dévényi Anna:**

A nemzetnevelés gondolatának gyökerei a német pedagógiában ..... 5

**Németh Szilvási Andrea:**

A magyar mint idegen nyelv oktatása Szlovákiában – tankönyvelemzések ..... 19

**Vajda Barnabás:**

A hivatalos ateizmus évei Dunaszerdahelyen ..... 30

A Selye János Egyetem 2013. évi  
Doktorandusz Konferenciája előadásából

**H. Nagy Péter:**

A Selye János Egyetem Doktorandusz Konferenciájának anyaga elé ..... 39

**Merva Attila:**

Jókai és a Felvidék. Jókai felvidéki témájú regényeinek hátteréhez ..... 40

**Kiss Tímea:**

A *Vér és arany* című kötet alakzatai ..... 52

**Rigó Gyula:**

„Nincs kiút álmaink óriási ketrecéből.” Az álom mint fantasztikus hatásképző  
Kosztolányi Dezső *Az alvó* című elbeszélésében ..... 58

**Bajzák Monika:**

Önéletírás vagy regény? Balázs Béla *Álmodó ifúság* című művének elemzése ..... 67

**Szitás Péter:**

Samuel Beckett. Színház a drámában ..... 72

**Deisler Szilvia:**

A borító mögött. Önreflexió, fikció és valóság Bret Easton Ellis *Holdpark*  
című regényében ..... 78

**Kondor Perhács Johanna:**

A magyar mint második nyelv ..... 84

**Horváth Krisztina:**

A mondatátszövődés határterületei – a ragátszövődés és a kettős állítmány ..... 94

**Haindrich Helga:**

Iskolázottság és névválasztás kapcsolata a csanálói és csomaközi névadók  
körében ..... 107

### RECENZÍÓK ..... 123

**Lőrincz Julianna:**

Boda István Károly – Porkoláb Judit: *A hipertext paradigma a szövegterületben  
és a stilisztikában* ..... 123

**Szabó Tünde:**

*Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2013/1. .... 125

**Barátka Agnieszka:**

Kováts-Németh Mária: *Kultúrák közvetítés és pedagógiai értékrendszerek* ..... 128

<b>Vajda Barnabás:</b> Molnár-Kovács Zsófia: <i>A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000–2010) különös tekintettel a történelemtankönyvek vizsgálatára</i> .....	131
<b>Nagy Evelyn:</b> Sven Felix Kellerhoff – Bernd von Kostka: <i>Kémek fővárosa, Berlin. Titkosszolgálatok legrejtettebb ügyelei</i> .....	134
<b>Rudas László:</b> Veronika Gayer – Slávka Otčenášová – Csaba Zahorán eds.: <i>Remembering the City – A guide through the past of Košice</i> .....	135
<b>HÍREK</b> .....	<b>137</b>
<b>Nagy Melinda – Szarka László:</b> Régióismeret, environmentális kultúra az iskolai oktatási programokban .....	137
<b>Szabó Tünde:</b> Doktori védések a Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskolájában .....	139
<b>NEKROLÓG</b> .....	<b>141</b>
<b>Varga Józsefné Horváth Mária:</b> Hajdú Mihály (1933–2014) .....	141
<b>SZERZŐINK</b> .....	<b>143</b>

# A nemzetnevelés gondolatának gyökerei a német pedagógiában

*Dévényi Anna*

## **The Origins of National Education in German Education**

### Abstract

The study gives a short review about the origins of the term "national education" in German literature and about the historical context of it. The concept of national education became popular at the end of the 18th century in German-speaking territories as the result of the enlightenment. This served the interests of the stronger civil class but it also helped to unify the separated German states and to determine the need for a unified German "national sense".

**Key words:** history of education, national education, civic education

**Kulcsszavak:** neveléstörténet, nemzetnevelés, állampolgári nevelés

A nemzetnevelés gondolatának gyökereit és előzményeit keresve felelegethetnénk akár ókori, antik eszményeket is, melyek a fiatalság képzésében elsőrendű feladatnak, értéknek tekintették a közösségért való nevelést és a patriotizmus elültetését.<sup>1</sup> Mivel a nemzetnevelés témáját jelen dolgozat a 18–20. század kontextusában vizsgálja, és mivel a fogalom kialakulása alapvetően kötődik a modern nemzeteszme kialakulásához, nem látjuk szükségesnek, hogy ilyen távolra nyúljunk vissza.

Az olvasó orientálása érdekében (és bizonyos szerkesztési alapelveknek eleget téve) talán szükséges lenne a téma részletesebb taglalása előtt körülhatárolni annak tárgyát, vagyis valamiféleképpen meghatározni, definiálni a nemzetnevelés fogalmát. Annál is inkább, mivel az a második világháború után gyakorlatilag kiveszett a magyar (és jórészt az európai) szóhasználatból. A fogalom tehát, egy viszonylag szűk neveléstudományi, neveléstörténeti érdeklődésű szakmai kör kivételével, jóformán ismeretlen.<sup>2</sup>

Dolgozatunk egyik célja éppen az, hogy annak jelentését, pontosabban jelentéseit, jelentésének (elsősorban időbeli) változásait, a kezdetekre, azaz a 18–19. század fordulójára koncentrálna nyomon kövessük, bemutassuk.<sup>3</sup>

1 Ahogy teszi ezt pl. Matthias Rittner (Rittner 2012, 46–47). Az ókori közösségi nevelési eszményekről ld. bővebben Fináczy 1906, 182.

2 Mészáros István több tanulmányt közölt a témában és Teleki Pál nemzetnevelési programjáról kötetet is megjelentetett, Mann Miklós érinti a kérdést néhány írásában, elszórva találunk természetesen más szerzőktől is cikkeket, elsősorban Imre Sándor tevékenysége kapcsán. A nemzetnevelés Magyarországon kívüli vonatkozásaival a magyar szakirodalom nemigen foglalkozik.

3 Jelen dolgozat nem tér ki a fogalom térbeli, illetve a felhasználás területe (pl. pedagógia, filozófia, politika) szerinti változásainak nyomon követésére.

Ennélfogva nem is adhatunk itt egzakt meghatározást, csupán az értelmezési tartományok kereteit próbáljuk meg kijelölni. Végtelenül leegyszerűsítve a kérdést, nagyjából ezt mondhatjuk: a nemzetnevelés a társadalom egészére (tehát nem csak a kiváltságos rétegekre) kiterjedő, általános műveltséget adó köznevelés igényétől a nacionalista eszmék szellemében a nemzetért (és vezetőjéért) minden áldozatot meghozó, kötelességtudó, engedelmes alattvalók neveléséig terjed.

## A felvilágosodás eszmerendszeréből eredő gyökerek

A nemzetnevelési koncepciók előfutárainak kell tekintenünk a felvilágosodás gondolkörében gyökerező pedagógiai-oktatáspolitikai reformelképzeléseket, abban az értelemben legalábbis, hogy ezek számos eleme tovább él, illetve valamilyen módon hat a nemzetnevelés eszméire. Az ész uralmának hirdetése természetszerűleg vezetett el az értelem kiművelésének igényéhez, ami az oktatás minőségének javítását és minden állampolgárra való kiterjesztését, általánossá tételét vetette fel. A felvilágosodás gondolkodói nevelésről vallott nézeteiket gyakran maguk is nemzetinek nevezték, ti. abban az értelemben, hogy az egész nemzetre kívánták kiterjeszteni és az egész nemzet *javára* fordítani annak gyümölcseit.

Bár a kutatások jelenlegi állása szerint a nemzetnevelés fogalmát (a fent vázolt értelemben) Franciaországban használták először (vö. Rittner 2012, 11–12, 46), ennek rövid említése után a következőkben elsősorban a német területeken nyomon követhető előfordulásait vizsgáljuk. Ennek oka, hogy – a német történelem eseményeiből is fakadóan – itt erősödött meg leginkább, s a 18–20. század folyamán nemcsak komoly szakirodalma, de gyakorlati alkalmazása is kialakult.<sup>4</sup>

A nemzetnevelés gondolata valószínűleg tehát először francia területen fogalmazódott meg a 18. század közepén. A szakirodalom egész pontosan Louis-René de Caradeuc de La Chalotais nevéhez köti, aki 1763-ban írta meg az *Essai d' éducation nationale ou Plan d'études pour la jeunesse* című munkáját (La Chalotais 1996), melyben olyan nevelést követel, amit elsősorban az állam szab meg és irányít – a követelés ekkor még a jezsuita (egyházi) neveléssel szemben fogalmazódott meg (Rittner 2012, 46). A 18. század második felében több tanulmány is napvilágot látott ilyen tárgyban, a forradalom alatt pedig számos terv, tanterv született az állam által megszabott és irányított oktatás igényével Franciaországban. Ezek elsősorban az egyenlőség eszméjéből indultak ki, s az emberek közötti egyenlőtlenségek csökkentésének egyik eszközeként

4 Fontos szempont továbbá a német területekre koncentrált vizsgálódásban, hogy ezek hatottak leginkább a magyar neveléstudományra és politikai gondolkodásra is. Jelen írás voltaképpen egy előtanulmány ezen magyarországi hatások feltárásához.

tekintettek az oktatásra, ezért a mindenkire kiterjedő (s mindenkinek a saját igényeihez és képességeihez igazodó), az állam által biztosított közoktatást tekintették ideálisnak. (Rittner 2012, 12; vö. Dominique 1989)

A német szakirodalom egyértelműen a nemzetnevelés korai képviselői közé sorolja a felvilágosodás egy speciálisan német és kifejezetten a pedagógia területére koncentrált irányzatát, a filantropistákat. (Vö. König 1963; König 1960; Stübig 2001; Rittner 2012)<sup>5</sup> Ezzel részben egyetérthetünk ugyan, de fontosnak tartjuk a megkülönböztetésüket a valamivel később, már a romantika eszmei talaján kibontakozó – nevezzük úgy, „klasszikus” – nemzetnevelés képviselőitől. A magukat „emberbarátnak” nevező elméleti és gyakorlati pedagógusok e névválasztással ugyanis éppen azt kívánták kifejezni, hogy a nevelés legfőbb célját az „általános emberiben” vagyis az egész emberiség közös érdekeit szolgáló ember kinevelésében látták, melyből elképzelésük szerint majd az egész emberiség boldogulása (boldogsága) fakad. (Fináczy 1927, 186) (Nagy hatással volt rájuk Rousseau Emilje, de a már említett La Chalotais és az enciklopédisták, valamint Locke is.) A nemzeti érzést nem tartották igazán sokra és felébresztésére iskoláikban (a híres philanthropinumokban, melyek közül a legismertebb az első, a dessauai, melyet Basedow<sup>6</sup> hozott létre) sem fordítottak sok gondot, mivel szerintük az „nem természetes, hanem csinált érzés”<sup>7</sup>.

A német területek, mint tudjuk, a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke óta a már csak formálisan létező (de még létező!) Német-római Császárságon belül, szinte teljes függetlenséggel bíró, kisebb-nagyobb fejedelemségekre, hercegségekre és néhány királyságra tagolódtak. (Hahner 2006, 191) Ezen államok lakói, identitásukat tekintve, sokkal inkább rendelkeztek valamiféle lokális kötődéssel és a helyi uralkodócsaládokhoz fűződő lojalitással, semmint a Német-római Birodalomra, vagy a német ajkú térség egészére vonatkozó azonosságtudattal.<sup>8</sup> A felvilágosodás mellett ebből is fakad az, hogy a 18. századi német nevelés-koncepciókban még kevésbé dominál a nemzeti eszme. Jellemzően inkább a gazdaság, az állam, illetve az emberiség egészének érdekei ke-

5 A filantropistákról összefoglalóan lásd magyarul: Fináczy 1927, 186–209.

6 Johann Bernhard Basedow (1724–1790): a filantropizmus megalapozója és elindítója. Teológiai és filozófiai tanulmányai után házitanítóként, majd gimnáziumi tanárként kezdett pedagógiai kérdésekkel foglalkozni. A nevelés teljes megreformálását látta szükségesnek elsősorban módszertani, de tartalmi szempontból is. A filantropizmus nevét is kölcsönző művét (*Vorstellung an Menschenfreunde und Vermögende Männer über Schulen, und Studien und ihren Einfluss auf die öffentliche Wohlfahrt*) 1768-ban publikálta. Az 1774-ben kiadott, négykötetes *Das Elementarwerk*-ben gazdagon illusztrálva közölte a polgári iskolák számára javasolt tananyagot. Ugyanebben az évben nyitja meg Dessauban polgári gyermekeket fogadó kísérleti iskoláját, a Philantropinumot. (Mészáros 1997)

7 *Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher*. Band I. Hamburg, 1785, 115–116. Idézi: Fináczy 1927, 197.

8 Az 1780-as évek elején ezt írja Christoph Martin Wieland, a felvilágosodás egyik legjelentősebb német költője, a „weimari klasszikusok” legidősebb tagja: a németek „soha nem fognak egy népként gondolkodni és cselekedni, soha nem öltik magukra azt, amit erkölcsi értelemben nemzeti egyenruhának nevezhetnénk”. Idézi: Winkler 2005, 47.

rülnek bennük kihangsúlyozásra: a képzetebb munkaerő által elérhető jobb gazdasági teljesítmény az egész társadalom és az állam javára válik. Ugyanakkor fontosnak tartották a patriotizmus megjelenését is az iskolai nevelésben, hiszen az állam (és a közösség) iránti pozitív érzelmek az állam (és az uralkodó) iránti kötelességteljesítésre, a törvények betartására készítik a népet, így azok kormányzása lényegesen egyszerűbb lehet. E közösségi, társadalmi nevelési célok azonban csakis a személyiség tiszteletben tartásával, az individuális nevelés által érhetők el e pedagógiai nézetek szerint, vagyis a tanulók személyiségének és egyéni képességeinek minél teljesebb kibontakoztatása által. (König 1963, 654–655)<sup>9</sup>

A felvilágosodásra jellemző optimizmus egyik eleme, hogy hisz abban, hogy a nevelés által az emberek jobbá tehetőek, s így az egyes emberek képzése által az egész társadalom is jobb és boldogabb lehet. Ennek fényében logikus az a gondolat, hogy az államoknak nemcsak érdeke és joga, de kötelessége is saját állampolgárai neveléséről, oktatásáról gondoskodni, és felkészíteni őket leendő hivatásukra. Az iskoláztatás keretében a diákok egyben azt is megtanulják, milyen kötelességeik vannak a társadalom és az állam felé. (Vierhaus 1972, 513)

A felvilágosult pedagógiai és politikai gondolkodás jegyében az 1780-as évektől kezdve egy egész sor ajánlás született a nemzetnevelésre vonatkozóan is a német területeken,<sup>10</sup> ahol épp Nagy Frigyes reformjai voltak terítéken, s az oktatásügyekért is felelős igazságügyi miniszter, Karl Abraham von Zedlitz<sup>11</sup> az iskolák államosítását és állami felügyeletét is tartalmazó reformtervet adott közre, mely nagy sajtóvítát váltott ki.<sup>12</sup> A korszak pedagógiai gondolkodóinak nagy

9 E nézetek megfigyelhetők pl. Peter Villaume, *Anmerkungen über die Frage: Ob der Staat sich in Erziehung mischen soll?* című munkájában (közli: Berg 1980, 10–21) és Ernst Christian Trapp, *Von der Notwendigkeit öffentlicher Schulen und von ihrem Verhältnis zu Staat und Kirche* című írásában (Berg 1980, 22–36).

10 Leginkább a már említett filantropistáknál olvashatunk erről. Nem utolsósorban azért, mert nagy gondot fordítottak munkásságuk tapasztalatainak és elméleti hátterének nyilvános megvitatására illetve megosztására is, a korszakban ezért a német területeken talán ők alkották a legjelentősebb elméleti pedagógiai irodalmat, pl. a 16 kötetes *Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher* sorozatban, melynek főszerkesztője Joachim Heinrich Campe volt.

11 Karl Abraham von Zedlitz (1731–1793): Nagy Frigyes igazságügyi minisztere, a frigyési oktatási reformok legfontosabb előkészítője és vezetője 1770-től. Az oktatásról vallott nézeteire hatással voltak a felvilágosodás eszméi, az oktatás legfontosabb céljának tartotta az emberek „jobbá” tételét és képességeik fejlesztését. A személyiségfejlesztésnek szánt nagy szerepet, aminek a keresztény erkölcsi normákon kell nyugodnia, vallás nélkül ui. szerinte nincs hazaszeretet sem, enélkül pedig nincs szorgos (*tüchtig*) állampolgár. A gyerekeket úgy kell nevelni, hogy a közjó érdekében mindenki megtalálja a maga leghasznosabb helyét az állam szolgálatában. (Rethwisch 1989)

12 Zedlitz 1787-ben, a berlini felvilágosodás legfontosabb orgánumban, a Berlinischen Monatschrift-ben publikálta iskolareform-elképzeléseit *Vorschläge zur Verbesserung des Schulwesens in den Königlichen Landen* címmel. (Berg 1980, előszó, XIV.)

része, így Peter Villaume,<sup>13</sup> Ernst Christian Trapp,<sup>14</sup> Joachim Heinrich Campe<sup>15</sup> stb., egyetértettek ugyan abban, hogy az általános népnevelés megvalósítása és felügyelete állami garanciával, illetve szerepvállalással valósulhat csak meg, de elutasították az iskolák államosítását és főleg az oktatásnak direkt állami, *politikai* célok szolgálatába állítását. A nevelés legfontosabb feladatának tartották az „emberré nevelést” a *társadalom számára*, de nem az állam számára. (Berg 1980, előszó)

Egyetértettek abban is, hogy e nevelés úgy lehet a leghatékonyabb (vagy inkább: csak úgy van értelme), ha a mindenkire kiterjedő, államilag biztosított és irányított oktatási rendszeren belül a különböző társadalmi rendek (vagyis a polgárság, a parasztság és a nemesség) különböző, társadalmi szerepüknek leginkább megfelelő nevelésben részesülnek. E gondolathoz több kiindulópontból is el lehetett jutni. A fent említett neveléstudósok azt a gyakorlatias szemléletet képviselték, hogy a képzés hatékonyabb, ha mindenki eleve a későbbi foglalkozásának megfelelő ismereteket és képességeket sajátítja el az iskolában.<sup>16</sup> Ezen képzési struktúrát támogatták azonban (ekkor és később is) a konzervatív, a társadalom fennálló tagozódását megőrizni akaró erők is (pl. a már említett Zedlitz). (Vierhaus 1972, 513)

13 Peter Villaume (1746–1825): protestáns lelkész, teológus, filantropista pedagógus. A berlini Joachimsthalschen Gymnasium tanára. Pedagógiai íróként is publikál, pl. Campe munkatársa az *Allgemeinen Revisionswerken* és a *Braunschweigen Journal*ban. Felvilágosult reformpárti cikkei miatt a porosz cenzúrával összeütközésbe kerül és Dániába költözik, részt vesz az ottani iskolareformban. (Berg 1980, 10)

14 Ernst Christian Trapp (1745–1818): Filantropista pedagógus. A hallei egyetem filozófia és pedagógia tanszékének (ami Németország első pedagógiai tanszéke volt) első professzora 1779-től 1783-ig. Szintén ekkor jön létre Hallében a tanárképzést ellátó pedagógiai szeminárium, ennek is ő lesz a vezetője. Később szabadúszó íróként működik, majd kis reformpedagógiai intézményekben tevékenykedik. (Berg 1980, 22)

15 Joachim Heinrich Campe (1746–1818): filantropista pedagógus. Alexander és Wilhelm von Humboldt nevelője, 1777-ben a dessau Philanthrophinum vezetője. Ezután Hamburg mellett saját iskolát hoz létre ahol a Rousseau-i nevelési elveket igyekszik érvényesíteni, négy év múlva az intézmény vezetését Ernst Christian Trappra bízta. 1786-tól a braunschweigi iskolarendszer megújítását bízta rá (másokkal együtt) az ottani herceg, de ezt az állást sem tölti be sokáig, mert a felvilágosult bizottság szembekerül a konzervatív állami intézményekkel. Campe ezután tankönyvkereskedést és kiadót nyit Braunschweigben. 1789-ben Humboldt kísérelésként Párizsba megy, ahol nagy hatással van rá a francia forradalom, a köztársaság díszpolgárává választja (Humboldttal, Schillerrel és más felvilágosult gondolkodókkal együtt). A német kultúrát és nyelvet ugyanakkor meg akarja tisztítani a francia hatásoktól. 1807-ben visszavonult a közéleti tevékenységtől és jórészt nyelvészettel foglalkozott. (Hausmann 1957, 110–111)

16 Ezt az elvet alkalmazta már August Hermann Francke (1663–1727) is, a pietista lelkész, egyetemi tanár, aki a 17–18. század fordulóján Hallében népszerű iskolákat indított, külön a szegény gyerekeknek (ez ingyenes volt), külön a polgárok és a nemesek gyermekeinek. A 16–17. században német területeken meghatározó pietista iskolák ehhez igazodtak. (Pukányszky-Németh 1998, 233–234)

1786-ban Friedrich Gabriel Resewitz<sup>17</sup> így határozta meg a nemzetnevelés feladatait:

*Egy állam általános és nyilvános intézkedései, melyek révén a fiatalsággal elfogadtat bizonyos alapelveket és uralkodó szellemiséget. Erőiket csakis olyan tevékenységek felé irányítja, melyek az állami alkotmány felsőbbrendű céljait előmozdíthatják, minden más irányú képzést e mögé kell sorolni, vagy legalábbis nem szabad a diákok figyelmét rájuk terelni.*<sup>18</sup>

Vagyis bizonyos általános alapelvek elsajátíttatása mellett kinek-kinek abba az irányba kell terelni a figyelmét és a képzését, amivel az államnak legnagyobb hasznára lehet. Resewitz ugyanakkor kiemeli azt is, hogy a társadalmi csoportok közül a művelt középosztály a legfontosabb, mert az a „nemzeti karakter” legfőbb hordozója. Megfelelő képzése alapvetően meghatározza az egész társadalom állapotát, mert eme réteg gondolkodásmódja és erkölcsi hatnak vissza leginkább az egész tömegre. (Vierhaus 1972, 514) A nemzeti karakter, a társadalom egészének erkölcsi állapota és gondolkodásmódja a későbbiekben a nemzetnevelés kapcsán gyakran felmerülő kérdésekké váltak.

Ezzel szemben a 18. század utolsó harmadában, elsősorban Goethe és Herder (később Humboldt) hatására, kialakult egy klasszikus, idealisztikus, neohumanista nevelésfelfogás a német területeken. Ez egyfelől visszanyúlt az antik nevelés- és művelődésszéményhez (ennek megfelelően a tantervekben az antik-humanisztikus műveltségi tartalmakhoz, a filozófia, a művészetek és az antik nyelvek oktatásához), amely az oktatás legfontosabb céljaként szintén az „általános emberré nevelést” jelölte meg, ennek megfelelően az individuális nevelést helyezte előtérbe, az egyénben rejlő képességek kibontakoztatását, a személyiség kiteljesítését egy az öntevékenységre, az önálló cselekvésre épülő tanulási folyamatban. (Vierhaus 1972, 522–523; vö. Fináczy 1926, 210–233)

A nemzetnevelési koncepciók praktikusabb, célzottan a foglalkozás üzésére (is) felkészítő, a rendek szerint differenciált, a társadalom és az állam érdekeit direkter módon szolgálni kívánó elveket vallottak, s bár egyáltalán nem álltak ellentétben a neohumanista felfogással, a hangsúlybeli eltérések miatt

17 Friedrich Gabriel Resewitz (1729–1806): pedagógiai író és tanár. Halléban szerzett teológiai diplomát. Berlini és quedinburgi szolgálat után Koppenhágába hívják a német evangélikus gyülekezethez, ahol – gyümölcsöző karitatív tevékenysége miatt – csakhamar a városi szegénység kezelésének ügyével bízta meg az uralkodó, ennek kapcsán pedig iskolát alapít. Pedagógiai reformkísérleteit 1773-ban publikálta *Die Erziehung des Bürgers zum Gebrauche des gefunden Menschenverstandes und zur gemeinnützigen Geschäftigkeit* címmel. Ebben háromosztatú iskolarendszert vázol fel, külön iskolákkal a falusi, a városi szegény és a művelt városi réteg gyerekeinek. 1774-től a Magdeburg melletti Kloster Berge nagyhírű iskolájának vezetője lett, de túlzottan elméleti munkássága miatt az intézmény nem volt igazán sikeres. Resewitz több pedagógiai elméleti könyvet publikált és pedagógiai folyóirat kiadásába is kezdett. (Holstein 1889)

18 Resewitz: *Gedanken, Vorschläge und Wünsche zur Verbesserung der öffentlichen Erziehung* (1786). Idézi: Vierhaus 1972, 514.

mégis két ellenpólusnak tekinthetjük őket. Az 1780-as évek második felében élénk vita bontakozott ki a pedagógiai kérdésekről a német államokban. Eltérő állásfoglalások születtek abban a kérdésben, hogy vajon az egyén vagy a társadalom érdeke az előrealóbb a nevelésben, s hogy az utóbbi érdekei vajon mennyiben korlátozhatják vagy módosíthatják az előbbit. (Vierhaus 1972, 519)

A századvégen a romantika térnyerése, illetve a terrorba forduló francia forradalom keltette ellenérzések miatt a német területeken felvilágosodás-ellenes hangulat bontakozott ki. A francia forradalom kitöréséért is sokan a felvilágosult nevelést hibáztatták, mely – kritikusan szerint – csak az értelem nevelésével törődött, míg a jellem és az erkölcsök fejlesztése, valamint a vallásos nevelés háttérbe szorult. A forradalom utáni években a figyelem éppen ezért egyrészt a vallási nevelésre terelődött, másrészt bekerült a diskurzusba a „politikai nevelés” fogalma. Ez utóbbi szükségessége, előnyei és hátrányai, sőt veszélyei körül heves viták bontakoztak ki. (Vierhaus 1972, 520) Egyesek (pl. August Wilhelm Rehrberg<sup>19</sup>) szerint a politikai nevelés kockázatos, sőt az alsóbb néposztályok körében mindenféle iskoláztatás kerülendő, hiszen így ki lehet zárni őket a politikai cselekvésből is. Mások éppen arra hívták fel a figyelmet, hogy az állam céljai érdekében történő nevelés az egyetlen hatásos eszköz a forradalmi nézetek és rendezavaró eszmék terjedése ellen. Ez utóbbiak közé tartoztak a nemzetnevelési koncepciók is, melyeket többen,<sup>20</sup> eltérő politikai kiindulópontokból és eltérő hangsúlyokkal fogalmaztak meg, de – Rudolf Vierhaus szerint – néhány határozott közös vonást felfedezhetünk bennük:

1. Szerzőjüket szociális érdeklődés jellemzi.
2. Átfogó nevelési/oktatási tervek létrehozásának igénye jelenik meg bennük, melyek kidolgozásában és érvényesítésében az államé lenne a főszerep.
3. A nevelés valamely politikai cél elérésére is irányul.
4. A kormányok érdekének hangsúlyozása egy olyan nevelésben, ami egyszerre hasznos és értelmes, patrióta és engedelmes alattvalókat nevel. (Vierhaus 1972, 525)

19 Rehrberg, August Wilhelm (1757–1836): a hannoveri udvari adminisztráció hivatalnok. Teológiai, filozófiai és pedagógiai írásokat is közölt. Híressé vált franciaforradalom-ellenességéről, mellyel szemben heves kirohanásokat intézett publikációiban. (Kraus 2003)

20 Pl. Heinrich Stephani: *Grundriss der Staatserziehungswissenschaft*. Weissenfels 1797; Karl Salomo Zachariä: *Erziehung des Menschengeschlechts*; Andreas Ildefons Holzwarth: *Erziehung und Aufklärung einer Nation durch den Staat*. Nürnberg 1806; Karl Heinrich Ludwig Pölit: *Die Erziehungswissenschaft aus dem Zwecke der Menschheit und des Staates praktisch dargestellt*. Leipzig 1806.

## A „klasszikus” nemzetnevelés eszméjének kibontakozása a napóleoni háborúk alatt

A nemzetnevelés gondolata, bár mint láttuk, már a 18. század második felétől megjelent, az érdeklődés középpontjába igazán a napóleoni háborúk hatására került. A németek – érthető módon – óriási megrázkódtatásként élték meg a napóleoni seregektől elszenvedett katonai vereségeket. Tovább súlyosbította a helyzetet, illetve egészen új kérdéseket vetett fel, s nyugodtan mondhatjuk, identitásválságot idézett elő a Rajnai Szövetség megalakulása és végül a Német-római Császárság felszámolása 1806-ban. (Winkler 2005, 51)

Ennek a sokknak a hatására számos német filozófus, politikus, gondolkodó, hivatalnok, tanár, lelkipásztor, zszurnaliszta stb. kezdte el feszegetni a bukás okait, s rendre arra jutottak, hogy nem pusztán katonai kudarcról van szó: a közönyt, a hiányos nemzeti öntudatot, a partikularizmust okolták. (Stübig 2001, 57) Sokakban felmerült a kérdés, hogy a birodalom felszámolása után létezik-e még egyáltalán a németiség, vagy pláne, Németország (vagy már csak különálló fejedelemségek vannak?). S ha igen, hol van? Sokan kezdtek el egy új Németországon gondolkodni, amely a Német-római Császárság helyébe léphet... De előbb meg kellett válaszolni a kérdést, hogy mi is az, hogy német, ki a német, és mitől lesz az. Vagyis fel kellett építeni egy új, össznémet identitást! (Rittner 2012, 10; Stübig 2001, 57)

Heinrich Winkler szerint ekkor született meg a modern német nacionalizmus.<sup>21</sup> Előzményként a porosz Thomas Abbt 1761-ben született *A hazáért való halálról* című, a korban nagy vitát kiváltó és a német (porosz) nemzettudat kérdését felpiszkáló írását említi meg.<sup>22</sup> A német nacionalizmus igazi megalapítójának azonban Johann Gottlieb Fichtét<sup>23</sup> tartja az 1807–1808-ban, a franciák által megszállt Berlinben tartott előadás-sorozata miatt. (Winkler 2005, 58–64) Ebben kísérletet tett a németek felrázására, és programot adott nekik

21 A hazaszeretet klasszikus formáját, a patriotizmust felváltó modern nacionalizmus születését Winkler a francia forradalomhoz köti. Meglátása szerint ez a keresztény univerzalizmust végképp száműzte és helyébe, mintegy valláspótlékként ültette a nacionalizmust, melyben a nemzettel szembeni lojalitás mindenk fölé emelt értékévé vált, a „gondolkodást kötelezően meghatározó és igazoló tényező” lett. Míg a hagyományos patriotizmust az országhoz, az uralkodóhoz és a dinasztiahoz fűződő érzelmi és vallásos színezetű viszonyként értelmezi, a modern nacionalizmust a nemzet és az egyén közötti személyes viszonyként írja le, amely a „legfeljebbvalónak tartja magát a világon”. (Winkler 2005, 49)

22 Ld. erről még: Vierhaus 1972, 514, ő még a patriotizmushoz közelíti inkább e művet.

23 Johann Gottlieb Fichte (1762–1814): német filozófus, professzor Jena, Erlangen és Berlin egyetemén. A berlini egyetem első választott rektora. Kant tanítványa és filozófiájának továbbfejlesztője. Filozófiájában az idealizmust képviseli, elutasítja a magán való dolgok létezését, a gondolkodó ént a tapasztalatok helyett az ego aktivitásából eredezteti. Fichte erkölcsi nézetei mellett ebből az alapvetésből érthető meg pedagógiai felfogása is, ami a világ megismerését az én aktív, cselekvő tevékenységére építi. Pedagógiai nézeteit nemzetnevelésként (*Nationalerziehung*) határozta meg. (Hehlmann 1931, III: 58–59; Ursmo 1993; Zibolen 1997)

arra nézve, hogyan válhatnának valódi nemzetté, hogyan készülhetnek fel a Napóleon elleni visszavágásra, a függetlenség visszaszerzésére és egy új, egységes Németország megteremtésére. A 14 beszéd, *Reden an die deutsche Nation* címmel, 1808-ban nyomtatásban is megjelent. (Fichte 1808) Ezekben egyrészt a német nép ősi eredetét igyekszik bizonyítani, illetve különleges, elsősorban kulturális-szellemi küldetését az egész emberiség javára, másrészt itt fejtette ki a nemzetnevelésről (*Nationalerziehung*) vallott nézeteit is, mely által a németiség nemcsak kiszabadulhat szorult helyzetéből, de képessé válik e különleges küldetés beteljesítésére (sőt, el is kezdi általa e beteljesítést) (Winkler 2005, 60–61; Rittner 2012, 11): „A megmentés eszközét a nevelésben látom, de új formában. [...] Az eddigi nevelésügy teljes megváltoztatása az, amit én a német nép megmaradása érdekében javasolni tudok.” (Fichte 1808, 37)

Fichte szerint az új nevelés által *egységet* kell létrehozni a németek között. Ennek érdekében el kell szakadni a rendies iskoláktól, és mindenki számára egységes, egyforma képzést biztosítani, lehetőleg az állam által. Láthatjuk, hogy Fichte szakított azon nézettel, mely szerint a társadalom (és az állam) számára a leghasznosabb, ha minden társadalmi réteg (rend) a maga igényeihez szabott külön iskoláztatásban részesül, de ő is fontosnak tartotta, hogy az oktatás minden állampolgár számára hozzáférhető legyen. Éppen ezért látta szükségesnek az állami szerepvállalást, mert csak az államnak vannak meg az eszközei (és a forrásai) az oktatás általánossá tételére.<sup>24</sup> Rámutatott, hogy az adott helyzetben (a napóleoni idők korlátozott szuverenitása miatt) az államnak nincs is más mozgástere, lehetősége, mint a nevelés által felkészíteni a társadalmat a szabadság visszaszerzésére. (Vierhaus 1972, 527) Fichte nemzetnevelésében határozottan felfedezhetők demokratikus vonások (pl. egységesség, általánosság), módszereit tekintve pedig Pestalozzit tartotta feltétlenül követendőnek. (Fichte 1808, 292) Beszédeiben a nemzetnevelés céljait, a hatékonysághoz és eredményességhez szükséges alapelveket, a megvalósítás konkrét formáit, módszereit és eszközeit, az állam és a társadalom tagjai részéről szükséges hozzáállást, a nevelőkkel szembeni elvárásokat stb. fejtette ki (igaz, nem egyenletes mélységben). Külön foglalkozott a németiség aktuális helyzetének részletes elemzésével, valamint a német nemzetkarakter bemutatásával.<sup>25</sup>

24 Érdekes kérdés és külön tanulmányt igénylő téma lenne, hogy miért vetik el a nemzetnevelés képviselői az egyházakat, mint iskolafenntartót, miközben a vallásos nevelést továbbra is különösen fontosnak tartják. (Ld. erről pl. Fichte 1808, Tizenegyedik beszéd, 344–376.) Ugyanakkor Fichte felhívta a figyelmet arra is, hogy az államnak (s itt konkrétan Poroszországról volt szó) szakítania kell addigi (felvilágosult abszolutista, a frigyesi hagyományra épülő) utilitarizmusával.

25 Fontos volt a német kultúra feltárása és világos megkülönböztetése más kultúráktól, elsősorban a franciától, hiszen a nemzetnevelés kifejezetten a francia hegemonia elleni opozícióra épült. (Rittner 2012, 13)

A nemzetnevelési koncepciók ettől kezdve a felvilágosodás helyett egyre határozottabban a romantika eszmerendszeréhez igazodtak. Ekkortól jelent meg bennük markánsan a nemzeti értékek és sajátosságok hangsúlyozása, az ezek szellemében, illetve ezekre történő nevelés alapelve. (Rittner 2012, 15–16) Azt a korábban jellemző filantróp nézetet, mely szerint a közösségi nevelés végső célja az egész emberiségért való nevelés, nem tagadták meg a napóleoni és az azt követő korok „nemzetnevelői” sem. A végső cél, az emberiség „boldogítása”, jobba tétele *mellett*, és az egyetemes emberré nevelés követelménye *mellett*, azon *belül* jelent meg az emberiségnél szűkebb közösségnek, a nemzetnek sajátosságai és érdeke szerint való nevelés eszménye. Az *Archivs Deutscher Nationalbildung* című periodika először 1812-ben jelent meg (címlapján Fichte arcmásával), kiadója, a nemzetnevelés képviselője, R. D. Jachmann így fogalmazta meg ezt: „Az *individuum* nevelése egy olyan nemzetnevelés, ami különös tekintettel van az egyén meghatározó érzéki és szellemi tulajdonságaira, és a nemzetnevelés olyan általános emberré nevelés, ami különös tekintettel van a nemzet meghatározó sajátosságaira.” (Idézi: Vierhaus 1972, 527) Vagyis egy nemzet tulajdon sajátosságai, ideái szerint való formálása, kiművelése nemcsak hogy nem mond ellent az általános embernevelés eszméjének, hanem részét képezi annak.

Összefoglalva a különféle nemzetnevelési elképzelésekről eddig elmondottakat: a 18. század utolsó harmadában, még a francia forradalom előtt, a felvilágosodás eszméit követve, a nemzetnevelés céljai a filantropizmus és patriotizmus szolgálatában álltak, az állami feladatvállalás szükségességét hangsúlyozták, fontosnak tartották a mindenki számára hozzáférhető, de társadalmi rendek szerint elkülönülő képzést, s mindezt elsőrendű gazdasági és állami érdekeknek vélték. A francia forradalom és a romantika hatására mindezek mellett megjelent és előtérbe került a vallásos és erkölcsi, valamint a megfelelő politikai nevelés igénye is. A napóleoni háborúk következtében jelent meg új elemként a nemzeti *karakterű* nevelés követelése, az egységes német nemzeti identitás (hosszabb távon pedig az egységes német állam) megteremtésének céljával. Az egységesség igénye abban is megmutatkozott, hogy immár minden gyermek és fiatal számára azonos képzést kívántak nyújtani, függetlenül társadalmi hovatartozásától, de tekintettel egyéni igényeire és képességeire. A nevelés fogalma elé ragasztott „nemzet”, vagy „nemzeti” szócska kezdetben elsősorban azt kívánta kifejezni, hogy az oktatás az *egész* nemzet (minden társadalmi réteg) számára szükséges és fontos. A 18–19. század fordulóján a nemzetnevelés új jelentésréteggel, a nemzeti kulturális értékek feltárásával, ápolásával és továbbadásával gazdagodott (s ez egynémely esetben már ekkor többé vagy kevésbé agresszív nacionalizmusként jelent meg).

Mivel a tanulmány bevezetőjében a nemzetnevelés német *gyökereinek* és *előzményeinek* feltárását ígértük, s Fichtével – e hasonlatnál maradván – már legalábbis a törzshöz értünk, így a neves filozófus elképzeléseit már nem fejtjük ki bővebben, és a későbbi korokban született elképzelésekre és gyakorlati tevékenységekre is épphogy csak utalni fogunk a dolgozat lezárásaképpen.

A 19. század során és a 20. század elején konkrét vállalkozások, kísérleti iskolaalapítások is történtek, melyekben a nemzetnevelés különféle formáit próbálták meghonosítani, kipróbálni. Nagyban épített Fichte és Pestalozzi munkáira Fröbel az *Allgemeine Deutsche Erziehungsanstalt* létrehozása során. (Keilhau 1817)<sup>26</sup> Hegener az Eupen nevű porosz gyárvárosban kapott tanári állást és kezdett a nemzetnevelés céljait zászlajára tűző, meglehetősen demokratikus szellemű oktatásba.<sup>27</sup> A szakirodalom a nemzetnevelési kísérletek közé sorolja Hermann Lietz ún. *Landerziehungsheim*jait is, melyeket már a császárság idején, 1898-tól hozott létre, s amikben az életre nevelést és a személyiségfejlesztést a nemzeti, szociális, erkölcsi és vallási célok szolgálatába állította.<sup>28</sup> Ide sorolhatjuk Kerschensteiner híres munkaiskoláit (*Arbeitsschule*) is, melyekben a munka, az értelmi, az érzelmi és az állampolgári nevelés egységére törekedett.<sup>29</sup>

26 Fröbel, Friedrich Wilhelm August (1782–1852): német pedagógus. A *Kindergarten* (= óvoda) létrehozása és elterjesztése tette nevét igazán ismertté (1839-től). 1816-ban alapított bentlakásos iskolájában Pestalozzi módszereire épít, komplex (értelmi, érzelmi, akarat, testi) nevelést céloz meg, a társadalmi különbségek nem jelenhettek meg a koedukált iskolákban. Fröbel e nevelőintézményben fontos célnak tekintette a német (szellemi) egység megvalósítását. Az intézmény amúgy sikeres működését a porosz belügyminisztérium csakhamar ellehetetlenítette, Fröbel ezután Svájcba költözött, ahol a már említett Kindergarten nevelési elvei, módszerei és eszközei megalkotásába fogott. (Stübiger 2001, 62–63)

27 Theodor Hegener a *Die Unterrichtsfrage vom demokratischen und nationalen Gesichtspunkte aus erörtert* című tanulmányában fejtette ki pedagógiai nézeteit, melynek lényege az alsóbb néprétegek igényeihez igazodó nemzetnevelés volt, célja a munkásság és a polgárság összekötése volt. Hegener szerint is fontos szerepe van a nevelésnek az állam leendő egységének megteremtésében. Tanterve középpontjában a nyelv állt, mert szerinte ez a nemzet legsajátságosabb vonása. Fontosnak tartotta a haza földrajzi és politikai helyzetének, történetének ismeretét is a nemzettudat kialakításához. Hegener 1849-ben elbocsátották állásából politikai nézetei és tevékenysége miatt, majd az országot is elhagyni kényszerült és Belgiumba költözött. (Stübiger 2001, 64–67)

28 Lietz, Herm (1868–1919): nevelési és oktatási reformer, 1898-tól alapította meg mezőgazdasági nevelőotthonait (*Landerziehungsheim*) többek között Ilsenburgban, Haubindaban, Biebersteinben. Lietz az egész iskolaügy megújításáért küzdött, a nemzeti egységes iskola (*Nationale Einheitsschule*) jegyében, amelyben minden néptárs (*Volksgenossen*) a neki megfelelő képzésben részesülhet, és amelyben az oktatást csak a nevelés egy részfeladatának tekinti. Az otthonok kítűntek a diákok sokoldalú és önálló (szellemi és testi) tevékenykedtetésével a kézimunkában, mezőgazdasági munkában, tudományban és művészetben. A nevelők és a tanulók közötti barátságos viszony jellemezte az otthonokat, ahol családis kis csoportokat, nevelői közösségeket alkottak. Az otthonok nevelési elveiből és szabályaiból sok áttent a közoktatásba is. (Hehlmann 1931, 128–129)

29 Georg Kerschensteiner (1854–1932): Münchenben iskolai tanácsos (*Stadtschulrat*), majd 1911-től egyetemi professzor. Az 1930-as évek talán legismertebb német pedagógusa. A müncheni nép- és szakiskolai képzés (*Volks- und Berufsschulwesen*) megújítója, átfogó nevelélméletet is alkot (*Theorie der Bildung*). Foglalkozott az állampolgári nevelés, a munkaiskola, a személyiségfejlesztés (Charakterbildung) kérdésével, hatással volt rá Dewey és a reformpedagógiák is. Nézetei szerint a növendéket életfeladatának lehető legjobb ellátására és a társadalom iránti odaadásra kell vezetni, ezért minden nevelés személyiségfejlesztés és egyben szakképzés valamint állampolgári nevelés is. Mindezen feladatok (szakképzés, állampolgári nevelés, személyiségfejlesztés) ellátásának eszköze a munkaiskola, ami a tudásanyagban minimumra, a készségek, képességek és a munkaszereket terén maximumra törekszik, és az öntevékeny tanulói munkára épül. (Hehlmann 1931, 107–108; Németh 1997)

Ezek többnyire bentlakásos iskolák voltak, melyekre általában jellemző a komplex nevelés, azaz az érzelmi, az értelmi és a testi nevelés egysége, a diákok öntevékeny tanulása, nagyfokú szabadsága, a növendékek egyéni igényeinek és haladási ütemének messzemenő figyelembe vétele, a tanár-diák közösség valamiféle önkormányzata. Ezek az iskolák azonban elszigetelt kísérletek maradtak, az állami oktatáspolitiká(k)ra nem tudtak komolyabb befolyást gyakorolni, már csak azért sem, mert tömeges megvalósításukra egyszerűen nem volt infrastruktúra. De nem volt szándék sem, hiszen a nemzetnevelési elképzelések, amint arra már utaltunk, számos kifejezetten demokratikus vonást viseltek magukon, ami a kor porosz és osztrák kormányzatának éppen nem felelt meg.

1860-ban a nemzetnevelés fogalmát a német pedagógiai enciklopédia így határozta meg:

*Az ifjúsági nevelésnek mindjárt népnevelésnek is kell lennie. Itt nemcsak a család (ami az első és legfontosabb a nevelésben), és nemcsak az iskola nevelő szerepéről van szó, hanem maguknak a családoknak a neveléséről és az iskolák és más intézetek berendezkedéséről.*

*Ahogy az egyén személyiségét figyelembe kell venni, épp így tekintettel kell lenni a nép sajátosságaira is, ha igazán nevelni akarjuk. Ehhez mélyen a nemzet szellemébe kell letekinteni, hogy láthatóvá váljon rendeltetése, melyet Istentől kapott, s hogy felismerjük azt a tökéletességet, amire a nemzetnevelés segítségével eljuthat. Csak így lehetséges ugyanis helyesen megítélni a különböző rendek igényeit és közös céljait, felmérni, hogy miben szenvednek hiányt, és meghatározni azokat az eszközöket, amikkel az egész nemzet tovább javítható, nemesíthető, megdicsőíthető. A régi időkben ez a nevelők feladata volt. Ők tekintettek nemzetük szellemére, és aztán ők adták azokat a szabályokat és elveket, amik által nemzetüket a legjobbakra nevelték. De nem elég az iskolákra fókuszálni, a szokásokra és a nép egész életére vonatkozó rendelkezésekkel az egészet kell megragadni. Ezek a rendelkezések azonban csak akkor lesznek üdvösek, ha valóban a nép szelleméből fakadnak és megfelelő módszertani, sőt pedagógiai háttér áll mögöttük.”*

(Encyklopädie der Pädagogik 1860, 2: 139–140)

Érezhető ebből az idézetből is, hogy a nemzetet önálló entitásnak, saját karakterrel, jellemvonásokkal, érdekekkel és élettel rendelkező létezőnek tekintették, mely tagjain keresztül éppúgy nevelhető és formálható, javítható, mint az egyének.

1871-ig a nemzetnevelési elképzelések központi gondolata az egységes Németország megteremtésének elősegítése és megalapozása volt a nevelés által. Azonban a német egység megvalósulása után sem tűnt el a fogalom, csak átalakult a császárság igényei szerint, s az állampolgári nevelés eszközévé vált, s maradt a weimari időkben s méginkább a nemzetiszocialista nevelés eszköztárában.

1931-ben a német pedagógiai szótár (*Pädagogisches Wörterbuch*) a következőképp határozta meg fogalmunkat:

*A nemzetnevelés igénye abból a meggyőződésből fakad, hogy igazi nevelés csak a nemzetközösség (Volkstum) és a nemzet értékei alapján lehetséges. A nemzetnevelés ezért nemcsak azt a feladatot állítja maga elé, hogy a nemzet és a haza iránti szeretetre és megértésre nevel, hanem a képzési folyamatnak konkrét tartalmat is ad, a mélyebb társadalmi érzék kifejlesztése érdekében.*

(Hehlmann 1931, 142)

A weimari időkben, mint látjuk e definíció alapján, a nemzetnevelés a hazához való erős emocionális kötődést és a nemzeti közösségtudat kialakítását célozta meg. A Harmadik Birodalomban már egyfajta nemzeti integrációs szándék és az „önvédelmi” háború legitimálása is megjelent ugyanezen lexikon átdolgozott kiadásában, 1942-ben: a nemzetnevelés „egy nemzethez tartozó személyek nevelése, annak tudatosítására, hogy különösen is ápolják a nemzeti tudatot, a nemzeti büszkeséget, ezzel együtt rendíthetetlen akarat gerjesztése azíránt, hogy a nemzeti értékeket minden körülmények között megőrizték és megvédelmezzék” (Hehlmann 1942, 295)

A második világháború eseményeinek hatására a nemzet és a nemzetnevelés fogalma is devalválódott, sőt stigmatizálódott 1945 után, és gyakorlatilag eltűnt a szóhasználatból.

*A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.*

## Irodalom

Berg, Christina (1980): *Staat und Schule oder Staatsschule? Stellungnahmen von Pädagogen und Schulpolitikern zu einem unerledigten Problem 1789–1889*. Hrsg. Christa Berg. Königstein: Athenäum-Verlag /Athenäum-Taschenbücher/

Dominique, Julia Dominique (1989): *L'institution du citoyen: Die Erziehung des Staatsbürgers. Das öffentliche Unterrichtswesen und die Nationalerziehung in den Erziehungsprogrammen der Revolutionszeit (1789–1795)*. In *Französische Revolution und Pädagogik der Moderne. Aufklärung, Revolution und Menschenbildung im Übergang vom Ancien Régime zur bürgerlichen Gesellschaft. Zeitschrift für Pädagogik*, 24. Beiheft, Hrsg. Hermann, Ulrich-Oelkers, Jürgen. Weinheim: Beltz, 63–103. p.

*Encyklopädie der Pädagogik* (vom gegenwärtigen Standpunkte der Wissenschaft und nach den Erfahrungen der gefeiertsten Pädagogen aller Zeiten). Bearb. von einem Vereine praktischer Lehrer und Erzieher. Leipzig: Schäfer 1860.

Felkai Gábor (1988): *Fichte*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Fichte, Johann Gottlieb (1808): *Reden an die deutsche Nation*. Berlin: Realschulbuchhandlung.

Fináczy Ernő (1927): *Az újkori nevelés története*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Fináczy Ernő (1934): *Nevelélméletek a XIX. században*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Hausmann, Gottfried (1957): Campe, Joachim Heinrich. In *Neue Deutsche Biographie*. Band 3. Berlin: Duncker & Humblot, 110–111. p.

Hehlmann, Wilhelm (1931): *Pädagogisches Wörterbuch*. Leipzig: Kröner.

Holstein, H. (1889): Resewitz, Friedrich Gabriel. In *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 28. Leipzig: Duncker & Humblot, 241–245. p.

König, Helmut (1960): *Zur Geschichte der Nationalerziehung in Deutschland im letzten Drittel des 18. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie-Verlag.

König, Helmut (1963): Nationalerziehung. In *Pädagogische Enzyklopädie*. Band II. Hrsg. Heinz Frankiewicz–Helmut Brauer–Johann Czewinka–Karl-Heinz Günther–Günther Schulze–Günter Wutzler. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 654–655. p.

Kraus, Hans-Christof (2003): Rehberg, August Wilhelm. In *Neue Deutsche Biographie*. Band 21. Berlin: Duncker & Humblot, 277–278. p.

La Chalotais, Louis-René de Caradeuc (1996): *Essai d'éducation nationale ou Plan d'études pour la jeunesse*. Közreadja és a jegyzeteket írta: Robert Grandroute. Paris: CNRS-Éditions, Publications de l'université de Saint-Étienne

Mészáros István (1997): Basedow, Johann Bernhardt. In *Pedagógiai Lexikon*. I. kötet. Főszerk. Báthory Zoltán–Falus Iván. Budapest: Keraban Könyvkiadó, 147–148. p.

Németh András (1997): Kerschensteiner, Georg. In *Pedagógiai lexikon*. II. kötet. Főszerk. Báthory Zoltán–Falus Iván. Budapest: Keraban Könyvkiadó, 213–214. p.

Pukánszky Béla–Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Rethwisch, Carl (1898): Zedlitz, Karl Abraham. In *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 44. Leipzig: Duncker & Humblot, 744–748. p.

Rittner, Matthias (2012): *Theorien und Konzepte nationaler Erziehung von der Deutschen Romantik bis zum Nationalsozialismus* [disszertáció]. Erlangen–Nürnberg: Philosophischen Fakultät und Fachbereich Theologie der Friedrich-Alexander-Universität.

Stübig, Heinz (2001): Nationsbildung und Nationalerziehung. Zur politischen Funktion nationalpädagogischer Programme in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In *Pädagogik zwischen Reform und Restauration*. Hrsg. Neumann, Karl–Reinhard Uhle, Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 55–70. p.

Urmson, J. O. (1993): Fichte, Johann Gottlieb. In *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai*. Budapest: Kossuth Kiadó, 117. p.

Vierhaus, Rudolf (1972): Bildung. In *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1. Hrsg. Otto Brunner–Werner Conze–Reinhardt Koselleck. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 508–551. p.

Winkler, Heinrich August (2005): *Németország története a modern korban*. I. kötet. Budapest: Osiris Kiadó.

Zibolen Endre (1997): Fichte, Johann Gottlieb. In *Pedagógiai lexikon*. I. kötet. Főszerk. Báthory Zoltán–Falus Iván. Budapest: Keraban Könyvkiadó, 499. p.

# A magyar mint idegen nyelv oktatása Szlovákiában

## Tankönyvelemzések

*Németh Szilvási Andrea*

### **Teaching Hungarian as a Foreign Language in Slovakia. Analysing Textbooks** Abstract

The availability of textbooks for Hungarian as a foreign language could be considered as sufficient in Slovakia. The problem with the currently used ancillary materials in our courses is basically the fact that most of them have been published in Hungary, so it is rather obvious that they are based upon the demands and types of students learning the language in this particular country, which represents the surroundings of the target language. Another aspect that influences the nature of these publications in Hungary is the frequency of the most typically used source languages in the process of linguistic interference. Nowadays, there are basically two textbooks of Hungarian as a foreign language for students whose native language is Slovak (Maďarčina pre samoukov, 2000; Maďarčina pre samoukov, 2010), however, they are more suitable for self-study than language courses. Based on the analysis of the structure, didactic and methodical approach of the above-mentioned textbooks we can conclude that the latter, 2010 edition, represents the approach that is required in language teaching nowadays, since it focuses on communication, contrast and functional grammar.

**Key words:** Hungarian as a foreign language, textbook, linguistic interference, textbook efficiency, structure, didactic and methodical approach

**Kulcsszavak:** magyar mint idegen nyelv, tankönyv, közvetítő nyelv, tankönyvhatékonyság, szerkezeti felépítés, didaktikai és metodikai szemléletmód

Annak ellenére, hogy a magyar idegen nyelvként történő oktatása több mint két évszázados múltat tudhat maga mögött, így új keletű jelenségnek egyáltalán nem nevezhető, s mára már az oktatást elősegítő tényezők nagy része is adott, nyelvünk idegen aspektusú tanításával kapcsolatban folyamatosan újabb és újabb nyelvstratégiai kérdések, problémák merülnek fel. Ez a tény Magyarország határain kívül hatványozottan igaz, hiszen az anyaországi pozitívabb helyzettel ellentétben külföldön az oktatási feltételek sem minden esetben vannak megteremtve, s a témával foglalkozó, a kérdésekre választ adni, a problémákra megoldást nyújtani tudó szakemberek száma sem közelíti meg a magyarországiakét.

Szlovákiában sincs ez másként: speciálisan a szlovák anyanyelvűek magyar nyelv-oktatásával egyelőre nem sokan foglalkoznak, pedig a szlovák anyanyelvűek részéről a magyar nyelv tanulása iránti igény és az érdeklődés – természetesen főként az ország magyarlakta területein, illetve a fővárosban és elsősorban felnőttkorban – nagynak mondható. Motivációjuk általában valamilyen személyes ok (magyar elődök, partner, barátok, ismerősök stb.), ezzel együtt

egy magyar közösségbe való beilleszkedési szándék (azonosuló-beilleszkedő célú motiváció) vagy egy bizonyos szakmai cél (instrumentális vagy eszközjellegű motiváció). Szlovákiában ugyanis – természetesen elsősorban a magyarok által lakott területeken – egyes állások betöltésének, illetve – a lakosság nemzetiségi eloszlásától függetlenül, a térség történelméből adódóan – egyes szakmák (mint a levéltáros, történész, néprajztudós stb.) gyakorlásának elengedhetetlen feltétele legalább valamilyen szintű magyarnyelv-tudás.

A külföldi oktatóhelyekhez hasonlóan a magyar mint idegen nyelv tanítása Szlovákiában is egyrészt a felsőoktatáshoz, másrészt a Magyar Köztársaság Kulturális Intézete által kínált magyarnyelv-tanfolyamokhoz kötődik, de esetenként és területenként változó intenzitással a nyelviskolák is szerepet vállalnak benne.

## 1. A magyar mint idegen nyelv tankönyvek helyzete Szlovákiában

A tankönyvekkel való ellátottság Szlovákiában jónak mondható, hiszen a nyelvtanfolyamokon és a hungarológus- vagy a magyar mint idegen nyelv képzést biztosító egyetemek kurzusain eltérő célokkal tanulók számára is megfelelő számban hozzáférhetőek a magyart idegen nyelvként tanító segédanyagok. A probléma a Szlovákiában jelenleg használatban lévő tankönyvekkel kapcsolatban alapvetően az, hogy nagy részük magyarországi kiadvány, így természetesen az anyaországban, azaz célnyelvi környezetben magyarul tanulók igényeihez, típusaihoz, illetve a közvetítőnyelvek tekintetében is a Magyarországon legtipikusabb tanulói forrásnyelvekhez igazodnak.

Kifejezetten szlovák anyanyelvűeknek szóló magyar mint idegen nyelv tankönyvből nagyon kevés van (szám szerint jelenleg mindössze kettő), s a meglévők sem igazán tanfolyamokra, hanem önképzésre szántak, egy készülőfélben lévő tankönyv pedig speciálisan a szlovákiai, szlovák anyanyelvű, levéltár szakos hallgatók magyarnyelv-képzésére lesz hivatott. A szlovákiai nyelvtankönyvpiacról tehát sajnos teljes mértékben hiányzik a hagyományosan leckékre osztott, irányított nyelvtanulásra szánt, szlovák közvetítő nyelven megírt magyar mint idegen nyelv segédanyag, amely biztosítaná a két nyelv közötti kontrasztivitást, figyelembe venné a cél- és forrásnyelv sajátosságait, valamint a két nyelv különbözőségéből adódó nehézségeket, illetve a pozitív és negatív transzfer (interferencia) lehetőségeit, s amely természetesen napjaink nyelvtanítási tendenciáit követve kommunikáció- és nyelvhasználat-központú lenne, s végül, de nem utolsó sorban funkcionális nyelvtant tanítana. A magyar mint idegen nyelv oktatása Szlovákiában a legcélravezetőbben és leghatékonyabban – természetesen a hagyományosan kommunikációs céllal nyelvet tanulók esetében – nyilvánvalóan egy, az említett jellemzőkkel rendelkező tankönyv segítségével folyna. Szlovákiában azonban nem elhanyagolható kérdés a magyart idegen nyelvként tanulónak a már említett speciális, instrumentális motivációval

rendelkező csoportja – a magyart az egyetemi képzésük során kötelezően vagy választhatóan tanuló levéltár, néprajz, illetve történelem szakos hallgatók – számára folyó oktatás, amely természetesen a fentebb vázolttól eltérő, speciális szemléletű magyarnyelv-tankönyvet igényel.

## 2. Szlovák közvetítő nyelvet alkalmazó magyar mint idegen nyelv kiadványok

Mivel a szlovákiai magyar mint idegen nyelv tankönyvek piacát jelenleg mindösszesen két kiadvány alkotja, s mindkettő alapvetően önképzésre szánt, a szlovák anyanyelvű magyarnyelv-tanulóknak – amennyiben közvetítő nyelvként anyanyelvükre számítanak – túl sok tankönyvválasztási lehetőségük sajnos nincs. Az említett két segédanyag a következő:

1. Mussoniová, Ema–Tankó Ladislav–Kostolný Andrej: *Maďarčina pre samoukov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo (a továbbiakban: *Mps 1*), amely három kiadást ért meg, legutóbbi, átdolgozott változata 2000-ben jelent meg, s mivel kereskedelmi forgalomban – bár korlátozott számban – már csak a 2000-es kiadás van, ezért vizsgálat alá ezt a legújabb változatát veszem.
2. Hizsnyaiová, Ildikó–Sitárová Husáriková, Marianna: *Maďarčina pre samoukov* (a továbbiakban *Mps 2*), amely az előző publikációéval megegyező kiadónál 2010-ben látott napvilágot, így címbeli azonosságuk sem véletlen, hiszen ez utóbbi a Mussoniová–Tankó–Kostolný-féle kiadásnak a teljesen újragondolt, modern változataként született.

## 3. A szlovákiai magyar mint idegen nyelv segédanyagok bemutatása és elemzése

A fent említett két kiadványról már szemügyre vételük első pillanatában kijelenthető, hogy megegyező címüktől és alapvetően autodidakta tanulást feltételező jellegüktől eltekintve felépítésükben és szemléletmódjukban is különböznek egymástól. Az alábbiakban – a tankönyvek hatékonyságának megállapításában szerepet játszó tényezők ismertetése után – e két segédanyagot mutatom be, miközben arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyire sikerült a szakmának lépést tartania Szlovákiában az idegennyelv-oktatás terén újabban megjelenő trendekkel, valamint az elmúlt években végbemenő didaktikai és metodikai szemléletmód-, illetve felfogásváltásokkal. A kiadványokkal kapcsolatban ezért elsősorban azt vizsgálom meg, mennyire fedezhetők fel bennük az újabb módszertani elvekre, irányzatokra utaló elrendezések: haladási menet, feladattípusok, szövegek, nyelvtani magyarázatok stb. Céлом, hogy a tankönyvek elemzése során rámutassak azok erősségeire és esetleges hiányosságaira, hogy ezekből a tanulságokat leszűrve a jövőben javíthassunk a magyar mint idegen nyelv szlovákiai oktatásának színvonalán.

### 3.1. Szempontok a magyar mint idegen nyelv tankönyvek hatékonyságának megállapításában

Egy idegen nyelvet közvetítő segédanyag hatékonyságát leginkább az határozza meg, hogy szövegei, feladatai, hanganyagai stb. mennyire irányulnak a különböző idegen nyelvű készségek párhuzamos és egyenrangú fejlesztésére. A nyelvtanulók által áhított cél ugyanis általában véve egy sokrétű nyelvtudás, melynek elérése érdekében – a modern nyelvtanítási felfogás szerint – soha nem egy, hanem mindig több módszer alkalmazására van szükség a tanórán, s mivel ennek egyik alapvető pillére a tankönyv, így ugyanez a metodikai sokszínűség az elvárás a segédanyagokkal szemben is (vö. Bárdos 1997, 102–109).

Tény, hogy kifejezetten a magyar idegen nyelvként való oktatására kifejlesztett módszerek nincsenek, de ebből a megállapításból nem következik evidensen az sem, hogy bármelyik, az idegennyelv-oktatásban alkalmazott módszer vagy bevált felfogás eredményes lenne a magyarnyelv-tanításban is (vö. Hurka 2002, 59). Fogódzót nyújthat azonban, hogy már a legrégebbi magyar mint idegen nyelv segédanyagainkban is – az azóta napjainkig megjelenők többségében pedig fokozatosan növekvő mértékben – találunk utalást bizonyos, a magyar nyelv elsajátíthatóságának szempontjából jelentős elvek fontosságának felismerésére vonatkozóan, illetve az ezekre való törekvésekre, próbálkozásokra. Ilyen felfedezhető tendenciák a kifejezetten a nyelvhasználat szempontjából legjelentősebb magyar grammatikai jelenségekre való fókuszálás, illetve ezen jelenségek funkcionális megközelítésű bemutatásának irányába tett lépések, a beszélt nyelvi kommunikációnak, a fokozatosság és a nyelvhasználati gyakoriság elvének, a kontrasztivitásnak, azaz a cél- és forrásnyelvi jelenségek összevetésének, a nyelvtan mellett a nyelvhasználat, pragmatika szabályszerűségeinek, valamint a mindennapi beszélt nyelvi fordulatok ismertetésének és elsajátításának fontosságára való figyelemfelhívás (vö. Nádor 1998, 55–123; Nádor 2006, 15–30; Nádor 2010, 231–242; Hegedűs–Nádor–Pelcz 2006, 31–46; Máté 2009, 49–50; Molnár 2010, 176–179; Giay 1998, 361–362; Szili 2006, 147–157; Szili 2010, 170–182; Misad 2002, 60).

Az alábbi alfejezetekben az említett, szlovák közvetítő nyelvet alkalmazó segédanyagoknak előbb a szerkezeti felépítését, majd didaktikai és metodikai szemléletmódját vizsgálom meg, miközben mindkét esetben összehasonlító módszerrel dolgozom.

### 3.2. A vizsgált tankönyvek szerkezeti felépítése

Szerkezeti felépítésüket tekintve a vizsgált tankönyvek merőben eltérnek egymástól. A *Mps 1* hagyományos, szám szerint 35 nyelvleckére bontott, míg a *Mps 2* modern és egyedi felépítésű, a formális grammatikák tradicionális struktúrájával szakító, három szerkezeti egységből (*Grammatika, Dialógusok, Szövegek*) álló nyelvkönyv.

Az előbbi tankönyv minden egyes leckéje azonos séma szerint szerveződik: az átlagban 9-10 oldal terjedelmű egységeket minden esetben – a nyelvtanulás előrehaladtával egyre magasabb szintű nyelvtudást feltételező, ennél fogva egyre bonyolultabb – bevezető szövegek nyitják, melyek műfajuk szerint többfélék: egyszerű kérdés-felelet párok, egy bizonyos témához, szókincshez kötődő, rövidebb-hosszabb párbeszéd, valamilyen hétköznapi szituációt leíró szövegek (*Séta a városban, Újságot olvasok, Kovácsék új bútort vesznek, Ismerkedés, Bevásárlás, Vendég a családban, Levelet írok, Orvosi várószobában, Az önkiszolgálóban, A Balaton, Fogorvosnál, Gyógyszertárban*), népdalok, életrajzi leírás, versek, viccek, étlap, recept stb., s ezeket közvetlenül a bennük előforduló ismeretlen szavak fordítása követi. A leckék túlnyomó részét a magyar grammatikai jelenségek szlovák nyelvű leírása, illetve ezekhez kapcsolódóan néhány rövid, automatizáltató, fordítottó, átalakítottó, kérdés-felelet, illetve kiegészítettő, valamint behelyettesítettő stb. típusú feladat, esetlegesen magyar és hozzájuk rendelt szlovák példamondatok teszik ki. Egyetlen leckén belül a tankönyv a szerzők által kis lépéseknek nevezett egységekben részletesen és teljességre törekedve számos nyelvtani jelenséget tárgyal, melyeket táblázatok is szemléltetnek. A 10., 20. és 30. lecke a tanult nyelvi anyag ismétléseként szolgál, így a leckenyitó szövegek után a már említett típusú gyakorlatok következnek. Bizonyos leckék *Jegyezze meg!* cím alatt az éppen tárgyalt témával összefüggő, a magyar nyelvben gyakran használatos szókapcsolatokat, mondatokat közölnek szlovák fordításukkal együtt. A tankönyvet az egyes leckék feladatainak megoldásai, a leckéket bevezető szövegek idegen kifejezéseit ábécérendben tartalmazó magyar–szlovák szószedet, valamint további segédanyagok: a világrészek, az egyes államok és nemzetek magyar megnevezését, illetve a leggyakoribb magyar személynéveket feltüntető listák zárják.

A *Mps 2* három különálló, egymással mégis összefüggő szerkezeti egysége (*Grammatika, Dialógusok, Szövegek*) közül az első, a nyelvtant szlovák közvetítőnyelven leíró rész a legerjedelmesebb (142 oldal), az egész mű több mint felét teszi ki. Tizenhat nagyobb egységre tagolódik, melyek közül az első kilenc esetében az adott nyelvtani részrendszer tárgyalását tematikus szószedet zárja, mely az egyes alfejezetekhez kapcsolódó rövid, általában kiegészítettő vagy átalakítottó feladatokkal a bemutatott nyelvtani jelenség gyakorlására szolgál. A 10. fejezettől ezt a funkciót már csak a gyakorlatok töltik be. A nyelvtani rész fejezet- és alfejezetcímei – bár megfogalmazásuk nem egységes elvet követ – a nyelvi anyag prezentálásának a hagyományos, formális grammatikáétól mindenképpen eltérő szemléletéről tanúskodnak. A nyelvtani fejezet a magyartól eltérő nyelvcsaládokba és nyelvtípusokba tartozó nyelvek beszélői számára specifikus magyar nyelvi jelenségek leírásával kezdődik, majd a fokozatosság, az egyszerűtől a bonyolultabb felé való haladás elvét betartva dolgozza fel a részben funkcionális (helyviszonyok, birtoklás stb.), részben pedig formális kategóriák (igék, főnévi igenév, számnevek stb.) köré szervezett nyelvi anyagot.

A *Dialógusok* című egység a könyv legfontosabb részének nevezhető, a három közül mégis ez a legrövidebb (43 oldal). Összesen tíz nagyobb egységre, szituációra oszlik, melyeket egy hiteles kerettörténet tart össze: egy szlovák anyanyelvű magyar nyelv-tanuló (Jarka Nováková) Szlovákia egyik magyarok lakta városában élő, magyar anyanyelvű, de szlovákul is jól beszélő barátnőjénél tett látogatása során különböző kommunikációs helyzetekben teszi próbára elsajátított ismereteit. A szituációs egységek nagyrészt azonos szerkezeti felépítésűek: kivétel nélkül mindegyiket egy egész oldalas, a tárgyalt kommunikációs helyzeteket részleteikben bemutató illusztráció nyitja, amely az ábrán szereplő személyekhez rajzolt szövegbuborékokban utal az adott szituációhoz tartozó, az illusztrációt követő oldalakon közölt párbeszédre. Minden egyes mintadialógus, a mellé rendelt táblázatban található kifejezések révén, a beszélő szándékának éppen megfelelő szó kiválasztásával és a dialógusban különböző színekkel jelölt szakaszokra való behelyettesítésével újraalkotható. A párbeszédhez ezenkívül egy- vagy kétnyelvű szómagyarázatok, illetve a bennük megjelenő nyelvtani jelenségeknek a tankönyv grammatikai fejezetében található leírására vonatkozó utalások is kapcsolódnak. Az utolsó szituációs alfejezetet leszámítva mindegyik ún. nyelvi tanácsadó rovattal zárul, amelyben a kerettörténet főhőseinek szlovák nyelvű, különböző magyar nyelvhasználati és interkulturális tudnivalókat taglaló párbeszédeit olvashatjuk. A tizedik egységben ezt a kerettörténet lezárásaként szolgáló, Jarka és magyar barátnője közt váltott e-mailek helyettesítik.

A tankönyv sorrendben utolsó szerkezeti egységét képező szövegek műfajukat tekintve sokfélék, igényességüket, nehézségük fokát tekintve viszont három csoportba sorolhatók, s a tankönyvben való szerepeltetésük is ehhez a fokozatossági elvhez igazodik. Az említett három csoportot az ún. rövid szövegek (feliratok, figyelmeztető táblák, nyomtatványok, számlák, parkoló-, vonat- és belépőjegyek, árlapok, menük, plakátok, időjárás-jelentések), a különböző magyar vonatkozású olvasmányok, cikkek, illetve szlovák anyanyelvű, valamilyen szintű magyar nyelvtudásra már szert tett értelmiségiekkel készített interjúk alkotják, melyekhez minden esetben szövegértési feladatok és nagyrészt egy- vagy kétnyelvű szómagyarázat is kapcsolódik. A tankönyv az egyes egységeken belül található feladatok megoldásaival zárul.

Ami a két elemzett magyar mint idegen nyelv segédanyag külső megjelenését illeti, mindkettőről elmondható, hogy ilyen szempontból az áttekinthetőség, a jelzések és utalások következetessége és érthetősége, valamint a szerkezeti egységek világos felépítése jellemzi. A táblázatokkal, képekkel, ábrákkal való szemléltetés mindkét kiadványban gyakori, de színes, az aktuálisan tárgyalt tananyagokat ábrázoló képek és a szituatív jelentések illusztrációkon való megjelenítése már csak a *Mps 2* könyvre jellemző. Munkafüzet – bár hasznos lenne – egyik kiadványhoz sem kapcsolódik, a *Mps 2 Dialógusok* című egységének párbeszédei azonban CD-n rögzített formában, anyanyelvi beszélők közvetítésével meghallgathatóak.

### 3.3. A vizsgált tankönyvek didaktikai és metodikai szemléletmódja

A vizsgált tankönyvek didaktikai és metodikai szemléletmódjáról elsősorban szerkezeti felépítésük, a nyelvi anyagot rendező elvek, a begyakoroltatásukra alkalmazott feladattípusok, illetve a nyelvtani haladási menetük, vagyis a grammatikai jelenségek tárgyalásának sorrendje és magyarázatának módja árukkodik. Adott természetesen minden esetben az a célkitűzés, amelyen szemléletűnek a tankönyvet eredetileg tervezték, s adott a végeredmény, a kész mű is, amely természetesen – különböző, a tankönyvírás folyamatában fellépő problémák vagy más befolyásoló tényezők miatt – nem feltétlenül kell, hogy teljes mértékben megfeleljen a tervezett formának.

A *Mps 1* könyv bevezetőjében meghatározott célja, hogy a nyelvtanulót minél gyorsabban megtanítsa magyarul beszélni, illetve lehetővé tegye számára a könnyebb szövegek megértését. Felépítése és feladattípusai alapján mindezt a magyar nyelv grammatikájának minél részletesebb és pontosabb ismerete, a nyelvi formák automatizálása, az ezeket illusztráló, viszont az élő nyelvhasználat fordulatait szinte teljesen mellőző szövegek olvasása, a forrás- és a célnyelv közti oda-vissza fordítás, tehát lényegében a nyelvtani-fordító módszer nyelvtanulás során való alkalmazása teszi lehetővé. Ez az elgondolás a kívánt cél elérése érdekében még a 2000-ben megjelenő kiadványban sem alkalmaz egyetlen kommunikációs készséget fejlesztő stratégiát vagy feladattípust sem. Az élő nyelvhasználatra való utalás egyedül a *Jegyezzék meg!* felhívás alatt felsorolt és szlovákra fordított gyakori magyar kifejezések, szófordulatok, mondatok formájában jelenik meg. A nyelvtan tárgyalása szinte teljes mértékben kizárja a funkcionális elemeket (egy-egy funkcionális kategória – pl. hely- és időviszonyok – alkalmazását leszámítva), így a leírt jelenségek használatára vonatkozóan a nyelvtanuló szinte semmilyen fogódzót nem kap, ezáltal csak az anyanyelvében ekvivalensnek vélt jelenségek használati köréből következtethet a tanult idegen nyelvi elemek funkciójára, amely eljárás viszont könnyen az interferenciára visszavezethető pontatlanságokat idézhet elő. A *Mps 1* ezenkívül a kontrasztivitás szempontjait és a nyelvtanulás során hasznosítható lehetőségeit is figyelmen kívül hagyja, a magyar nyelvtan bemutatásakor ugyanis egyszerűen a jelenségek közvetítőnyelven történő leírásáról, s nem az azoknak megfelelő funkciót kifejező forrásnyelvi formákkal való összevetésről van szó. Emiatt kiaknázatlan marad a cél- és forrásnyelv különbözőségeiből adódó nehézségekre és interferenciajelenségekre való rámutatás lehetősége is. A nyelvtani haladási menet a fokozatosság elvének nagyrészt megfelel, a nyelvi jelenségek kommunikatív értékét figyelembe vevő rendezőelvnek viszont már csak részben: az igaz ugyan, hogy az egyszerűbb formáktól halad a tankönyvíró az egyre bonyolultabb felé, de a nyelvtani jelenségek nyelvhasználati gyakoriságára már nem minden esetben van tekintettel. Ezt bizonyítja például a létige egyes és többes számú alakjainak az 1. leckében való tárgyalása, holott a funkcionális elv szerint

ezeket egymástól elkülönülten kellene ismertetni eltérő kommunikatív értékük miatt. Ugyanez vonatkozna az alanyi és a jóval később megtanítandó tárgyas ragozás egyes és többes számú paradigmáira is, de a *Mps 1* ezt az elvet egyik esetben sem alkalmazza a tankönyv. A nyelvtani haladási menetben kommunikatív értéke miatt például a tárgyragoknak is fontos szerepet kellene kapnia, ami az első néhány lecke valamelyikét jelentené. A *Mps 1* a 4. leckébe utalja a főnevek tárgyesetének bemutatását, viszont ezt a határozóragok és névutók, valamint a többes szám tárgyalása is megelőzi, melyek használati gyakorisága a tárgyragéhoz viszonyítva kisebb.

A *Mps 2* bevezetőjében egyértelműen a kommunikáció- és nyelvhasználat-központúságot tűzi ki céljául, s ezt az elhatározását a *Dialógusok* című fejezetében a beszélt nyelv fordulatait és sajátosságait tükröző párbeszéddek, a hozzájuk kapcsolódó hanganyag, a prekommunikatív és kommunikatív gyakorlatok, valamint a szituatív jelentések illusztrálásának és egyidejű bemutatásának, illetve a nyelvtani jelenségeknek nem csupán példamondatokhoz, hanem az élő nyelvhasználathoz való kapcsolásának, s ezáltal kontextusba helyezésének segítségével egyértelműen sikerül is elérnie. Nagyon hasznosak a situációs fejezeteket záró, nyelvhasználati tanácsadó rovatok. Közvetettebben bár, de ugyanezt a célt szolgálják a tankönyv harmadik fejezetét alkotó, a szókinccset és grammatikát tekintve is fokozatosan nehezedő szövegek, valamint a megértésüket mérő feladatok is. Dicséretes a tankönyv három nagy szerkezeti egységének különböző utalásokkal való összekapcsolása, hiszen ez a módszer többféle nyelvtanulást tesz lehetővé, s ezáltal több tanulótipusnak is kedvez, vagyis célközönsége széleskörű lehet. A kommunikáció- és nyelvhasználat-központúságra utal a nyelvtani jelenségek nagyrészt funkcionális és kontrasztív bemutatása is, bár ezeknek az elveknek a követése nem minden esetben következetes. Megmutatkozik ez a tény a tárgyalt grammatikai jelenségek hol funkciójuk (*Hely- és időviszonyok*), hol pedig formai jellemzőik felőli megközelítésén, megnevezésén is (*Főnévi igenév, Számnevek, Igék* stb.). Ellentmondanak a kitűzött kommunikációs célnak a nyelvtant tárgyaló fejezet túlságosan egysíkú, szinte kizárólag behelyettesítést elváró feladattípusai, illetve magának a szóban forgó szerkezeti egységnek a terjedelme is. A nyelvtani haladási menet a *Mps 1* felépítéséhez nagyon hasonló, tehát a fokozatosság elvét követi ugyan a tankönyvszerző, de a nyelvhasználati gyakoriságát már kevésbé. A kommunikatív értéke miatt az első alfejezetek valamelyikében kellett volna tárgyalni például a fentebb már említett tárgyragos alakot, a *Mps 2* azonban még elődjénél is későbbre helyezi a grammatikai jelenségek sorában (a 7. alfejezetbe), maga elé engedve ezzel a nyelvhasználatban ritkább helyviszonyokat kifejező nyelvi elemeket, a mutató névmásokat vagy akár a birtokviszony kifejezőeszközeit. A tankönyv kontrasztív szemléletének köszönhetően azonban a nyelvtanuló nagyon hasznos információkhoz jut rögtön a grammatikai egység legelején: itt kerül sor ugyanis a magyar nyelv specifikumainak bemutatására, amely rész

felkészíti a tanulót a forrás- és célnyelv tipológiai különbségeire, valamint az ezekből adódó nehézségekre, illetve betekintést nyújt a célnyelvi gondolkodásba, világlátásba, s ennek tudatosítása révén csökkenti az interferenciajelenségek előfordulásának lehetőségét a tanuló célnyelvi beszédtevékenységei során.

### 3.4. Véggözetkeztetés

A két tankönyv összevetése alapján egyértelműen megállapítható, hogy közülük a kommunikációt és a nyelvhasználatot középpontba állító, kontrasztivitásra és funkcionális nyelvtanításra törekvő, 2010-es kiadású *Maďarčina pre samoukov* című tankönyv képviseli jobban a napjaink nyelvoktatásában elvárt szemléletmódot, s vezethet ezáltal hatékonyabb nyelvelsajátításhoz. Az alábbi táblázat a két tankönyv közti különbségeket foglalja össze a vizsgált szempontok alapján:

Mennyire felel meg a tankönyv az alábbi elvárásoknak?	Maďarčina pre samoukov, 2000	Maďarčina pre samoukov, 2010
Kommunikáció-központúságra való törekvések	—	nagyrészt
Funkcionális nyelvtan	—	részben
Nyelvhasználat-központúságra való törekvések	—	nagyrészt
Kontrasztív szemlélet	—	részben
A fokozatosság elvének érvényesítése a nyelvtani haladási menetben	nagyrészt	nagyrészt
A nyelvi jelenségek nyelvhasználati gyakoriságát figyelembe vevő rendezésv érvényesítése	részben	részben

## Összegzés

A magyar mint idegen nyelv tankönyvekkel való ellátottsága Szlovákiában jó-nak mondható. A kurzusainkon jelenleg használatban lévő segédanyagokkal kapcsolatban alapvetően probléma az, hogy nagy részük magyarországi kiadvány, így természetesen az anyaországban, azaz célnyelvi környezetben magyarul tanulók igényeihez, típusaihoz, illetve a közvetítőnyelvek tekintetében is a Magyarországon legtipikusabb tanulói forrásnyelvekhez igazodnak. Kifejezetten szlovák anyanyelvűeknek szóló magyar mint idegen nyelv tankönyvből napjainkban mindössze kettő van, s ezeket sem igazán tanfolyamokra, hanem önképzésre szánták (*Maďarčina pre samoukov*, 2000; *Maďarčina pre samoukov*, 2010). A szlovákiai nyelvtankönyvpiacról sajnos teljes mértékben hiányzik a hagyományosan leckékre osztott, irányított nyelvtanulásra szánt, szlovák közvetítő nyelven megírt magyar mint idegen nyelv segédanyag, amely biztosítaná a két nyelv közti kontrasztivitást, figyelembe venné a cél- és a forrásnyelv sajátosságait, valamint a két nyelv különbözőségéből adódó nehézségeket, illetve a pozitív és negatív transzfer (interferencia) lehetőségeit, s amely természetesen napjaink nyelvoktatási tendenciáit követve kommunikáció- és nyelvhasználat-központú lenne, s végül, de nem utolsó sorban funkcionális nyelvtant tanítana. A fent említett két nyelvkönyv szerkezeti felépítésének, valamint didaktikai és metodikai szemléletmódjának vizsgálata alapján azonban kijelenthető, hogy közülük a kommunikációt és a nyelvhasználatot középpontba állító, kontrasztivitásra és funkcionális nyelvtanításra törekvő 2010-es kiadású *Maďarčina pre samoukov* képviseli jobban a napjaink nyelvoktatásában elvárt szemléletmódot, s vezethet ezáltal hatékonyabb nyelvsajátításhoz.

## Irodalom

Bárdos Jenő (1997): *A nyelvtanítás története és a módszerfogalom tartalma*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.

Giy Béla (1998): A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának módszertani alapkérdései. In *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia*. Szerk. Giy Béla–Nádor Orsolya. Budapest: Janus–Osiris, 351–390. p.

Hegedűs Rita–Nádor Orsolya–Pelcz Katalin (2006): Tallózás régi magyar nyelvtanainkban. In *Magyar nyelvmester. Magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek*. Szerk. Hegedűs Rita–Nádor Orsolya. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 31–46. p.

Hiznyaiová, Ildikó–Sitárová Husáriková, Marianna (2010): *Maďarčina pre samoukov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo–Mladé letá, s. r. o.

Hurka Katalin (2002): A magyar mint idegen nyelv helyzete a magyar tanszéken. In *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene. A Comenius Egyetem magyar tanszékének 40 éve*. Szerk. Kiss Jolán–Jitka Madarászová. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 56–60. p.

Máté Judit Eszter (2009): Egy magyar nyelvkönyv a 19. század végéről: Josef Holtzmann: *Methodischer Unterricht in der ungarischen Sprache* (1880). *THL<sub>2</sub>. A magyar nyelv és kultúra szakfolyóirata*. 1–2. szám. 49–57. p.

Misad Katalin (2002): A magyar mint idegen nyelv grammatikájának néhány kérdése. In *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene. A Comenius Egyetem magyar tanszékének 40 éve*. Szerk. Kiss Jolán–Jitka Madarászová. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 60–64. p.

Molnár Mária (2010): A magyar mint idegen nyelv Ausztria és Németország felsőoktatásában a nyolcvanas évektől napjainkig. *Hungarológiai Évkönyv* 11/1, 171–181. p.

Mussoniová, Ema–Tankó, Ladislav–Kostolný, Andrej (2000): *Maďarčina pre samoukov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo–Media trade, spol. s. r. o.

Nádor Orsolya (1998): A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának történeti áttekintése a kezdetektől napjainkig. In *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia*. Szerk. Giay Béla–Nádor Orsolya. Budapest: Janus–Osiris, 55–125. p.

Nádor Orsolya (2006): A magyar mint idegen nyelv tanításának múltja. In *Magyar nyelvmester. Magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek*. Szerk. Hegedűs Rita–Nádor Orsolya. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 15–30. p.

Nádor Orsolya (2010): Als wir noch nicht verspätet waren. *Berliner Beiträge zur Hungarologie 15. Schriftenreihe des Fachgebiets für Ungarische Literatur und Kultur an der Humboldt-Universität zu Berlin*, 229–243. p.

Szili Katalin (2006): A magyar mint idegen nyelv tanítása az ezredfordulón (Feladatok, kihívások és válaszok). In *Magyar nyelvmester. Magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek*. Szerk. Hegedűs Rita–Nádor Orsolya. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 145–160. p.

Szili Katalin (2010): A grammatika a magyart idegen nyelvként tanító munkákban – a közelmúlt eredményei és a jövő kihívásai. *THL<sub>2</sub>. A magyar nyelv és kultúra szakfolyóirata*. 1–2. szám. 169–185. p.

# A hivatalos ateizmus évei Dunaszerdahelyen

*Vajda Barnabás*

## **The Years of Official Atheism in Dunaszerdahely**

Abstract

Barnabas Vajda's study deals with the problem of the communist atheism in the urban environment of a particular Czechoslovakian town, Dunajska Streda / Dunaszerdahely. His main point is that during the three or four decades of atheism (which was an official and open ideological doctrine in the Communist-party-led Czechoslovakia) religion survived. Through examining statistical data as well as the archival materials of the local government, the author states that despite the deliberate and forceful efforts of the local government to abolish all kinds and all forms of religion, formal and informal religion survived in the town.

**Key words:** communist atheism, urban environment, Czechoslovakia, ideology, religion

**Kulcsszavak:** kommunista ateizmus, urbánus közeg, Csehszlovákia, ideológia, vallás

Az alábbi tanulmány Dunaszerdahely, mint egy túlnyomóan magyarok által lakott csehszlovákiai település közösségi életének egy bizonyos szeletét vizsgálja. Nevezetesen azt, hogyan viszonyult az 1945 utáni politikai rezsim a közösségi élethez, ezen belül a vallási megnyilvánulásokhoz. Írásomban azt vizsgálom, hogyan kezelte a korabeli politikai vezetés a város ideológiai tereit. Ideológiai tér alatt itt nemcsak a felszabadítás mítoszát, az új szlovák utcaneveket, a kiemelt lieux de memoire-ként kezelt Május 1. teret (Vajda 2011), a hivatalosságok által elhelyezett emléktáblákat, az államnacionalizmus előrehatolását, az Üzemi Klub és a Városi Művelődési Központnak az ideológia befolyásolásban betöltött szerepét értem, hanem a városvezetés nyílt és rejtett vallásellenességét. Jelen tanulmány leginkább azt az ideológiai sikanírozást firtatja, amelyet a Polgári Ügyek Testülete fejtett ki a korabeli keresztelők, esküvők és temetések szekularizálása végett (de egyébként a válások és a művi terhességmegszakítás terén is). Erre az egy szempontra szűkítem tehát a figyelmet, miközben itt-ott felvillantom a szélesebb, állami-ideológia és helyi összefüggéseket is.

## **1. A történelmi egyházak és vallási közösségek jelenléte Dunaszerdahelyen történelmi távlatban**

Az 1945 utáni helyzet értékeléséhez látnunk szükséges, nagyvonalakban hogyan változott a felekezeti összetétel a városban az 1880 és 2011 közötti kb. százharminc évben. Ezt mutatja az alábbi táblázat:

Év	Összlakosság	r. katolikus	református	izraelita	ág. evangélikus
1880	4 182	2 109	78	1 874	120
1941	6 584	3 509	308	2 645	111
2011	22 477	15 212	1 616	51	376

Az adatokból<sup>1</sup> a város nagyobb történeti folyamataira nézvést az következik, hogy Dunaszerdahelyen (amely nagyközségként 1918-ig Pozsony vármegye és a Dunaszerdahelyi járás része volt) 1880-ban a római katolikusok csak kicsivel voltak többen, mint az izraeliták. A katolikusok száma a városban a második világháború idejére 3509 főre emelkedett, az izraelitáké pedig 1874 főről 2645 főre. Feltűnő jelenség az izraeliták drámai fogyása, ami Dunaszerdahelyen az ő háború alatti szisztematikus elhurcolásuknak, meggyilkolásuknak illetve elköltözésüknek a következménye, s amelynek a nagyon szomorú eredménye a zsidóság szinte teljes eltűnése a csallóközi városból.

Érdeemes megfigyelni emellett a reformátusok térnyerésének a folyamatát. Látható, hogy a 19. század végétől a 20. század közepére a városban a (kálvini) református felekezet létszáma lassan, de stabilan nőtt. A reformátusokra vonatkozó adatok annál is érdekesebbek, mivel a megjelölt időszakokon belül a számuk és arányuk nem csupán a városban nőtt, hanem ugyanez a folyamat zajlott le a Dunaszerdahelyi járásban is. Vagyis a Dunaszerdahelyi járásban a magukat reformátusnak vallók egyre nagyobb része él Dunaszerdahelyen: százharminc éve csupán a 2%-uk, 1941-ben már a 7%-uk, jelenleg pedig a járásbeli reformátusoknak mintegy a 16–17%-a él Dunaszerdahelyen. Fontos látni, hogy a római katolikusok esetében 2011-ben ugyanez az arány 18%, az evangélikusok esetében 22%, az izraeliták esetében 55% volt. (Kepecs 1999, 155 és 181) Vagyis a reformátusok esetében (is) egyfajta urbánus koncentrációról beszélhetünk, s ez még akkor is figyelemre méltó, ha az adatokat nehéz összhangba hozni azzal, hogy a Dunaszerdahelyi járás területe százharminc év alatt legalább hat alkalommal változott. A dunaszerdahelyi magukat vallásosnak mondók és magukat konkrét vallási felekezethez sorolók járásbeli aránya azért fontos adat, mert teljesen világosan mutatja, hogy a kommunizmus mintegy 45 évnyi hivatalos ateizmusa után is ez egy vallásos város, amelynek fontos jellegzetessége, hogy egy többrétegű (katolikus, evangélikus, református, zsidó) városi vallásos népséggel rendelkezik, akik egyébként 1990 óta meglehetősen harmóniában élnek egymás mellett.

1 Az adatok forrása: Kepecs 1999, 155, valamint a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja: <http://slovak.statistics.sk>. Letöltve: 2014. 1. 15.

## 2. Arról, hogy kommunista korszak rejtett módon, de határozottan ateista volt Dunaszerdahelyen

Az 1945-öt megelőző, illetve az 1989-et követő vallási vonatkozású statisztikai adatok felvetése és vizsgálata annál is lényegesebb, mivel a csehszlovák kommunizmus idejéből nem állnak rendelkezésünkre népszámlálási vallási adatok. A vallási hovatartozás az 1950-es évben volt utoljára része a csehszlovákiai népszámlálási kérdőívnek, utána a rendszerváltásig már egyáltalán nem gyűjtöttek efféle adatokat. Mivel sajnos még az 1950-es adatokat sem hozták nyilvánosságra, így a teljes rendszerváltásig tartó időszakban spekulációkra és feltételezésekre vagyunk kárthatva.<sup>2</sup>

Az mindenestre biztos állítható, hogy a kommunista rezsim igyekezett kiszorítani a közéletből a korábbi társadalomszervező erőket, köztük kitüntetetten a vallást. Ez a szándék ugyanis a marxista ideológiai alapon álló, szélső baloldali egypárti rendszer társadalmi totalitásra való törekvéséből következett, és ezt a párt nem is titkolta. A vallás ellenséges területnek számított a csehszlovák kommunista állam számára, mert olyan közösségi teret volt képes teremteni, amelyet a párt soha nem tudott teljesen az ellenőrzése alá vonni.

1948-at követően az új csehszlovák rendszer egy sor intézkedéssel lépett fel az egyházak és a szervezett vallás ellen, az elkobzott földektől kezdve a megszüntetett egyházi iskolákon és betiltott folyóiratokon át az Állami Egyházügyi Hivatal Járási Nemzeti Bizottságokon működő helyi munkatársaiig. (Fiamová–Jakubčín 2010, 568 és 217) Mint a második világháború utáni gazdasági retortziók esetében, a hit terén is érvényes volt, hogy a németeket és a magyarokat mindezek az intézkedések kétszeresen sújtották, amire jó példa a 12/1945 sz. Beneš-dekrétum, amely már 1945-ben a magyar és a német egyházi vagyonok elkobzásáról rendelkezett. (Fiamová–Jakubčín 2010, 216)

Az országban és Dunaszerdahelyen is a háborút követő szűk egy évtizedben még létezett vallásoktatás, azután viszont már problematikus volt a dolog. Nagyon érzékletesen vall a változás folyamatáról egy szemtanú, aki a hosszú ideig regnáló helyi kommunista pártvezető titkárnője volt: „1949-től mint első éves alapiskolásnak kötelező volt a hittan a római katolikusoknak. 1951-ben volt az első áldozás. Az 1952–53 évfolyami bizonyítványomon még szerepelt a vallási nevelés mint kötelező tantárgy. Utána eltörölték.”<sup>3</sup>

A „klerikus múlttal való gyökeres szakítás” a rendszer határozott programja volt. De hogy a szándék még szalonképesebbnek látsszon, összekeverték azt a világbéke ügyével, egyébiránt azonban a rendszer minden erejét megfeszítve törekedett rá, hogy a „gyökeres szakítás” mihamarabb bekövetkezzék. Ennek

2 Köszönöm Popély Árpád kollégám szóbeli segítségét ebben a kérdésben.

3 Mária B. [1943–] írásbeli visszaemlékezése, aki 1962-től a járási pártbizottságon dolgozott titkárként. Wiedermann Béla gyűjtése 2013 februárjában.

megfelelően a dunaszerdahelyi kommunista városvezetés nem egyszerűen közönyös volt, hanem tudatosan vallásellenes. Hogy csupán néhányat említsünk az antiklerikális tevékenységből: a Fő utcai zsinagóga gyors elbontása; a Nemesszegezen a Kukučín utca közelében található Addas Jisrael kizsinagóga eltüntetése; a régi keresztény temető teljes felszámolása-megszüntetése; a Szent György-templom felszámolására tett próbálkozás, s vele együtt az „Öregváros”-projekt<sup>4</sup>, amibe pontosan beleillett a rossz állapotban lévő Fehér kastélyt lebontása 1974 februárjában<sup>5</sup> – végső soron ez mind a *kommunista deszakralizáció* jegyében zajlott. És ez a sor nagyon hosszan folytatható azzal, hogy a Szent György-templom mellé egy rendkívül környezetszennyező üzem (egy panelgyártó lerakatot) telepítettek, vagy hogy a lidértejedi Piéta-szobrot rögtön 1945 után kivitték a városból, vagy hogy amikor „városrendezési” okokra hivatkozva 1957–1961 között felszámolták az újfalusi temetőt (a mai Bonbon szálloda és a járási hivatal helyén), akkor egyúttal felszámolták, azaz egyszerűen szétrombolták az ott lévő Kriha-féle Jézus szíve-kápolnát is. (Nagy 2013, 9, 39, 59, 80) A különféle szándékok eredményeként a szakrális dolgok olyan mértékig teret veszítettek a mindennapi szóhasználatban, hogy 1971-ben az udvarnoki úton lévő kápolna helyébe emelt ravatalozót nem ravatalozónak, hanem „gyászszertartási háznak” nevezték.<sup>6</sup>

A hivatalosan hirdetett csehszlovák ateizmus, sőt még a vallásellenesség sem feltétlenül jelentett nyílt konfrontációt. A hívek nélkül és elerőtlenedve maradt zsidó hitközség egyes épületeit, például a Csillag utcai zsidó iskolát probléma nélkül civil iskolává alakították. A továbbra is élő és jelen lévő katolikus egyház épületeivel kissé problémásabb volt elbánni. Érdekes kétarcúság nyilvánult meg abban, hogy a város egyik katolikus alapítású iskoláját, a háború végéig gimnáziumként üzemelő Szent István téri, 1945 után is iskolaként használták mindvégig (Nagy 2013, 24), míg viszont a másik katolikus egyházi iskolai épület szomorú sorsa jutott, és eltörölték a föld színéről. Ezt az utóbbit, az egykori Dukla téren (ma Vámbéry tér) álló katolikus iskolát csak egy bizonyos ideig vették igénybe, nagyjából az ötvenes évek közepéig, annak dacára, hogy Dunaszerdahelynek hosszú éveket kellett várnia, amíg az állam új iskolákat épített. Normális viszonyok között kézenfekvő lett volna, hogy a krónikus iskolai férőhelyhiánnyal küszködő város felhasználja a katolikus iskola helyiségeit, sőt akár fel is újítja azokat, ha nem is tartósan, de legalább addig, amíg új iskolák épülnek. Azonban nem ez történt. Miközben a városvezetők szüntelenül panaszkodtak, hogy a „járási központban” nagy iskolai férőhelyhiány van, és hogy a három meglévő iskola – egy a Május 1. téren, egy a Bősi úton, egy

4 ŠA Bratislava, pob. Šala, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady a pléna MNV-MsNV 1968. Báč-Gabčíkovo. P-MsNV, 1968. júl. 26.

5 Városi krónika 1974, 4.

6 Városi krónika, 1971, 5. és 55. A kommunista városvezetés folyamatos deszakralizációs „tevékenységét” szóban és képekkel részletesen dokumentálja Nagy 2013.

a Csillag utcában – „szerteszét található a városban”, s miközben a Városi Tanács jegyzőkönyvei telis tele vannak panasszal amiatt, hogy nincs elég férőhely az 1960-as népes generációk számára – mindeközben a Dukla téri katolikus iskolát 1972-ben lebontották; előbb az iskolát, majd a plébánia épületét is (Nagy 2013, 75–77). Ez a cselekedet annál barbárabbnak tűnik, mivel ezt a katolikus iskolát („Dunaszerdahelyi katolikus kőiskoláját”) a nagynevű tudós pap, Csaplár Benedek ösztönzésére és támogatásával építették újjá 1862-től kezdődően. Az éppen aktuális rezsimnek azonban nem kellett: helyette hosszú ideig bódészzerű fatákolmányokba voltak kihelyezve egyes osztályok a Vásártéren. A városi nemzeti bizottság talán nem is tudta, hogy a kövek a híres pap keze nyomát őrzik – vagy ha igen, annál rosszabb.

Az 1950-es évek durva üldözései után az óvatosabbá váló kommunista vallásellenesség már nem öltött nyílt vagy erőszakos formát. Azonban a rejtett vallásellenesség is tudott komoly károkat okozni. Erre irányult a jövő generációk vallástalan „szocialista embertípussá” nevelése, ami teljesen nyíltan hangoztatott pártállami program volt. A törekvés bizonyos, ez eredmény azonban kétséges volt. A Dunaszerdahelyi Járási Nemzeti Bizottságnak a járás iskoláiban zajló hittanoktatásról vezetett 1960. évi kimutatása szerint ekkor már a szerdahelyi két tizenegy éves középiskolában csak 10–14%-os, a nyolcéves alapiskolában pedig csak 10%-os volt a hittant látogatók száma.<sup>7</sup> Szervezett református hittantanítás Dunaszerdahelyen csak 1968 után volt pár évig.

A burkolt vallásellenességgel függött össze, hogy 1973 és 1980 között rendkívül hosszú ideig túrtak-fúrtak a város kellős közepén, a Szent György-templom körül. Visszaemlékezők szerint az időhúzás egyik oka az volt, hogy a hatóságok el akarták lehetetleníteni a templom és a hívők életét, illetve el akarták érni, hogy a város egyetlen katolikus temploma lehetőleg lebontásra kerüljön. A jelek szerint a város közepi Öregváros-projekt egy újabb példája volt a járási hivataltól a város irányában mutatott cinizmusnak. A Szent György-templom körüli építkezés lassúsága és elhúzódása miatt olyan nagy volt az elégedetlenség, hogy már a Városi Tanácsban is foglalkozni kellett vele, és még olyan személyek is szóvá tették, akik egyébként nem voltak vallásosak. Szalatnyai József pl. többször panaszkodott a „Pozemné stavby Nitra, závod DS” munkájára és „felelőtlenségére”, arra figyelmeztetve, hogy „szeretném felhívni a figyelmet a templom környékére, ahol 6 éve építkeznek, de a munkák még mindig nincsenek befejezve”<sup>8</sup>.

7 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: Okresný národný výbor Dunajská Streda. Zápisnice Rady ONV, 04.07.1960, 12.08.1960. Felirat: Návrh na veliteľov CO. Dátum: 7. júla 1960.

8 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV DS. Zápisnice Rady MsNV v Dunajskej Strede. 53/1. A-10. R és a MsV – NF közös ülése, 1980. március 13.

Rehák László VNB-titkár ugyanerről így fakadt ki: „Itt egy nagyon felelőtlen munkával van dolgunk, mivel a város közepi lakótelepet már 1976. május 1-jén át kellett volna adni, amit korábban a PS Nitra volt igazgatója, Nikišer is megerősített.” Jellemző, hogy a város titkára ekkor sem a rombolás, hanem a lakótelep miatt háborgott – ennek ellenére a szavai nyílt beismerése volt annak, hogy a város teljesen tehetetlen volt ebben ez ügyben (is).<sup>9</sup>

Az Öregváros-projekt keretében Dunaszerdahelyen kis híján sikerült lerombolni a város egyetlen katolikus templomát. Ez végül nem sikerült, de mivel a város teljesen más irányban (kelet felé) terjeszkedett, ahol új templom *nem* épült, a Szent György-templom olyan messze esett az összes új lakóteleptől, hogy csak a legáldozatosabbak vállalták a napi misére járást. A május 1-jei tétrális munkásfelvonulások pedig már korábban elkezdték elfeledtetni a régi körmenetek emlékét.

A dunaszerdahelyi lakosság ideológiai sikanizálásának legfeltűnőbb formája a temetések és az esküvők „államivá” tétele volt. Ez azt a törekvést jelentette, hogy lehetőleg senki, vagy legalábbis kevesen akarjanak egyházi esküvőt vagy temetést, amit inkább sugalmazással szorgalmaztak, mint nyílt erőszakkal. A Városi Nemzeti Bizottságnak (VNB) azt a testületét, amely megpróbálta átvenni a templom szerepét, Polgári Ügyek Testületének (PÜT) hívták. A PÜT mint a „megvetett” egyház helyébe lépő ateista állam képviselője három téren szorgoskodott: „újszülöttek üdvözlését” rendezett keresztelő helyett; a temetőben „polgárilag búcsúztatott”; az egyházi esküvőt pedig megversenyeztette a „polgári esküvőkkel”.

Dunaszerdahely városa iszonyú erőfeszítéseket tett, hogy a keresztelőket felváltó „újszülöttek üdvözlése” tényleg „modern” szellemben történjen. 1979-ben nemcsak, hogy egy hattagú gyermekkar („vokálna skupina”) állt össze Á. Tibor és É. Rudolf vezetésével, hanem a kisbabákat is az országban egyedülálló módon uniformisba öltözött csinos egészségügyi nővérek fogadták a VNB-n. A Városi Tanács árgus szemekkel figyelte a fejleményeket („*Ezekre a feladatokra a funkcionáriusok kivételesen nagy figyelmet fordítanak*”<sup>10</sup>), és minden támogatást megadott a városi művelődési központ kebelében működő énekkarnak. Az ötlet annyira megtetszett a felsőbb szerveknek, hogy 1980 áprilisában az országos PÜT javaslatára egy dunaszerdahelyi bébi-üdvözlést lefényképeztek, filmre vettek, majd a 27 fényképből álló anyagot mint módszertani segéd-eszközt használták az ország más részeiben.<sup>11</sup>

9 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szept. 25. A VNB tehetelenség és a JNB irányában való kiszolgáltatottságát Binder Vojtech fogalmazta meg. ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szeptember 11.

10 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, detašované pracovisko Malá Lúč. Fond: ONV DS. Zápisnice Pléna a Rady MsNV v Dunajskej Strede. 53/1. A-10. 1981. szeptember 24.

11 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápisnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szeptember 25.

Egy 1980-as dunaszerdahelyi VNB-jelentés meglehetősen magabiztosan állapította meg, hogy „*ma már természetes a jubiléumok köszöntése, a nyugdíjba vonulók, elhalálozottak búcsúztatása, a polgári esküvő, az újszülöttek üdvözlése, a sorkatonai szolgálatra bevonulók búcsúztatása*”<sup>12</sup>.

Az állami elvárásoknak megfelelően 1970 után a városi krónika skrupulusan nyilvántartotta az ide vonatkozó adatokat, amelyekből azonban az látszik, hogy a párt ideológia irányelvei enyhén szólva sem érték el maradéktalanul a céljukat.

A temetésekkel kapcsolatban tény, hogy 1968 után jócskán emelkedett a polgári temetések aránya a városban. 1972-ben a 82 helyi temetésnek csak az 1%-a volt polgári, 1981-ben viszont már a 30%-a.<sup>13</sup> Azonban ezután is csak hullámzó polgári temetési adatokat tudtak rögzíteni, amelyek valahol 25% körül állandósultak, s csak egy-egy kivételes évben (pl. 1984-ben) lépték túl a 40%-ot.

Az esküvők terén kissé „jobb” volt a helyzet. A városban már a hetvenes években minden második esküvő „egyházmentes” volt (pl. 1974-ben 146 esküvőből 74 volt polgári<sup>14</sup>), és az arány egyre javult, amennyiben egy-egy évben a pároknak közel a háromnegyede templom helyett a VNB-n kötött házasságot. A hatvanas évektől divat volt, hogy Dunaszerdahelyen kötöttek házasságot a környékbeli is, és ez meglátszott a kirótt illetekeken. Egy helyi rendelet szerint 1969. október 5-től a helyieknek a házasodás ingyenes volt, ha hétköznap 8 és 16 óra között esküdtek, míg a hétvégén 100 korona felárat kellett fizetni. A más anyakönyvi hivatalhoz tartozók számára a szerdahelyi esküvő hétköznap 200 koronába, hétvégén pedig 400 koronába került.<sup>15</sup>

Az 1980-as évekre mindhárom vallási étellel kapcsolatos folyamat jelentősen előrehaladt, de az elért eredmény semmiképpen sem volt totális áttörésnek nevezhető. Feltűnő, hogy az emberek különösen a temetések alkalmával ragaszkodtak az egyház közbenjárásához. Egy 1980 szeptemberi VNB-beli jelentés szerint abban az évben 263 gyermek született, akiből 132-öt „fogadtak polgárilag” (50,19%); 123 házasság kötött, amelyből 103 volt egyházi közbenjárás nélkül (83,73%). Ugyanabban az évben 66 temetésre került sor, amelyből 24 volt kizárólag egyházi temetés (36,36%), viszont a maradék 42 között volt még 23 olyan polgári temetés, amelyeknek volt egyházi részük is, így együtt a temetések 71%-án volt jelen pap vagy lelkész.<sup>16</sup>

12 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápísnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szeptember 25.

13 Városi krónika 1972, 5. és 1981, 15.

14 Városi krónika 1974, 7.

15 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápísnice MsNV a MNV 1969.R-MsNV, 1969. szeptember 25.

16 ŠA Bratislava, pob. Šaľa, d.p. Malá Lúč. Fond: ONV Dunajská Streda. Kart. Zápísnice rady MsNV Dunajská Streda. 53/1 – A/10. 1980. szeptember 25.

### 3. Templom 48 év hivatalos ateizmus után

A Gustáv Husák kommunista köztársasági elnök nevével fémjelzett ún. normalizációs időszak csendes, ámde folyamatos és tudatos csehszlovák válásellenessége számos más dologban is megnyilvánult. Például abban, hogy a második világháború idejét követően 60 évig nem épült szakrális építmény a városban; 1989-at megelőzően utoljára 1938-ban építettek *tornyot* a Fő utcai evangélikus templomra (Nagy 2013, 11).

A dunaszerdahelyi reformátusoknak – akiknek a jelenléte a településen a 17. század elejétől igazolható – korábban már volt egy „tornyos és harangos” templomuk (valahol a mai Bartók Béla korzó környékén), de az idővel elpusztult. Az 1938 utáni magyar idők alatt a gyülekezet képes volt önálló egyházközséggé szervezni magát, és már a templomépítést tervezgette. Az 1942-ben beiktatott Pöör Józsefnek azonban 1945-ben el kellett hagynia a várost (egyres visszaemlékezők szerint főleg a lelkész antiszemitizmusa miatt), a református gyülekezetnek így egészen az 1990-es évekig környékből beszolgáló lelkészei volt, akik vagy magánházaknál (a Kulacs utcai gyülekezeti otthonban), vagy a Fő utcai evangélikus templomban tartották az istentiszteleteket. 1991-ban idősebb Görözdi Miklós lett a gyülekezet állandó megválasztott lelkésze. A rendszerváltás következményeként, Öllös Árpád polgármester jóindulatával, és részben a háború után elvett ingatlanok kárpótlásaként a református gyülekezet egy 35 áras telekhez jutott a város Kálvin terén. Itt kezdett épülni 1993-ban a gyülekezet temploma, majd 1998. december 13-án sor került a templom (a mellette épült parókia és gyülekezeti helyiségek) felszentelésére.<sup>17</sup> A dunaszerdahelyi református templom tehát közel félszáz évnyi hivatalos ateizmus után jelentett új Isten házát Dunaszerdahelyen.

A vallási és egyházi élet a kommunizmus alatti tartós visszazorítása volt az egyik oka, hogy az 1990 utáni konzervatív-keresztény városvezetés tudatos politikai programmá tette a helyi történelmi egyházak: a római katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok és az izraeliták kiemelt támogatását.

*A tanulmány a SJE Tanárképző Kar Történelem Tanszék által jegyzett A politikai és mediális propaganda formái Közép-Európában, Cseh-Szlovákiában és Magyarországon (1938–1968) – Formy politicko-mediálnej propagandy v strednej Európe, Česko-Slovensku a Maďarsku (1938–1968) című VEGA-projekt keretében készült. A projekt száma / číslo projektu: VEGA 1/0158/14.*

17 Dunaszerdahelyi Református Hírvivő (2003. október), I/3, 4–5. p.

## Irodalom

Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László szerk. (2008): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Barnovský, Michal (2007): Industrializácia Slovenska a životné prostredie v období komunistického režimu. *Acta Oeconomica Pragensia*, 7. sz., 57–58. p.

Beňuška, Peter–Novosád, František eds. (1997): *Urbanizmus a politika. VI. bratislavské sympóziu*m. Bratislava: Slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 47–50. p.

Enyedi György (1998): *Transformation in Central European Postsocialist Cities*. Pécs: Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences /Discussion Papers No 21./

Fiamová, Martina–Jakubčín, Pavol eds. (2010): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava: Ústav pamäti národa.

Frazon Zsófia (2008): Urbán álom, urbán valóság – a panel falak etnográfiai megközelítése. In *Lakótelepek. A modernitás laboratóriumai*. N. Kovács Tímea szerk. Budapest: Kijarat Kiadó, 44–62. p.

Gaucsík István (2013): *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948*. Pozsony: Kalligram.

Gyáni Gábor (2003): A városbiográfia és a mikrotörténet. In *Vonyó szerk. 2003*, 19–28. p.

Horváth Sándor: Sztálinvárosi mítoszok. In *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története*. Katona Csaba–Koltai Gábor–Rácz Attila–Szűts István Gergely szerk. Budapest–Veszprém: Legenda Közművelődési Egyesület–Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 127–160. p.

Kepecs József szerk. (1999): *A felvidék településeink vallási adatai (1880–1941)*. I. kötet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Nagy Attila–Nagy Iván–Novák Veronika–Simon Attila–Vajda Barnabás (2012): *Dunaszerdahely. Várostartörténeti monográfia*. Dunaszerdahely: Dunaszerdahely Város Önkormányzata–Csallóközi Barátok Társulása.

Nagy Attila (2013): *Dunaszerdahely emlékhelyei. Épületek, szobrok, emlékművek és emléktáblák, szakrális kismélekek, temetők, történeti síremlékek, eltűnt emlékhelyek*. Képek: Nagy Attila, Vojtík Szimona, Vontszemű Gyula. H.n.: Historikum–Bíró Márton Polgári Társulás–Csallóközi Barátok Társulása.

Pál Judit (2003): Várostartörténeti kutatások Erdélyben a második világháború után. In *Vonyó szerk. 2003*, 87–94. p.

Popély Árpád (2006): *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet /Nostra Tempora 13./

Sokolovič, Peter zost. (2012): *Trnava v rokoch 1939–1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa.

Vajda Barnabás (2011): Az emlékezés helye: a Május 1. tér. *Pro Minoritate*, 2011. tél, 54–69.

Valló Judit (2012): „Eltársak, városossá lettünk!” In *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története*. Katona Csaba–Koltai Gábor–Rácz Attila–Szűts István Gergely szerk. Budapest–Veszprém: Legenda Közművelődési Egyesület–Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 247–262. p.

Vonyó József szerk. (2003): *Várostartörténet, helytörténet*. Pécs: Pécs Története Alapítvány.

# A Selye János Egyetem Doktorandusz Konferenciájának anyaga elé

*H. Nagy Péter*

A konferenciaturizmus időszakában járunk. A gazdasági környezet felől az egyetemekre nehezedő külső nyomás miatt az adminisztrációs kényszer *üzem*-szerű működésmód alá vonta a tudományos kutatás nagy részét. Ennek következtében a konferenciákon való részvételnek is megváltozott a feltételke-rete, a kollegák egy része akkor is elmegy tanácskozni, ha éppen semmilyen új felfedezés vagy belátás nincs a tarsolyában. (Ismerek olyan irodalmárt, aki havonta több konferencián is megjelenik ugyanazzal a szöveggel és esendő lá-tásmóddal, függetlenül a meghirdetett témától; és ez a típus ma már nem ritka, a „teljesítmény” elszámolható.) Talán mondanom sem kell, hogy ez a jelenség egyben azt is jelzi, hogy a felsőoktatásban – finoman fogalmazva – csökkent a professzionális *műhelyek* képződésének esélye. Bízom benne, hogy amikor 2013-ban a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének dok-tori iskolája konferenciát szervezett, nem ezt a szituációt, a konferenciaturiz-mus „előnyeit” akarta kihasználni. Annak ellenére, hogy az előadások ingadozó színvonalúak voltak, illetve a résztvevők a tudományos kutatási eljárások els-a-játításának eltérő fokán álltak, összességében a rendezvény nem okozott csaló-dást. Bebizonyította, hogy a fent jelzett folyamatokkal a *szaktudás* helyezhető szembe. Kiváltképp azokra a dolgozatokra igaz ez, melyek nem a kérdések pen-zumjellegű megválaszolására, de nem is az elsajátított anyag tükörszerű vissza-adására épültek, hanem az értelmezői munka újradinamizálódó műveleteivel operáltak. A humántudományok remedializációja következtében nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a szöveggént felfogott kultúrvilág hipotézise hovatovább nemcsak alkalmatlan a kulturalitás kutatására, de maga vált a természet- és a társadalomtudományok közti távolság kiterjesztőjévé, az *interdiszciplinaritás* akadályává. A doktori iskolák minden bizonnyal akkor működnek termékenyen együtt a kutatóműhelyekkel, ha profiljuk kialakulását meghatározza ez a kér-désirány. Innen nézve tehát nincs mit csodálkozni azon, ha a profillal szembeni elvárások éppen azon a területen alapozhatók meg, amely még néhány éve kí-vül esett a humán tudományi érdeklődés horizontján. A Selye János Egyetem Doktorandusz Konferenciájának nem az volt tehát az elsődleges érdeme, hogy megtörtént, hanem az, hogy az elhangzott előadások egy része a szakmaiság fenti kritériumrendszere felé mutatott. A konferenciaturizmus időszakában ez mindenképpen figyelemre méltó, és a jövőre nézve biztató fejlemény.

# Jókai és a Felvidék

## (Jókai felvidéki témájú regényeinek háttéréhez)

### *Merva Attila*

#### **Jókai and the Highlands. The Background of the Highland Novels of Jókai** Abstract

The paper investigates the novels of Mór Jókai, which are set in Upper-Hungary, with special attention to the context of the author's personal relationships. Following a brief introduction, the first chapter deals with the early novels of Jókai, which did not incorporate the author's personal relationships with the settings. The next chapter investigates the influence of Lajos Beniczky, colonel and mining landscape government commissioner on Jókai's novels connected with the Highlands written after 1862. From this year on, there is a significant paradigm change in the tone of the Jókai novels set in Upper-Hungary, almost each protagonist owns a certain characteristic of Beniczky's personality. This positive paradigm change is discussed by the last chapter of the paper, which is finished with a short summary.

**Key words:** Upper-Hungary, the Slovaks, Beniczky Lajos, Jókai novels

**Kulcsszavak:** Felső-Magyarország, szlovákság, Beniczky Lajos, Jókai-regények

*„Az a vidék maga külön is alakít, idomít,  
s hagyományos befolyását nem szünteti meg,  
s mint egy örökké tartó álom, belerémlik az ébrenlétbe.”*

(Jókai 1996, 82)

Aligha akad híresebb szülöttje Komárom városának, mint Jókai. Komárom nevének hallatán a magyar olvasóban igazából két név rezonál, Jókai és Klapka György tábornoké. Mindketten az 1848–49-es szabadságharc legendás alakjai, de igazából Jókai az, kinek révén később egész Európa, illetve az angolszász világ is megismerkedhetett a szabadságharc és a komáromi védők történetével. Jókai Mór írói, elbeszélői tehetségét a kortárs európai szerzők is elismerték, idehaza pedig megadatott számára az a ritka népszerűség, melyből csak kevés korabeli író-költő részesülhetett.

Bár földrajzi, történelmi értelemben nem a Felvidékről származott, a szlovákiai magyarság mégis saját írójaként tartja számon, ami az 1920-as eseménynek köszönhető, amikor is a Csallóköz a csehszlovák állam részévé vált.<sup>1</sup> Maga Jókai kedvelte a felső-magyarországi régiót, több regényének színhelye is épp

<sup>1</sup> A történelmi és geográfiai Felvidék 1918-ig az észak-magyarországi, elsősorban szláv ajkú vármegyék összességét jelentette (Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj-Torna, Gömör és Kishont, Nógrád, Hont, Bars és Zólyom megyék), melyek részint a mai Szlovákia területét képezik. A csallóközi emberek tehát nem a felvidéki régióhoz tartoztak, hanem a dunántúli, kislétföldi terület lakosai voltak. Trianon után a Csehszlovákiához csatolt magyarság egészét a felvidéki jelzővel illették és napjainkig is ez a kifejezés használatos, amely viszont geográfiai és történelmi kontextusban helytelen.

a történelmi Felvidék. A táj festői szépsége, az itteni emberek szorgossága és egyszerűsége többször is felbukkan műveiben. Tanulmányunkban Jókai felvidéki témájú regényeinek háttereit szeretnénk megvizsgálni, ugyanis az 1850-es években (vagy korábban) íródott regények szerkezete egészen eltérő az 1862 után íródott regényekétől. A változások okaira szeretnénk válaszokat találni a rendelkezésre álló szekundér források és az adott művek segítségével.

## A felvidéki utazások előtt

A kiragadott mottónk is bizonyítja, hogy Jókaira hatással voltak az egyes régiókról szőtt mesék, legendák, leírások, melyek egyfajta „irodalmi nyersanyagként” szolgáltak születendő műveihez. Majd úti élményeit egybegyúrta az imaginárius nyersanyaggal, és ezt csiszolván születtek meg a széles olvasói körben ismert szövegek. Az areális tematika szorosan kötődik az utazáshoz, hiszen „szembeötlő, hogy mennyit utaznak Jókai hősei. Postakocsin, lóháton zötykölődnek, vonaton rázatják magukat; mennek hajóval, sajkával, gyalog, korcsolyán és repülőgépen. Jönnek hazafelé és menekülnek otthonról”. (Fábi 1991, 40) Az utazás momentuma Jókai számára rendkívüli fontossággal bírt, ezért az általa konstruált alakok számára mondhatni életformává vált az állandó mozgás az ország vagy a kontinens területén, de többször találkozhatunk tengeren túli, illetve egzotikus helyszínekkel (pl. Japánnal, Tibettel). Ez valahol a nyitottsággal is kapcsolatos, hiszen Jókai regényeiben kitüntetett helyet foglal el a haladás fogalma, s ez alatt elsősorban a társadalmi, szellemi haladást kell értenünk. Ennek a folyamatnak elengedhetetlen velejárója a különböző országok, népcsoportok, kultúrák felé való nyitás, melynek Jókai kezdetektől az élharcosa (gondoljunk csak Jenőy Kálmán vagy Tanussy Manó harcára az országban uralkodó elmaradottsággal szemben és még sorolhatnánk). Ezt a „nyitást” próbálja alkalmazni a regényeiben megjelenített hazai, de nem magyar ajkú népcsoportok iránt, melyekkel a kezdeti (1848–49) eseményeket nem számítva végig szimpatizál, és akiket a magyarsággal egyenjogúnak ismer el. A történelmi Felvidékkel való kapcsolata érdekes viszonyt tükröz. Ha nem számítjuk a pozsonyi cserediák-éveket és a szabadságharc utáni rövid tardonai bujdosást (mely helyszíneket nem számíthatjuk felvidékinek), tulajdonképpen az 1879-es első felvidéki utazásáig nincs valós kapcsolata ezzel a régióval. Mégis, két korábbi regényének (*Szomorú napok*, *A régi jó táblabírák*) a színhelye a történelmi Zemplén megye.

A *Szomorú napok* Jókai második regénye, melynek megjelenése körül a szakirodalmon belül is megoszlanak a vélemények. „A véleményeket összegző kritikai kiadás szerint csak annyi biztos, hogy a regény 1846 és 1856 között keletkezett, s hogy az első hat fejezet elkészült 1848 nyaráig.” (Szajbély 2010, 85) Nem tudni, mi lehet az oka, de az 1848 nyarán megjelenő regénynek csak az első hat fejezetét közli az *Életképek*, ezután 1856-ban folytatódik, illetve újból kiadásra kerül (az előző hat fejezet korrekciójával egyetemben) az egész regény

a *Pesti Napló* hasábjain. Először maga Jókai a keleti szlovákság forradalomhoz való pozitív viszonyával magyarázza a leállást (*Életképek*, 1848 decembere), később viszont a forradalmi viszonyok zűrzavara miatt érzett alkotói válság számájára írja (1899). Valószínű tehát, hogy a regény valóban két részben íródott tíz év eltolódással, amire az egyes szereplők nevének megváltozása is utalhat, pl. Zihanyi – Széphalmi stb. (Vö. Szajbély 2010, 83–90) A *Szomorú napok* az 1831-es Zemplén megyei koleralázadás történetének regényes változata, melyben Jókai valódi ellenszenvvel és naturalisztikus ábrázolásmóddal festi le a megye szlovák ajkú népének kegyetlenkedéseit.

Az ellenszenv tulajdonképpen a „pánszláv” agitátorokkal szemben fokozott, mint ahogy korabeli cikkei is mutatták. „A jogászok Jókai is írt egy elveszett komédiát a pánszláv agitátorok ellen, s gyakorlott újságíróvá válva 48-ban még inkább úgy érezhette, hogy fel kell lépnie Štúr és Hurbán híveivel szemben. Mert Štúrék jól induló, ám 1848-ban utat tévesztett mozgalmától itt vissza 1831-re, a koleralázadás évére. Igaz, a regény Bodza Tamása Moszkvától remél segítséget, míg a Bécsre támaszkodó demokrata Štúr erre egyáltalán nem gondolt, de ez a változtatás logikus következménye az orosz terjeszkedéstől való akkori közkeletű félelemnek.” (Nagy 1968, 39) Bodza Tamás népnevelő a leginkább fanatikus szláv Jókai-alak, a regénybeli felkelés szítója a cselekmények dramatizálója. Az alak nyilvánvalóan Štúrról volt mintázva, de ahogy Nagy Miklós is kifejti, Štúr nem hajlott Moszkva irányába, ez inkább Ján Kollárra volt jellemző, míg Hurbant a radikális harciasság jellemezte. Bodza Tamás mindhárom szlovák nemzetébresztő habitusából magában hordoz valamit (főleg negatív tulajdonságokat). Igazi álmodozó, aki Európa összes népét a szlávoktól eredezteti és Magyarország minden helységének nevét a szláv helynevekre vezeti vissza. Már a regénybeli első felbukkanásakor így mutatja be őt a narrátor: „A másik népnevelő, mladipan Bodza, egy inkarnátus pánszláv.” (Jókai 1963, 49) Az iskolai éveit a pozsonyi evangélikus líceum falai között eltöltött Bodza „már tanulókorában keserű gyűlölettel szítta tele lelkét minden iránt, ami magyar. Pozsonyban járt iskolába, e sajtós városban, hol az ipar német, az uraság magyar, a szegénység szláv. Az ipar a szegénységhez szít, a szegénység azután gyűlöli mindkettőt”. (Jókai 1963, 126) A nemzetiségi feszültség szülte kisebbségi érzés mellé szociális feszültség is társult. „Ezek a legelső keserű benyomások sosem múltak el lelkéből. A sors mostohaságát, saját tehetségei korlátolt erejét azontúl is mindig háttérbe szorított nemzetisége sérelmei közé rózta fel. A nélkülözés évei a rongyos kis népnevelői lak Hétfalu egyik zugában, a sovány árpakenyér, a foltos kabát, mind ezen keserű fajnehezteles kínjait szaporították.” (Jókai 1963, 127) A pozsonyi diákság felelevenítése valóban magára Štúrra utalhat, maga Jókai is két évig a líceum falai között diákoskodott német szót tanulván és jól ismerte a szlovák diákok sajátosságait. Ugyanekkor tanult és tanított itt Štúr is, de a források nem említik, hogy ismerték volna egymást. Jókainak tehát volt honnan merítenie, amikor a szegény (lenézett)

tót diák képét rajzolta meg, akiben a nemzetiségi és szociális feszültségek sajátos módon erős magyarellenességet szültek. „Az író azonban világosan kifejti az egyértelműen pamfletszerű ábrázolás mellett, hogy a nemzetiségi eredettel (többnyire szükségszerűen) összekapcsolódott előnytelen szociális helyzet frusztrációs alkalmak olyan sorozatát teremti meg, amely *szükségszerűvé* teszi a teljes szembenállást.” (Fábri 1991, 87) Jókai e korai regénye nem volt mentes a francia hatásoktól, sőt „a *Szomorú napok* létrejöttében már egyforma jelentőségűnek látszik Victor Hugo meg a Sue-hatás. Van itt ugyan Quasimodóról mintázott emberroncs, az *Izlandi Han*-ból átvett hóhérlak, a lázadást csillapítani akaró Kamienszka is emlékeztet Victor Hugo Ordenerjére, de a középpontba állított kolerajárvány s a felizgatott tudatlan néptömeg rajza az akkor hihetetlenül népszerű *A bolygó zsidó*-ra vezethető vissza. A Sue élmény – amely Petőfit szintén hatalmába kerítette 1844-ben – vezette költönket a koleralázadás dilettáns, de jó szándékú történeti feldolgozásához, Balásházy János könyvéhez, amelyből egész esemény sorozatot tett a magáévá. Feszülten izgalmas és lehangolóan kegyetlen jelenetet talált benne bőven.” (Nagy 1968, 34)

1855 júliusa és 1856 márciusa között került közlésre *A régi jó táblabírák* című regény a *Pesti Napló* hasábjain, majd ezt követően könyv alakban is megjelenik. A történet a régi Zemplén vármegye területén játszódik, többnyelvű közegben. Magyarországon ekkor javában tombolt a Bach-korszak, amely a polgárosodás álcáját öltve a németesítés és az erős centralizáció korszaka volt. E korszakkal való szembehelyezkedés ihlette a regény cselekményének megszületését Jókainál. „A halódó feudalizmusra oly jellemző országos inségek nemegyszer ösztönözték a vármegyétet a parasztságról való intézményes gondoskodásra, és jelenleg már pontosan meg tudjuk jelölni az eseményeket, amelyek Jókai szeme előtt lebegtek *A régi jó táblabírák* kidolgozása közben. Nacsády József kutatásai folytán tisztázódott, hogy Kallósfalva vidékének szörnyű freskóját az 1846-i Zemplén megyei éhínség nyomán festette meg az író.” (Vö. Nagy 1968, 155) Az inség ábrázolása mellett több problémát is felvet a regény, úgymint az idegen telepések „behozatalát” az ország területére, melyet az akkori kormányzat előszeretettel szorgalmazott. Erre mutat rá a holland telepések története a regényben, akik bár szorgalmasak voltak, de nem tudtak azonosulni az itteni tájjal és lakóival. Az 1995-ös gyűjteményes díszkiadás utószavában is olvashatunk a regény születését ösztönző mozzanatokról: „A szabadságharc leverése után gazdasági okokra hivatkozva az ország egyes vidékeire német ajkúakat telepítettek, mely nem kevés elégedetlenséget szült, és a telepítések kérdése állandóan a sajtóban forgott. Ezt a ténytet is felhasználta Jókai, beépítve a regényébe, s ugyan a németek helyett hollandokat szerepeltetett, senkinek sem volt kétsége felőle, milyen eseményeket örökít meg.” (Vö. Jókai 1995, 192) Ebben a regényben találkozunk először a nemesség és a tőkés szembeállításával, a megyei tisztviselői réteg áldozatkészsége, segíteni akarása kerül szembe a helyi uradalmi bérlő, Krénfy alattomos zsarnokságával. „Tudnivaló azonban, hogy

e kor kapitalizmusellenességébe igen erősen belejátszik a gyarmatosítástól való félelem még az olyan tagadhatatlanul maradi írónál is, mint Vas Gereben. Madách és Jókai esetében pedig nyugodtan állíthatjuk: általában nemzetfél-tésük a döntő tényező antikapitalista törekvéseikben.” (Nagy 1968, 161) A regény több mozzanata a *Szomorú napokkal* hozható párhuzamba, bár *A régi jó táblabírák* kulisszája kevésbé misztikus, a szövevényes cselekményszálak itt is jelen vannak: szerelem, zsarolás, mérgezés, babonás félelemkeltés, pereskedés, hatalmi játszmák.

A francia romantika hatását Sötér István Jókai egész életműve kapcsán kifejti. E korábbi művekben abszolút az előtérbe kerül, de későbbi műveiben (pl. a *Fekete gyémántokban*) mindvégig tapinthatóak Sue és Hugo „jegyei”. „Márpedig, ha alaposan szemügyre vesszük ezeket a korai műveket, úgy találjuk, hogy Jókai nem sokat változott utánuk, s az *Egy magyar nábob* vagy *Az új földesúr* megalkotóját kevés választja el a *Hétköznapiak* írójától. Jókai hamarabb és könnyebben esik át a francia romantika gyermekbetegségén, mintsem az első írások merészsége után remélni lehetne. Pályája egyébként sem mutat jelentősebb változásokat, s ugyancsak meglepődne az, aki föl akarná vázolni Jókai »fejlődésrajzát«! A fiatal író annyira teljes fegyverzetben ugrik a porondra, hogy művében a későbbi évek folyamán legföljebb a kezdet ígéretei bontakoznak csak ki valamivel gazdagabban. Mégis, az igazi tanítást a francia irodalomtól kapta, noha ennek mesterei közül Sue hatása talán még Hugóéval is versenyre kelhetett volna.” (Bővebben: Sötér 1979, 319–320)

A fentebbi két regény tehát nélkülözte Jókai helyismeretét és fizikai értelemben vett kapcsolatát a helyszínekkel, ami önmagában még nem jelenti azt, hogy egy fikatív szöveg fikatív helyszíneit és szereplőit ne ábrázolta volna a kornak megfelelő befogadói elvárás szerint. „Az alapképlet a 19. században esetenként úgy értelmeződött át, hogy a befogadó számára is valóságossá válhat a regények csodáinak valósága: adott tehát a szemlélőből résztvevővé válás lehetősége. Valamiféle naiv pandanja jött létre így a *részvétel*en alapuló polgári nyilvánosságnak: a mese egyszerű formájának Sue-típusú, 19. századi mutációja a reális szövetében való elhelyezéssel hitelesítette a csodát, s ily módon elképzelhetővé tette azt, hogy csodák bárki életében bekövetkezzenek. Nem tűnt el azonban az egzotikumok iránti kíváncsiságra épülő reprezentatív nyilvánosság képlete sem. Olyan művek vitték tovább ezt, amelyek időben és/vagy térben meghatározatlan, távoli és különös helyszíneket/szereplőket választottak maguknak, s ahol/akik esetében a naiv morál elvárásai éppoly akadálytalanul juthattak érvényre, mint a népmesék szövegében.” (Szajbély 2010, 59) Szajbély Mihály definíciójával csak részben érthetünk egyet, mégpedig a korai Jókai regényekben előforduló Sue- és Hugo-hatás kapcsán. Ellenben a későbbi felvidéki (és egyéb) helyszínű regények már egészen más „képlet” alapján épülnek fel, s ehhez jelentős mértékben hozzájárulnak Jókai tanulmányútjai, illetve kapcsolati hálójának kiterjedése. „Az egypólusú (általában csak a kiindulópontonra

visszatérő kisebb utat megengedő), a kizárólag az Alföldön vagy a Felföldön játszódó regények (*Hétköznapiok; Szomorú napok; A régi jó táblabírák; Az új földesúr*) mellett már igen korán megjelennek a kétpólusú regények is. Bennük az egymástól földrajzi tekintetben is távol lévő két helyszín már önmagában is az életmódok, fölfogások, sőt a társadalmi szerepek némelykor szélsőséges különbözőségeit jelzi. Tipikusan ilyen például a *Szegény gazdagok* vagy a *Kárpáthy Zoltán* cselekménye.” (Vö. Fábri 1991, 43) Fábri Anna megállapítása alátámasztja, hogy térkezelés tekintetében is fokozatos fejlődés mutatkozik Jókai szövegeiben. Mi több, ennél is továbbmegy és megállapítja, hogy „míg 1867 előtt – a helyszínek tekintetében – főleg egy- vagy kétközpontú cselekmények töltik ki Jókai regényeit, 1867 után egy ideig nem ritka, hogy az író figyelme 3-4-5 fontos földrajzi helyszín között oszlik meg, *A kőszívű ember fiai*: Bécs, Nemesdomb, a Felvidék; *Fekete gyémántok*: Bondavár, Pest, Párizs stb. Ezekben a regényekben, akár csak a határozottan kétközpontú *Az arany emberben* – az utazás, az útonlevés válik meghatározóvá. Hipotézisünk alapján a felvidéki tematikájú regényekkel kapcsolatban 1862-ben áll be gyökeres változás, mégpedig nem areális, hanem személyi vonalon. Jókai ekkor a *Magyar Sajtó* szerkesztője és Almásy Pál, Tisza Kálmán, illetve a Határozati párt baráti körének tagja, ahol jó barátságba kerül Beniczky Lajossal, kinek személyisége és élettörténete több regényhős alakjában köszön majd vissza. Az alábbi fejezetben bővebben is kibontjuk e gondolatmenetünket, melyet Jókai felvidéki tematikájú regényei, illetve Beniczky Lajos emlékiratai ihlettek.

### Beniczky Lajos mint Jókai-regényhős

Beniczky alakja véleményünk szerint 1862 után több regényhős megszületését ihlette. Ebben az évben (és ezt követően egészen Jókai rövid fogságáig) épp a fentebb említett Határozati Párt baráti köre Jókai lakásán szokott összegyűlni. A párt több jeles személyisége egyben támogatója is volt a *Magyar Sajtó* c. lapnak, melynek Jókai is szerkesztője, majd ugyanez a baráti kör ihleti (és finanszírozza) egy évvel később a *Hon* c. politikai napilap létrejöttét. Beniczky emlékirataiból kiderül, hogy az Almásy-per előzményeként Worafka, az akkori pesti rendőrfőnök több kémmel is figyeltette ezeket a szombat délutáni összejöveteleket, a Kossuth-emigráció titkos bizottmányának gyanújával illetve azok tagjait. „Worafka Almásy Pál grófot, id. Bethlen János grófot, Beniczky Lajost, Ivánka Imrét, Komáromy Györgyöt, Podmaniczky Frigyeszt, Tisza Kálmánt, Jókai Mórt, Vidacs Istvánt, Csáky Tivadar grófot figyeltette különösen.” (Beniczky 1924, 708) Jókai és Beniczky barátsága ettől az időszaktól datálódik, és Beniczky alakja ettől kezdve a haladás, a határozottság és a józanság megtestesítőjének prototípusává válik, hogy Garanvölgyi Aladárként, Berend Ivánként, Illavay Ferencként vagy épp Dumány Kornélként köszönjön vissza az ismert regények lapjairól. Ettől kezdve a felvidéki környezetben játszódó regényei teljesen mel-

lőzik a *Szomorú napok*ban megjelenített misztikus, naturalisztikus kulisszát, és egyre inkább pozitív fényben tüntetik fel az itt lakó népcsoportot. Ekkora lett volna Beniczky Lajos hatása Jókaira? Erre a kérdésre maga Jókai ad választ *Az új földesúr* utóhangjában: „A börtönből kiszabadított ifjú hősből rá lehet ismerni a szabadságharc legmerészebb bajnokára, ki egy maroknyi csapattal dandárokat vert ki állásukból, s tömlőcében is oly csuda jókedvvel viselte magát; későbbi szabadsulási tervekben vezérszerepet vitt, s utoljára a legrejtélyesebb módon eltűnt: a Duna hullámai vetették ki a szigetparton, keze-lába összekötözve. Máig is rejtély Beniczky Lajos élete és halála. Tőle magától hallottam, ami fogságában történt vele.” (Jókai 1987, 399–400)

Bár *Az új földesúr* cselekménye nem a Felvidéken játszódik, sőt nem is merít Beniczky emlékirataiból, Garanvölgyi Aladár alakja mégis több ponton érintkezik Beniczky Lajoséval. A már említett nyolcévi fogság, a vagyon elkobzása, illetve a regénybeli alföldi árvíz idején tanúsított helytállás, mely mintha másolná Beniczky 1848–49-es téli hadjárat során tanúsított magatartását. Garanvölgyi Aladár vízügyi mérnökember, aki csak a szabadságharc során vállalt katonai szerepet, Beniczky bányamérnöki és jogászai képzettséggel bírt, Zólyom megye alispánja, azelőtt jegyzője, aktív ellenzéki politikus, aki szintén csak a szabadságharc során vállalt katonai szerepet. A regény 1862-ben jelenik meg folytatásokban és voltaképp Garanvölgyi Aladár az első Beniczkyról formált regényhőse Jókainak.

Ahogy Jókai is említi, Beniczky élete (de leginkább halála) valóban rejtély, az emlékiratokon kívül (melyeket nyolcévi fogsága idején írt, s amelyeket Steier Lajos a katonai jelentéseivel együtt összegyűjtött a bécsi katonai levéltárból) nem sok minden maradt az utókorra. Az említett emlékiratok bevezető részében vázlatos képet kaphatunk származásáról, neveltetéséről és a szabadságharc előtt betöltött szerepéről Zólyom megyében. A család az egyik legrégebbi felső-magyarországi nemesi famíliák egyike. Lajos Zólyom megyében, Alsómicsinyén látja meg a napvilágot 1813-ban. „A fiú anyanyelve tót volt. Nevelése pedig latin és német. Szülei házában nagyrészt németül beszéltek és tótul. A magyar nyelvet később sajátította el – de hibátlanul soha nem tudott megtanulni. Még 1848/49-ben hibásan írt magyarul, és valószínűleg fogsága idejében hatolt mélyebben a magyar helyesírás és mondatfűzés titkaiba, mert későbbi írásai már helyesebbek.” (Beniczky 1924, 9) Középiskoláit Besztercebányán végzi, majd a selmecbányai bányászakadémiára iratkozik be, de ezt nem végzi el, mert időközben Pestre ment jogot tanulni. „Technikai ismeretei, gyakorlati felfogása, selmeci tanulmányaiban gyökereznek. A bányászat iránt később is mindig érdeklődött és néhány komoly és figyelemreméltó tanulmányt is írt a magyar bányászati viszonyokról.” (Beniczky 1924, 9) Jogi tanulmányait követően (ezeket sem végezte el) egy évig huszárhadapródként szolgált, majd visszatért a megyei közeletbe, ahol egészen fiatalon (27 évesen) lett Zólyom megye másodalispánja. A 19. század negyvenes éveiben vagyunk, a reformkor

zenitjén. Az ifjú Beniczky Radvánszky Antal első alispánnal együtt az ellenzéki politika vezéralakjai a megyében. Erről már akkor is rendőrségi megfigyelők számolnak be, ám politikai karrierjét rossz anyagi helyzete folytán kénytelen berekeszteni. Hitelezői szorongatják, Kossuth hívja Pozsonyba mint személyes jó barátját és pártjának Zólyom megyei aktív munkatársát, de „1847-ban nagy ínség tört volt Zólyomban és Beniczky elfeledvén saját gondjait és bajait, ott segített, ahol lehetett és tudott”. (Beniczky 1924, 14)

Az 1848. márciusi eseményeket követően felajánlja szolgálatait Kossuthnak, aki először Pestre küldi, majd kinevezi a bányavárosok kormánybiztosává. Később a nemzetőrség őrnagya, alezredese, majd ezredese lesz. Ekkor kerül közvetlen kapcsolatba Hurbanék katonai mozgalmával, akiknek katonai terveit többször is megghiúsítja. „Ő volt az egyetlen kormánybiztos, kiben veleszületett és akkor érvényesülő katonai tehetség lakozott, ki tudott nemcsak szervezni, de vezetni is odakint a harctéren. A Bécsből szított tót mozgalmat részint mint kormánybiztos, részint mint katonai parancsnok megghiúsította és leverte.” (Beniczky 1924, 5) E mellett meg kell említenünk, hogy a tót nép iránti szeretete élete végéig megmaradt, ahogy azt később Jókai is ábrázolja *Az akik kétszer halnak meg* című regényben. Komoly hadműveleti működéséről jelentései tanúskodnak, a téli hadjárat során (tót nyelvű) szabadcsapataival Görgey hadtestéhez tartozott. „A budatini, a losonci, az eperjesi csata, a stureci átkelés, a lipitói visszavonulás mind jelentős hadi események, melyeknek jelentős következményeik voltak. E hadi tettek mind összefüggésben állnak a Hurban-mozgalommal és Beniczkynek e tekintetbeni tájékozottságával és erélyességével. Ami pedig úgy kormánybiztosi, mint hadvezéri működését egybekapcsolja, az nem más, mint a felvidéki nép körében nagy népszerűsége és a tót nép iránti szeretete. (Bővebben: Beniczky 1924, 6–7) A szabadságharc végéig kitart Görgey mellett, tetteiért vállalja a felelősséget és 8 évig sánylik Arad, Pest, Komárom és Kufstein kazamatáiban. Ekkor írja emlékiratait, melyek azóta is forrásként szolgálnak a felvidéki tót mozgalom katonai és politikai történetének feltárásához. Ki szabadulását követően Pesten élt, először egy bányásztársaság alkalmazottjaként tevékenykedett, majd 1861-ben a Határozati Párt tagja lett. 1864-ben az Almásy-per egyik vádlottjaként tartóztatják és húsz év börtönre ítélik. Csak 1867-ben szabadul, majd a pesti és az országos Honvédegylet szervezésében vesz részt. A kiegyezés után is markáns képviselője maradt a '48-as eszméknek, és azóta meg nem erősített források alapján úgy vélik, hogy politikai gyilkosság áldozatává vált 1868 júliusában. „Beniczky Lajosnak élete története eseményekben dús és nemcsak a történetíró, hanem a regényíró részére is bőségesen hálás anyagot tartalmaz.” (Beniczky 1924, 4)

## A felvidéki utazásokat követően

A fenti vázlatos életrajz bemutatását fontosnak éreztük, hogy rámutathassunk a Garanvölgyi Aladár kapcsán már említett párhuzamokra. Ezek szellemében úgy véljük, hogy Beniczky valószínűleg mesélt Jókainak ezekről az eseményekről, vagy kézirat formájában adhatta át, mivel az emlékiratok csak 1924-ben jelentek meg, azonban az *Akik kétszer halnak meg* c. regény több ponton is érintkezik Beniczky emlékirataival. Ez a regény Jókai első felvidéki útját követően született meg. 1879 nyarán tesz először komoly utazásokat a Felvidéken, majd a következő években még többször visszatér, mert rabul ejti a táj szépsége és az itteni lakosság vendégszeretete. „Jókai most már nem tud szabadulni a felvidéki tájak varázsától. Az ottani mondavilág gazdagsága és történelmének kiapadhatatlan forrása éveken keresztül foglalkoztatja. Bízvást állíthatjuk, hogy ez az évtized – 1880–90-ig – a felvidéki tájak bűvöletében telt el, és ekkor születnek a munkásságában oly jelentős szerepet betöltő kuruc tárgyú, valamint felvidéki témájú regényei.” (Szénássy 1982, 62) A tanulmányutaknak pragmatikus vonzata is van: Jókai 1884–1892 között Kassa város képviselője volt az Országgyűlésben.

Az *Akik kétszer halnak meg* című regény elejétől a végéig a Vág völgyében és a bányavárosok környékén játszódik. Illavay Ferenc alakja tulajdonképpen megegyezik Beniczky Lajoséval, a regény cselekménye pedig számos ponton érintkezik az emlékiratokban leírtakkal. A szlovák nemzeti mozgalommal kapcsolatos kutatáskor egy érdekes párhuzamra bukkantunk ennek kapcsán, ami valóban bizonyítja, hogy részben az emlékiratok alapján íród(hat)ott a regény. Erre Demmel József kötete, Beniczky Lajos emlékiratai és Jókai regényének bizonyos párhuzamai alapján következtettünk. A regénybeli Zsiborák, a szláv szabadcsapatok (szvornoszt) vezetője (nyilvánvalóan Hurban alakjáról mintázták) a Temetvényi család kastélyában kvartírozza el magát. A Temetvényi család egy aulikus magyar főnemesi család, amely teljes mértékben császárpártinak vallja magát. Demmel József kutatásai alapján kiderül, hogy itt az Osztrólczy családról van szó, akik Trencsén és Zólyom megye adminisztratív vezetésében előkelő helyet foglaltak el már több évtizede. Egészen ellentmondásos dolgok derülnek ki a feltárásból, azonban annyi bizonyos, hogy ősi magyar nemesi családnak tartották magukat, mégis „számos forrás utal egyértelműen arra, hogy az Osztrólczy Felső-Magyarország egyik legelkötelezettebb királypárti családja volt.” (Bővebben: Demmel 2011, 128–131) Ezenkívül mint evangélikus főúri család, jó kapcsolatokat ápoltak az említett megyék szlovák értelmiségével, mi több, Štúr országgyűlési követségét is Osztrólczy Miklós befolyásának segítségével nyerte el. A szlovák szakirodalom ezzel hozta összefüggésbe Osztrólczy Etelka nevű lánya és Štúr közötti gyengéd kapcsolatot, ami egyébként nem bizonyított.<sup>2</sup> (Vö. Demmel 2011, 141–147) A regénybeli

2 Mindössze a szlovák kánon részéről napvilágot látott színezésről van szó. Ami tény, hogy Štúr 1851–1853 között szlovák nyelvről adott Osztrólczy Etelkának Bécsben.

Temetvényi család és az Osztroluczkyak szerepe több ponton is párhuzamot mutat. Leginkább Osztroluczky Gusztáv, Trencsén megye alispánja felől közelítve következtethetünk erre. „Osztroluczky Miklós öccse, Osztroluczky Gusztáv (aki 1836-ban Trencsén főadószedői, 1840-től alispáni székét foglalta el) ugyancsak érintkezésben volt a szlovák nemzeti mozgalom tagjaival. Ez abból is adódott, hogy 1846 után napi kapcsolatban állt Štúr öccsével, ifjabb Samuel Štúrral, akit ekkor választottak meg Nemespodhrágyon evangélikus káplánnak. A két férfi között jóbaráti viszony alakult ki, de például amikor 1848-ban Lúdvít Štúrt üldözőbe vette néhány trencsényi szolgabíró, ő ugyancsak a podhrágyi úr kastélyában talált menedéket. Ugyanitt másfél évvel később, 1849 szeptemberében is szívesen látták Jozef Miloslav Hurbant és a szlovák katonaságot. Hogy ezt a vendégszeretetet nem a katonai jelenlét kényszerítette ki, az is jól mutatja, hogy Hurban néhány évvel később is bizalommal fordulhatott Osztroluczky Gusztávhoz, hiszen a hlbokai templom restaurálásához tőle kért anyagi segítséget, s a kérésnek a tehetős nemes örömmel tett eleget.” (Demmel 2011, 124) Jókai honnét szerezhetett tudomást erről a történetről? Nos, épp Beniczky Lajos emlékirataiból, aki mint bányavidéki kormánybiztos, összeíratta és zárta Osztroluczky Miklós, Zólyom megye császári biztosának vagyonát. (Bővebben: Beniczky, 1924, 164) Jókai regényével összevetve nyilvánvaló, hogy az emlékiratokban leírtak keretként szolgáltak a történethez. Zsiborák és Hurban, Osztroluczky Gusztáv (Miklós?) és Temetvényi Ferdinánd, illetve Beniczky Lajos és Illavay Ferenc alakja között szinte tapintható a párhuzam.

Az 1881–82-ben napvilágot látott kétkötetes regény lapjairól már a klaszszicizált Jókai köszön vissza, nyoma sincs a *Szomorú napok* drámaiságot fokozó hangulatának. A regény első kötete ugyan a 48-as szabadságharc árnyékában játszódik, a központi cselekménye mégsem a harcok leírása, sem Illavay katonai szerepe. A szolgabíró, a nép barátja egy aljas rablást akadályoz meg, melyben Zsiborákék bandáját a szlovák felkelők magyarellenes kontextusába helyezi el, a szlovák nép pedig egy emberként áll ki a magyar ügy mellett. A kép kissé idealizált, de Beniczky emlékiratait olvasva viszonylag reális, ugyanis a szlovákság markáns többségében a magyar oldalon harcolt. A szlovákság ábrázolása ebben a regényben a legpozitívabb, és Jókai valódi humanizmusáról árulkodik. Az első fejezetének szövege megegyezik a felvidéki útirajza szövegével, mely a *Vág völgye* címet viseli. „Pozsonytól felfelé haladva, elénk tárul az elragadó szép Vág völgy, minden fordulata egy-egy új, megkapó, festői panorámát mutat elénk. Egy szeszélyesen kanyargó folyóvíz örökké változó mederrel, amit hol elhagy, hol visszafoglal; két oldalán erdőpalásttal fedett hegyhátak.” (Vö. Jókai 1996, 82, illetve Jókai 2010, 7) Az itt lakó szlovák ajkú népről is elismerően nyilatkozik, kiemelve annak szorgalmát és áldozatkészségét. „Csodálatos egy népfaj ez, amihez foghatót nem találni ebben az országban. Igenis, ez a tótok népe. Hanem azért az ő apáik harcoltak Rákóczyval végső csatái alkonyatáig, s az ő fiaik ostromolták meg 1848-ban a legelső sáncot Szent Tamás

első megrohanásánál. Tájékpünket az ő krumpli- és pohánkaföldjeik, az ő szilvásaik, káposztáskertjeik, kender- és lentáblácskáik, az ő piros virágú paszullyal, selyem tökkel befuttatott zsúpfödelű házikóik egészítik ki.” (Vö. Jókai 1996, 86, illetve Jókai 2010, 11) Illavay Ferenc szolgabíró alakja pátoszmentes, a józan ember áttekintésével szemléli a szabadságharc eseményeit, önmagát kivonva azok alól, ugyanis a Temetvényi család ellopott családi ékszerei után nyomoz szerte a világban. Hazafiassága a tetteiben és saját országrésze, szlovák ajkú népe szeretetében nyilvánul meg, akiknek a hűségében töretlenül hisz. A szvornoszt-tagokkal kapcsolatban Temetvényi gróf kétkedéseit a szlovák jobbágyok hűségéről e szavakkal oszlatja el: „Legyen megnyugodva a gróf, ha az egész világ egy hullámzó tengerré válik is, az a mi vidékünk megmarad szigetnek; s ha jön olyan idő, amikor mindenki elpártol is a zászlójától, ez a nép el nem árulja a hazáját és eddigi vezéreit soha. Itt és csak itt, nyugodtan alhatnak a gróf, mert hívei között van, akik vérükkel is meg fogják védeni.” (Jókai 2010, 75) Tulajdonképpen az egyetlen harci esemény a regényben az állítólagos szvornoszt-tagok és Orol Krivánszky alias Zsiborák kiveretése a temetvényi kastélyból és a környékről, melyet maguk a gróf tót ajkú jobbágyai visznek véghez Illavay vezetésével. Illavay rájön, hogy a szvornoszt-tagság csak álca, és tulajdonképpen ez egy szedett-vedett rablóbanda, akik a grófi család ékszereit akarják elrabolni. „És ez nem költői agyrem; az a történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a pánszláv szabadcsapatot. Olyan arany betűkkel felírandó történelmi fénypont, mint aminő az volt, mikor Kapisztrán rongyos emberei megverték a fényes török szultán hadait Nándorfehérvár alatt. A szegény magára hagyott tót, vezér nélkül, fegyver nélkül, bottal, kaszával, vasvillával verte ki az országból a minden szláv népeket egy »vasgyűrűbe« foglaló csábítót.” (Jókai 2010, 111)

## Záró gondolatok

Jókai regényeinek napjainkig számos olvasata él, nem beszélve a kritika és az értelmezések sokszor ellentmondó vizsgálatairól. „A Jókai-befogadás – akár Petőfié – szélsőséges nézetek kifejtésétől sem mentes, hiszen az irodalomközpontú hatástörténet szüntelen módosulását a politikai jellegű kisajátító törekvések árnyékolják be. A kései Jókai-művek szinte provokálják értelmezőiket, nem egyszer megtévesztik, csapdába csalják olvasóikat. Rajongás és elmarasztalás szélsőségei között halad a Jókai-kritika útja. Ennek a kritikának teljesebb föltárulása a magyar gondolkodástörténet számára még tartogathat meglepetéseket.” (Fried 2003, 191) Fried István gondolatai híven tükrözik a Jókai-befogadás körüli ellentmondásokat, amelyek egyre inkább az újabb feltárások irányait körvonalazzák. Tanulmányunkban próbáltuk az areális kapcsolatok és a Felvidék kontextusából körvonalazni az egyes regények értelmezéseinek lehetséges irányait. Sajnos, a témában nem állt oly mennyiségű szekundér forrás a rendelkezésünkre, ezért minden használható utalást és párhuzamot megvizsgáltunk. Bízunk benne, hogy a tanulmány elégséges alapnak bizonyul majd további, hasonló irányú kutatásainkhoz.

## Irodalom

Beniczky Lajos (1924): *Beniczky Lajos bányaavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról*. Steier Lajos szerk. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

Demmel József (2009): *„Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Demmel József (2011): *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Fábri Anna (1991): *JÓKAI-MAGYARORSZÁG. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*. Budapest: Skiz Kiadó.

Fried István (1974): Jókai Mór szlovák tárgyú regényeinek forrásaihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78/1, 84–87. p.

Fried István (2003): A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái. In: Fried István, *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. Budapest: Ister Kiadó, 167–193. p.

Jókai Mór (1963): *A régi jó táblabírák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Jókai Mór (1963): *Szomorú napok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Jókai Mór (1987): *Az új földesúr*. Bratislava: Madách Kiadó.

Jókai Mór (1993): *Akik kétszer halnak meg II.* Budapest: Unikornis Kiadó.

Jókai Mór (1994): *Nincsen ördög*. Budapest: Unikornis Kiadó.

Jókai Mór (1996): *Útleírások*. Szerk. Lukácsy Sándor, Budapest: Unikornis Kiadó.

Jókai Mór (2009): *Fekete gyémántok*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Jókai Mór (2010): *Akik kétszer halnak meg I.* Budapest: Kossuth Kiadó.

Mikszáth Kálmán (1982): *Jókai Mór élete és kora*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Nagy Miklós (1968): *Jókai – regényíró útja 1868-ig*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Nagy Miklós (1975): *Jókai Mór. Alkotásai és vallomása tükrében*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Sötér István (1979): *Félkör. Tanulmányok a XIX. századról*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Szajbély Mihály (2010): *Jókai Mór (1825–1904)*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Szénássy Zoltán (1982): *Jókai nyomában*. Bratislava: Madách Kiadó.

# A *Vér és arany* című kötet alakzatai<sup>1</sup>

*Kiss Tímea*

## Functional Research of Figures in Ady Endre's Poetry

Abstract

The paper examines the figures of speech in Ady's poetry and in English, Slovakian and Italian translations of his poetry. It analyses these figures in schoolbooks too. Repetition, parallelism, antithesis and other figures are the main organizers in Ady's texts. The connection of these figures is an important component of his style. The paper examines whether the poems and the translations show these figures, and if so, what their function is. The hypothesis is that these figures are not just for decoration, but they have a meaning-formation effect, and their absence could lead to semantic and pragmatic changes.

**Key words:** figures, translation, repetition, additional figures of speech, anaphora, epiphore, parallelism, variants

**Kulcsszavak:** alakzatok, fordítás, ismétlés, adjekciós alakzatok, anafora, epifora, paralelizmus, variáns

A kötet tematikus ciklusokba rendeződése ebben a kötetben is nyomon követhető. A kötetek közül azért esett a választásom a *Vér és arany* címűre, mert az 1906-os megjelenésű *Új versek* kötettől számíthatjuk Ady költői pályájának kezdetét. S ahogy azt már fentebb említettem, míg az első két kötet megszerkesztettsége inkább esetlegesnek mondható, addig az *Új versektől* kezdődően rendkívül fontos szerepet kap Ady poétikai életművében a kötetkompozíció (vö. H. Nagy 2000, 186). A tudatos szerkesztés megnyilvánulását jelzi, hogy a kötetek címei három szóból állnak, a ciklusok témák szerint rendeződnek, ezeknek pedig külön címet is ad a költő. E kötet is követi az említett szerkesztésmódot, két expresszív kifejezést rendel a költő egy mellérendelői szerkezetbe. A címben is kiemelt lexémáknak már önmagukban is többletjelentésük van. Az *arany* lexéma szótári jelentései közt szerepel a szín, a női keresztnév vagy az arany tartalmú érc, a vér pedig a másodlagos testüregű gerinctelen és gerinces állatok fő testnedve, folyékony szövetnek is tekinthető. A címadó lexémák konnotatív jelentésüket összevetve jelentős mértékben eltérnek egymástól. Az arany értelmezhető pénzként, de a szó szerkezet inkább ennek hiányára utal, a lírai ének vért kell áldoznia az aranyért. Összetett szóként vizsgálva is bővül az arany és a vér lexémák jelentése: az aranyvérűek, a többi ember fölé magasodó nagyurak megnevezése, illetve e pozíció áhítása is kiolvasható a lexémák jelentéseiből. Mellérendelő szerkezetben és a kötet címeiként a többi lexéma hatására a kontextuális jelentésük bővül, a kapcsolatos kötőszó pedig ezt tovább erősíti. Maga a *Vér és arany* cím egy vers címeiként is megtalálható a *Mi*

1 A fejezet *A Vér és arany kötet ismétléses alakzatainak vizsgálata* című tanulmány bővített változata. Első változatának megjelenési helye: Simon-Török szerk. 2012, 360–375.

*Urunk: a Pénz* ciklusban. A kötet ciklusait általában egy kiemelt címtelen vers előzi meg. A *Vér és arany* kötet a korábban említett szerkesztési elvtől eltér, a *Halál rokona* ciklussal indul külön ezzel a címmel kiemelt vers nélkül. Ez az általános rendező elvtől való eltérés Ady költészetében már csak *A menekülő Élet* című kötetben tér vissza.

E kötet (2.) hat ciklusból áll, amelyek terjedelme szinte azonos, és egy-két vers eltéréssel húsz verset foglalnak magukba. Címüket minden esetben egy vers címe adta, mely jelen van az adott ciklusban. A *Vér és arany* indítóciklusa *A Halál rokona* címet viseli, melyet a lírai én halálhoz való viszonya határoz meg, s ez befolyásolja a kötet további szerveződését is. Ugyanakkor a kötet utolsó ciklusának motívikájával is szemben áll, a halál mellett a holnap, azaz a reményesség jelenik meg benne. A nagybetűs szimbólumok jelentése között ellentét van, ami meghatározza a kötet szerkezetét, s a halál jelenléte ellenére is megnyitja a kompozíciót a továbbírhatóság felé a holnap felvillantásával. Ezt követi *A magyar Messiások* című ciklus, amelynek verseiben a költői én környezetéhez való viszonya és saját identitásának dilemmái jelennek meg. A *Vér és arany* harmadik ciklusa *Az ős Kaján*, mely továbbviszi az előző ciklus gondolatosságát. *A Mi Urunk: a Pénz* szerkezete a gazdagság és szegénység ellentétével ragadható meg. *A Léda arany-szobra* ciklus a kötet címével teremt kapcsolatot a gemináció által, s az érzelmek ambivalenciája kerül benne előtérbe. *A Holnap elébe* című ciklus a kötet záróciklusa, mely továbbviszi, ugyanakkor le is zárja az előző ciklusok szemléletét. A ciklusok és a kötet címe a verscímekben geminációs alakzatként ismétlődik. Az ismétlés alkotta kereteken belül több ellentétpár jelenik meg: változás és állandóság, halál és élet, sírás és öröm, ősz és jövő, ősz és nyár, özvegység és nász ellentétes viszonya kíséri végig a kötetet. Az ismétlés és ellentét alakzatai funkcionálisan társulnak, s az egész kötetet átszőve komplex alakzatokat, alakzattársulásokat hoznak létre a ciklus szövegeiben. Szintaktikai alakzatokban ismétlődnek például jelzők: *nagy, fekete, vén, csúf, jó, sötét, dús, néma, szent* (*A nagy álmom, A fekete zongora, Hepehupás, vén Szilágyban, Egy csúf rontás, Jó Csönd-Herceg előtt, Sötét vizek partján, Dús lovag násza, A néma madarak, Szent Június hívása*). Ismétlődnek évszakok, illetve hónapokra utaló ünnepek (*Párisban járt az ősz, Az őszi lárma, Három őszi könnycsepp, A nyári délutánok, Várás a Tavasz-kunyhóban, A karácsony férfi-ünnep, Thaiszok tavaszi ünnepe, Egy jövőendő karácsony*). Ismétlődnek helyszínek: *temető, Napfény-ország, Olimpusz, Bakony, Páris, Avar-domb, Pusztá, Tavasz-kunyhó, Azúr-ország, Köd-város, szőlőhegy, hotel-szoba, csók-palota, Öröm-város, Riviéra*, folyók: *Visztula, Tisza, Duna* (*Közel a temetőhöz, Hazavágyás napfény-országból, Gémekek az Olimpusz alatt, Páris az én Bakonyom, Az Avar-domb kincse, Rózsáliget a Pusztán, Várás a Tavasz-kunyhóban, Bolyongás Azúr-országban, Havasok és Riviéra Az alvó csók-palota, A hotel-szobák lakója, Öröm-város volt a hazám, Elillant évek szőlőhegyén, A Duna vallomása, Ének a Visztulán, Megáradt a Tisza*). Ismétlések egész sorát fedezhetjük fel a címek vizsgálatakor is. Találkozhatunk geminációval, szimplokéval, fokozással, antitézissel, reddícióval.

Míg *Az én koporsó-paripám* című verset az első ciklusban találjuk, *Az én sírásomat* az utolsóban. A keretet nemcsak a versszövegek kötetbeli elhelyezkedése, hanem a jelentésük is adja, a kötet elején található szövegben például a lírai én *nyargalászik* a paripájával, *a koporsóval*, a kötet végén már ő a *temetőkirály*. A keret szimplokét (elő- és utóismétlés keveredése) is rejt magában, hisz a címekben előismétlést találunk, a versek pedig utóismétlésként jelennek meg a ciklusokban.

Antitézis: **Értől az óceánig, Havasok és Riviéra, Páris az én Bakonyom, Hazavágás Napfény-országból, Délibáb-ösöm Köd-városban.**

Gradáció: *Rózsaliget a Pusztán, Délibáb-ösöm Köd-városban, Bolyongás Azur-országban, Várás a Tavasz-kunyhóban, A hotel-szobák lakója, Az alvó csók-palota, A Halál automobilján, Dalok tüzes szekerén.*

Szimploké: *Add nekem a szemeidet, A szemeimet* csókolod

A szimplokéhoz antitézis is társul, hisz a birtokos személyjelek közt jelen van az ellentét.

Gemináció: **Sírni, sírni, sírni, Fekete zongora, Fekete Hold éjszakáján, Az alvó csók-palota, Lázár a palota előtt, Délibáb-ösöm Köd-városban, Öröm-város volt a hazám, Dús lovag násza, Örök harc és nász.**

A kezdő ciklus kezdő és záró verse keretet alkot a halál, az elmúlás jelenlétével (*Anyám és én, Az én koporsó-paripám, A fekete zongora*). A szövegeket vizsgálva egyfajta körkörösséget is felfedezhetünk, amely az ismétlés különböző fajtáinak összekapcsolódásán alapul. A halál különböző megjelenési formái az egész ciklust átszövik. Példák rá a különböző versekből: *Az anyámnak, kinek sötét haja szikrákat szórt, diószeme pedig lángban égett, hajának ma már fénye sincs, Párisban beköszöntött az ősz, száz lépésre van a temető (Az anyám és én, Párisban járt az Ősz, Közel a temetőhöz).* Megjelenik *a szent halál, a nagy halál, a víg halál (A Halál rokona), az Új vizeken járó hajó most ködbe-fúlt (A ködbe –fúlt hajók), s jön a halál gép muzsikálva (Halál a síneken), a halottak pusztáján megállnék (A rég-halottak pusztáján),* miközben egy közeledő koporsóra (*Sírni, sírni, sírni*) várunk, *A Halál automobilján robogunk, koporsó-paripával vágat (Az én koporsó-paripám), s vére kiömlik a fekete zongora ütemére (A fekete zongora).* A magyar *Messziások* kötetben a költői én identitásharcának lehetünk tanúi. A *haza, a magyar* szavak központi motívumként az egész ciklust átszövik, az ismétlések különböző fajtái pedig nyomatékosítják az érzelmek ambivalenciáját. A költő úgy véli, *egy szegfű is sok a magyarnak, beszél a magyar árokról, pocsolás érről, magyar mocsárról, Mátyás bolond diákjáról, egy madárról, mely Nyugatra száll,* de úgy dalol, mint *egy ósdi prédikátor, várja a Szajna, s elrejt a Bakony.* Felteszi a kérdést, melyről *a Duna is vallott: Én nem vagyok magyar?*

Az *ős Kaján* ciklusban az *élet és halál, ősz és tavasz, nyár és tél, kunyhó és palota* ellentétei jelennek meg.

A *Mi Urunk: a Pénz* című ciklust tovább feszíti az antitézisek jelenléte: a költői én a *porban marad a halál*ig, majd az *asztal-trónon ül*, a *Pénztárnok hívja*, majd *zavarja*, a *vér csurranása és arany csörgése egyre megy*, a *gyér aranyak megjönnek*, de *el is futnak*. A *gond kergeti*, a *pénz galád*, *rossz Isten* mégis szánást kér, hogy *úgy legyen*, közben *aranybércek*, *aranykupolák tűnnek el*, az *aranytollas madarak* pedig elrepülnek. Eközben bejárjuk *Lázár palotáját*, az *Alpokat*, a *Riviérát*, *Athént*, *Párist*, *Babilont*.

A *Léda-arany szobra* című ciklusa is tovább fűzi és nyomatékosítja a megjelent motívumokat az ismétléses alakzatok által. A költői én *vár*, *űz*, *kíván* és *gyűlöl*, a *két szerető csontjai zörögnek*, a *halálarcú fekete pár* belép a *menyegzői bálba*, a *Hold fekete*, *Léda teste arany*.

A záró ciklusban is megjelennek az ismétlés és ellentét alakzattípusai: a *fiamat* felváltja a *két asszonyom*, a *Halál automobilját* a *tüzes szekér*, a *Tiszát* a *Visztula*, az *álmom* paralelizmusokban ötször ismétlődik, a *szemek* háromszor. A *szememet lefogták* című vers szintén a halált vetíti előre, amely ellentétben áll az *undok Tegnapot* felváltó *Holnappal*, de jelen van a körkörös szerkesztés is, hisz az *értől* a *Tiszán* és *Dunán* át a nagy *óceánba jutunk*. Megjelenik a gradációs fokozás is: *Hazavágyás Napfény-országból*, *Hazamegyek a falumba*, melyet az évszakok váltakozása is megerősít: az *ősz* felváltja a *karácsony*, a *tavaszt* a *nyár*.

Ady *Vér és arany* című kötetét vizsgálva elmondhatjuk, hogy mind a kötet, mind pedig az egyes ciklusok körkörös szerkesztésűek. Ezen belül az ismétléses alakzatok egyes fajtái, a fokozások, párhuzamok és ellentétek biztosítják a soha meg nem nyugvás gondolatának kifejezését. Az örökös vonzás-taszítás körbezártsága adja a versek újraértelmezhetőségének lehetőségét.

## Vér és arany

A *Mi urunk a Pénz* ciklusának egyik darabja a *Vér és arany* kötet címadó verse. 1907 júniusában a Budapesti Naplóban *Pénz I. A két halhatatlan* címmel jelent meg. A helymegjelölés Párizshoz köti a költeményt.

A vers címe variációs és változatlan ismétlésformájában végigvonul a vers egészén, reddíciók és epiforák sorát hozva ezzel létre (*Vér csurran vagy arany csörög, vér és arany, él az arany és a vér*). A kiemelt lexémák többletjelentése pedig antitézist alkot (az arany pénzként való értelmezése, ennek hiánya, a véráldozat, kontextuális jelentéseikben pedig jelentéseik egymásba csúsztatása). Az első versszakban a cím és az utolsó verssor variációs ismétlést teremt: *Vér és arany / Vér csurran vagy arany csörög*. A reddíción belül a versszakon végigvonuló paralelizmus a megjelenő geminációs ismétléssel alakzattársulást hoz létre a szöveg mikroszerkezetében, mellérendelői viszony formájában: *Nekem egyforma, az én fülemnek, / Ha kéj liheg vagy kín hörög, / Vér csurran vagy arany csörög*. A névmások (*nekem, én, magam*) ismétlésének funkciója a költői én

szerepének nyomatékosítása a szöveg egészében. A *lihegés és hörgés*, a *csurranás* és *csörgés* a hanghatást emeli ki, miközben az *egyforma az én fülemnek* kijelentés már a vers elején ellehetetleníti különbségeik észlelését, már itt megkezdődik jelentésük feloldódása és kereszteződése. A párhuzam, ellentét és gemináció alakzatainak funkciója ennek kiélezése.

A költői én jelenléte a második versszakban is domináns: *Én tudom, állom, hogy ez: a Minden / S hogy minden egyéb hasztalan: / Vér és arany, vér és arany.* Az egyes szám első személyű felsorolás (*én tudom, állom*) a *minden* variációs geminációja (*a Minden / S hogy minden egyéb*) tovább nyomatékosítja a *vér és arany* metaforikus jelentésátszövődését. A szemantikai ellentétet pedig megkettőzi a költő a strófán belül (*vér és arany, ez: a Minden, minden egyéb hasztalan*). Mindezt kiemelve a rítusszerű változatlan elmeismétléssel a strófa végén: *Vér és arany, vér és arany.*

A harmadik versszakban a hasztalanságot felváltja az elmúlás: *Meghal minden és elmúlik minden, / A dics, a dal a rang, a bér. / De él az arany és a vér.* A párhuzamos szerkesztés itt is társul a geminációval, mely az előző strófákkal teremt kapcsolatot. A halmozás (*dics, dal, rang, bér*) tartalmilag ellentétet és fokozást is rejt magában, mely a kiazmussal (*De él az arany és a vér*) megjelenő ellentétet vezeti be. A szintaktikai természetű kereszteződés az egész verset átszövi szemantikailag, párhuzammal és ellentéttel együtt szerepelve a hatásosság eszköze, egy agresszív verbális cselekedet. (Nagy L. 2008, 335) *Minden meghal, s ebbe a kategóriába tartozik a dics, a dal, a rang, a bér, csak az arany és a vér él*, mely azonosnak tekinthető. Ezek itt felsorolások is egyben.

A záró strófa és a cím keretes szerkezete bezárja a kört, a vers visszatér önmagába: *Vér és arany, vér és arany*, ezt nyomatékosítja a *mindig* időhatározó megjelenése a strófa végén. De a reddíció változást is hoz, a lírai én a nemzeti tágítja az örök ellentétet és körkörösséget, miközben kettős hasonlattal visszatér a kezdő pozícióba: *Nemzetek halnak s újra kikelnek / S szent a bátor, ki, mint magam, / Vallja mindig: vér és arany.*

A versen végigvonuló ellentét és gemináció a paralelizmussal társulva biztosítja a soha meg nem nyugvás, az örök dac érzését (*állom, bátor, vallja*). A kötet körkörös szerkesztése a címadó versben is jelen van. Az örökös vonzástasztítás nemcsak a lexémák ellentétes jelentéséből fakad, hanem grammatikai kapcsolatuk jellegéből is. Kapcsolatos és ellentétes mellérendelői szerkezetük módosítja szemantikai jelentésüket. Összetett szóként az aranyvérűek pozíciójából fakadó mámor áhítása magyarázza a két lexéma kapcsolatának ambivalenciáját és örökös önmagába való visszatérését. A versen végigvonuló alakzatok funkciója a körkörös szerkesztés kiemelése és az ismétlődő fogalmak egybemosódás, valamint a visszatérés biztosítása. Az indultatos kiáltást rövid szavak, hangsúlyos szótagok segítik, miközben a diszharmónia a versszerkezetet is átítatja. A versszakok tagolása is ezt nyomatékosítja, ami a kiút reménytelenségét is jelöli. A természet törvényei és ciklikussága a társadalomban folyó

viszonyokra is leképezhető (*vér csurran, arany csörög*), s jelentésükben összefolynak a nagybetűsített *Mindennel*, melyet a költői én tud és vall. Az alakzatokban megjelenő ellentét, párhuzam funkciója ennek kivetítése, a gemináció a szöveg mikroszerkezetének körkörösét biztosítja, mely a kötet egészéig tárgítható. A felsorolások és fokozások szerepe a feszültségkeltés. Mindezt a keretes szerkezet lezárja, és körbezárja a dacos kétségbeesés, szenvedés (*vér csurran, kín*) és szenvedély (*kéj*, az *arany* csörgése bizonyos kontextusban a szenvedélyhez is köthető) kettősségét.

## Irodalom

H. Nagy Péter (2003): *Ady-kollázs*. Pozsony: Kalligram.

Nagy L. János (2008): Kiazmus. In *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 333–335. p.

Simon Szabolcs–Török Tamás szerk. (2012): *A tudomány vonzásában. Köszöntő kötet a 70 éves Vörös Ottó tiszteletére*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kar.

## Forrás

*Ady Endre összes versei* Budapest: Osiris Kiadó 1998.

# „Nincs kiút álmaink óriási ketrecéből”

(Az álom mint fantasztikus hatásképző Kosztolányi Dezső  
Az alvó című elbeszélésében)

Rigó Gyula

## Dreams as Fantastic Impact Creators in “Az alvó”, a Short Story by Dezső Kosztolányi

Abstract

In Kosztolányi's narrative, *The Sleeper* (Az alvó) by using dream in a dominant role the faith in the evidence and validity of the world is queried. The two horizons (dream and reality) graduate into each other, then they totally change their positions. The dream deforms in a way that what seems as a dream finally gets a contour of the real life, furthermore it comes true. In Kosztolányi's short story the symbols in dreams are able to leave the dimension of imagination. In the strict sense of words they are able to prepare the death of the main protagonist (Xavér). So, Xavér in his dreams can see the realization of his upcoming deconstruction as a sequence of the events in a sound-film. The short story can be interrelated to Freud's interpretation of dreams. The dream is transformed to a prediction which finally, word by word (picture by picture), comes true and it opens the materialization of the 'supernatural', the realization of the unbelievable real contact. The story can be classified to Nancy Traill's paranormal modus, because the supernatural event is infiltrated into a natural paradigm. The priority of reality is queried, but it is increased by the foresight in a dream-seems as unreal but still potential sphere. In this narrative the dream compared to reality is not in the second rank without consequences because it is able to meddle in reality. Kosztolányi uses dream narration in a very special way. Its principle is that events what happen in the dream have physical consequences with repetition in the empirical world. Here the dream is not only the suitable form of everyday impressions, but it is also a tool for anticipation which ensures the fantastic effect of the work.

**Key words:** dream, reality, Kosztolányi, *The Sleeper*

**Kulcsszavak:** álom, valóság, Kosztolányi, *Az alvó*

Az író fantasztikus elbeszéléseinek behatóbb tanulmányozása máig fehér foltját képezi a Kosztolányi-recepciónak. Fiatalkori írásainak némelyike szoros kapcsolatot mutat a fantasztikummal. E művek között található az általam elemezni kívánt 1913-as *Az alvó* című elbeszélés is. Kosztolányi első két elbeszéléskötege több olyan novellát is tartalmaz, amelyeknek hősei megszállottak, furcsák, és nemegyszer hihetetlen események sorozatát élik át. Az író kokettál az örület, neurózis, hallucináció fantasztikus motívumaival. Érdeklí az abnormalitás, több szereplőt neurotikus szenzibilitás jellemez, sok esetben olyan figurákat vonultat fel, akik nem képesek a normális jelző paramétereit egyértelműen teljesíteni. Az illogikus viselkedések, meghibbant lelkiesség tünetei, az álom és valóság összefolyásai biztosítják nála a fantasztikum megjelenésének a lehetőségét. Kiss szerint az író korai novelláiban, ami lényeges, az sokszor a józanság szintje felett

van, az abnormalitás közelében (Kiss 1998,78), néha a fantasztikus övezetén belül. Egyik 1907-ben keletkezett levelében maga írja Juhász Gyulának, hogy az embernek néha szüksége van egy-egy kirándulásra a „sötét vizek felé”. (Rónay 1977, 36) Kosztolányi ráadásul meglehetősen járatos volt saját korának lélektani elméleteiben, és ezen belül is a freudi pszichológiai iskola tanaiban. Ismereteit jelentős mértékben segítették és táplálták személyes kapcsolatai. Csáth Gézával való rokonsága éppúgy, mint Ferenczi Sándorral és Hollós Istvánnal való barátsága. A tudatalatti közelségnek köszönhető, hogy Kosztolányi fantasztikus történetei (álmok, hallucinációk, átváltozások) általában nem koherensek. Mintha azt állítaná az író, hogy ezek a fantasztikus képek a valóságnak csak egy részei. Nem fogadja kizárólagos és egyöntetű lelkesedéssel a lélekelemzést, bár sohasem habozik elismerni korszakosnak mondható tudományos, kulturális, irodalmi és társadalmi jelentőségét. Mégis biztos benne, nem fejthető meg a pszichoanalízis és a különböző természettudományok segítségével egész lényünk. Az ember belső rejtélyeit ezért kapcsolja össze a fantasztikummal. A kor emberét boldogtalannak látja, aki nem tudja, hogy miben higgyen, mit valljon, ezért magába fordul, csakhogy önmaga is rejtély. 1906-ban ezt írja egyik cikkében: „Mindnyájan egyformán hitetlenek vagyunk a vallásban, s egyképpen kacérkodunk a másvilág ismeretlen rejtjelmeivel.” (Kosztolányi 1969, 34) Az emberi identitás és lét problémái fiatalkori novelláiban összefonódik a logikátlansággal (Thomka 2001, 22)<sup>1</sup> és a fantasztikum határainak a megtapasztalásával. Ráadásul az egyén egzisztenciális szintjén erőteljesen a halálra irányul a figyelme, ami a fantasztikus irodalom egyik központi témája. A halálhoz kapcsolódó fantasztikus motívumok (kísértetek, álmok és valóság fölcserélése, doppelgänger, túlvilági élet) visszaköszönnek novelláiban. Károlyi Csaba sommásan fogalmazza meg gondolatát, amikor kijelenti, hogy Kosztolányi „képtelen (...) fölfogni a másvilágot, (...) állandóan foglalkoztatja a gondolat, hogy mi van a halál után. Ezért a másik világról alkotott (...) képe (...) döntően meghatározza (...) [a műveit]”. (Károlyi 1994, 9) Kosztolányi úgy látja, hogy korának emberét nehéz megdöbbeníteni. A fantasztikumot és az ahhoz kapcsolódó félelmet az öntudat alatti részben keresi. Megjelennek a történetekben a fantasztikus köntösbe bújtatott álmok, hipnotikus élmények. Ez nem is csoda, hisz 1910-es években a pszichologizmus egész reneszánsza támadt, és sorra születtek a lélektani meggondolások alapján motivált fantasztikus elbeszélések. A lélekelemzés fejlődésének köszönhetően eltűntek a 19. századi hátborzongató novellák, ahol a magnetizmus és a tudományos tapasztalatok pontos levezetésével tették hihetővé a hihetlent, s helyébe az emberben megbúvó félelem került. Kosztolányi néha elhagyja a földi materiális világot, és a valóság és álmok határainak

1 „A logikátlanságban rejlő logika különösen a fantasztikus történetekben jut szerephez, melyek az alábbi elbeszélői módozat[hoz] [tartozik]: (...) a középpontban metafizikai narratív mag áll, megnövekszik az effekt d' irréal és az analogikus gondolkodás formáló elveinek, a fantasztikum (...), hiedelmek, csodák, látomások modelljeinek szerepe.”

összefolyását engedi fantasztikus elbeszéléseiben. Több magyarázatot kínál fel az olvasó számára történetei végén, annak ellenére, hogy nála bonyolult logikájú fogások nincsenek, a fantasztikum ambiguitását egyszerű hatásokkal éri el. Kosztolányi Poe műveit elemezve lényegében saját írásművészetét jellemzi: novelláiban az élet csak álom, és az ember állandó, kábító bizonytalanságot érez az élet és a halál játékának köszönhetően. (Kosztolányi 2006, 88)

Az *alvó* című elbeszélés a gyakorlati élettől visszavonuló gróf, Xavér története. Az ismerősei elfogynak, barátai elfelejtik, ezért elvonul a világtól, felső-magyarországi kastélyába megy lakni, ahol fokozatosan teljes magányosságba burkolódik, az alvásba és álmokba menekül. Az álmok és a valóság egy idő után már megkülönböztethetetlenek számára, míg végül fantasztikus módon az álom valósággá válik. Az elbeszélés eleje olyan célzásokat és szuggesztív érzéseket tartalmaz, amelyek megteremtik a történet különös hangulatát, de ezek a célzások nincsenek összefüggésben a főhős aktív cselekedeteivel. A Kosztolányi-novellában megjelenik a Vax által visszafejlődésként definiált fantasztikus motívum. Az értékvesztés a fantasztikus novellákban a helyre és az állapotra is kiterjesztődik. A különös történetnek elvadult kertek, magányos, romos, kísérteties épületek vagy azok részei szolgáltathatnak helyszínül. Az *alvó* cselekménye is ilyen ijesztő és kietlen helyen, hegyek és sötét erdők közepén található romos kastélyban játszódik. Lovecraft a gótikus rémregényeket elemezve rámutat, hogy a kastély olyan fantasztikus színhely, ahol a magányos szobák és porlepte bútorok között furcsa dolgok történhetnek meg. A kastély a fantasztikus műfaj egyik központi szimbóluma, mely egyben a személyiség jelképévé válhat. Kálmán György kifejti, hogy a régi házak, kastélyok a horror és a fantasztikus műfajában mindig rémségeket és furcsaságokat rejtenek, hamis védelmet ígérnek, és sokkal veszélyesebb helyek, mint azt a szereplők hiszik. (Kálmán 2011) Az olvasó úgy érzi, hogy a kastélyba lépve a főszereplővel együtt elhagyja a jól ismert, természetes világot. Kosztolányi a *patetikus trükköt* (*pathetic fallacy*)<sup>2</sup> felhasználva a környezet leírását harmonizálja a történet különös, félelmet keltő és ideges hangulatával: „Hatalmas durranást hallott, azt hitte, hogy pisztolyból lőttek. Zakatoló szívvel ült az ágyban, fölgújtotta a villanyt. Pisztolyához kapott, melyet (...) elalvás előtt fölhúzott ravasszal készített ki (...) Alig aludt el, új durranás riasztotta fel, sokkal erősebb az előbbinél. A bútorok, melyek teleszívták magukat nedvességgel, a túlfűtött szobában megereszkedtek (...) Az éji hangverseny pokoli volt. Ágyúztak, percegtek, nyikorogtak a bútorok, mintha betegek lennének és lázasan forgolódnának valami hagymázos álomban.” (Kosztolányi 2007, 363–364)<sup>3</sup> A „furcsa környezet” hozzájárul(hat) a gróf széteséséhez és megsemmisüléséhez. A novella számos összetevőjében köszön vissza a gótikus tradíció, a kísérteties hatás keltő cselekménytérben

2 A patetikus trükköt főleg a gótikus regények szerzői, de későbbi fantasztikus elbeszélők is használták: Poe, Hoffmann, Dickens, Villiers de l'Isle-Adam, Cholnoky Viktor, Szilágyi Géza.

3 A továbbiakban minden idézet e kiadásból való; a lapszámot zárójelben adom meg.

(sziklás hegyek közötti erdőben található ódon, sötét kastély) a történet idejében (éjszakák, hajnalok) és a magányos hős hihetetlen paranormális képességében és az ehhez kapcsolódó pusztulásban.

A célzásokat konkrét előrejelzések követik. Az előrejelzés feladata az incipitben található egyéb utalásokkal előkészíteni a reális világba betörő fantasztikus eseményt. E narratív funkció segítségével fenntartható a valóságosnak tűnő környezet és légkör hangulata, de közben a titokzatos és különös érzését is biztosítja. A jelzés funkciója sokszor a főhős tudatával és gondolataival függ össze. Például Xavér *neuraszténiás kutyának* nevezi magát, majd költözése előtt az egyik „éjjel elszedült ágyában, s reggel lihegve ébredt, nem tudta, meddig feküdt eszméletlenül”. (363.) Az alvás, az ágy és az álmok a történet központjában helyezkednek el, jelezve, hogy hozzájuk kötődnek majd az irracionális események. Xavér hálósobájának leírása a következőképp néz ki: „A hálósoba (...) ünnepi és jelentős volt. Fehéren állt benne a rengeteg ágy, mint terített lakodalmi asztal. Aki betekintett, az a küszöbön döbbsen állott meg”. (363.) Kiderül, hogy a gróf nagyon sokat és rendszertelenül alszik, és egy idő után már napközben is elbóbiskol. A műben a csáthos álommámor öszekapcsolódik a halál gondolatával: „Élete apró eseményei jelentek meg előtte, gyorsan elvillanó moziképek, melyeket eddig sohase látott. (...) Arra gondolt, hogy nemsokára meghal”. (364–365.) A novella a lét két aspektusára világít rá: életre és halálra. A gróf létezése két nézőpontból láttatódik, a halált álomként, az életet álomszerű káprázatként éli meg. De ebben a műben az álom a valóság arca lesz. A fantasztikum az álmot arra predesztinálja, hogy érvényre juttassa a vele kapcsolatos félelmet, zavart és többértelműséget. Egy idő után a főhős nehezen képes megkülönböztetni az álmokat a valóságtól. Erre számtalan példát találunk az elbeszélésben: „Azon gondolkodott, hogy tulajdonképpen mikor is ébredhetett fel” (365.), vagy „nem tudta, merre van az ébrenlét és az álom határa” (365.), vagy „amikor este vetkőzött, felvillant a megrémült szeme fehére, úgy érezte, hogy ezt is álmodja, az ágyat, a vetkőződést, és azt, hogy nemsokára lefekszik” (365.), vagy „Xavér bűvölten feküdt le az ágyba. Néha két napot is átaludt, úgy, hogy csak egyszer ébredt fel, a sötétben elszívott egy cigarettát, de nem tudta biztosan, hogy a cigarettát szívja-e, vagy csak álmodja”. (365.) Az álom kitüntetett fölhasználásával kérdőre vonódik az empirikus világ bizonyosságába és érvényességébe vetett hit. A két sík (álom és valóság) fokozatosan egybejátszódik, majd helyet cserélnek. Az álom úgy deformálódik, hogy ami álomnak tűnik, az végül a valós élet kontúrját veszi föl, sőt be is következik. Az álom az alternatív valóság hordozójává válik.

Xavért nagyon érdekli a megsemmisülés: „Úgy érezte, az élet legnagyobb eseménye az, hogy meghal, a napja szenzációja pedig az, hogy elalszik”. (365.) Freud óta tudjuk, hogy egy olyan fogalom (Xavér esetében a halál), amely nagyon érdekel, „sok asszociációt előhív, és sokáig foglalkoztat. Minden érzelm egy többé-kevésbé messze nyúló asszociációkomplexumot állít elő, amelyet

[Carl Jung] »érzelmileg színezett gondolatkomplexusnak«-nak [nevezett el]”. (Jung 2006, 40) A komplexus valójában a vágyról és a vele szembeni ellenállásról szól. „Életünket a vágyaink kielégítéséért vívott harcban töltjük: minden tettünk abból a vágyból származik, hogy bárcsak megtörténne vagy éppen ne történne meg egy konkrét dolog. (...) Ha a valóságban nem tudunk kielégíteni egy vágyat, akkor legalább a fantáziában [álomban] elégtételt ki.” (Jung 2006, 41) Az álom beteljesülésként jeleníti meg a vágyát. Freud ezért állítja, hogy minden álom egy elnyomott vágy kielégítéséről szól. Xavér legnagyobb vágya a halál megismerése, amelyet álmában átélhet. Tehát az álom a gróf szubjektivitásának (vágyai, aktuális problémái) kidolgozásában játszik fontos szerepet. Álmai a filmkockák eseménysoraihoz hasonlítanak („most kezdődik az előadás”), amelyet alvás közben rituálisan megtekint, s „látja” a részleteket. A filmszerű álmok végül képesek a képzelőerő dimenzióját elhagyni, a szó szoros értelemben (fantasztikusan) inszcenálódni (a gróf meghal teázás közben). A közlés mindvégig két médiumra, az álom és a valóság közötti összjátékra, és nem csupán a bekövetkező halál eseményére szorítkozik.

Az *alvóban* Kosztolányi más fantasztikus novelláihoz (*Lidérc, A cseh trombitás*) hasonlóan az én-integritás megbomlása áll a középpontban fantasztikus köntösbe bújtatva. Lengyel András megállapítása szerint a történet elsődlegesen nem a szociológiai realitásokban mozog, „hanem a címszereplő beállítódásának, illetve e beállítódás végigvitelének »fejlődésrajza« - a visszavonulástól az önkezű halálig”. (Lengyel 2000, 179–180) Az én-integritás fokozatos redukáltsága és szétesése jól diagnosztizálható. A kiindulási helyzetben a nyüzsgő városi világgal szakít a gróf. Elvonul a világtól, a tót hegyek közé, felső-magyarországi ódon kastélyába rendezkedik be, ahol a hátralévő idejét magányban tölti. Magára maradt, izolálódott ember, aki saját létezéséből, öntudatából is kiesik. Lengyel felfogásában Xavér redukált énjét kettős erő mozgatja, a mámorvágy (a halál megismerése) és az érdektelenné vált valóságtól való teljes eltávolodás igénye, aminek köszönhetően véglegesen átbillen az álmok, „a totálissá váló tudattalan világba”. (Lengyel 2000, 180) A gróf „nemcsak az álom szolgálatába állítja reális élete maradványait, mindazt, ami még a világból valamennyire megmaradt számára, de álma révén szembesül önmagával”. (Lengyel 2000, 181) A freudi kifejezési forma eklatáns példája tárul elénk, amikor álmában fölbukkan hajdani szerelme vagy a halál, mert az álomgondolatot alkotó vágyaiban olyan óhajok jelennek meg, amelyet az ember nyíltan nem ismer be még ön maga előtt sem, és fájdalmas jellegük miatt elnyomódnak benne. Az éber állapot tudatos gondolkodásából Xavér kizárja ezeket a gondolatokat, de közvetetten az álmokban felbukkannak. Kosztolányi az elbeszélte történet „valóságosságát” úgy mélyíti el, hogy szüntelenül túlmutat rajta egy tapasztalati valóságon túli dimenzió irányába (álomba). Ez azt jelenti, hogy a gróf története két síkon halad a fantasztikus végkifejlet felé. Egy a befogadó számára ismerős tapasztalati síkon (Xavér életvitele a kastélyban) és egy metaforikus síkon (álmai), amely ennek

a történetnek a furcsa kelléke. Az álom középpontba helyezésével a mentális tér fantasztikussá és kísértetiessé válik az elbeszélésben. Xavér képzeletbeli alakjainak és állapotainak egymást követő sorozata a mentális tér spektralizációját okozza. Terry Castle spektralizáció fogalma azt jelenti, hogy a gondolatok vagy álmok világába bekerülnek a kísértetek, vagyis hiszünk egyfajta epiztemológiai visszahatásként saját álmaink kísérteties voltában. (Castle 1988)<sup>4</sup> Xavér az álma-it módszeresen lejegyezi, és próbálja őket értelmezni: „Reggel, mikor felébredt, lejegyezte, mit látott (...) Mindent számon tartott. Napját jórészt azzal töltötte, hogy hosszú, véget nem érő jegyzeteit rendezte, javította. Pazarlóknak tekintette azokat, akik az álmokat kidörzsölik a szemükből, könnyelműen, meggondolatlanul elvetik ezeket a nagy, titokzatos kincseket, melyek nem oktanul kerülnek kezünkbe.” (366.) Lengyel pontosan ezért látja a gróf figurájában megelevenedni az „álomfejtő” Freud intencióit, amit Kosztolányi írói „alkalmazásaként” értelmez. (Lengyel 2000, 181) A novella allúziójához tartozik Freud álomfejtésről írott műve. Az álom valósággá alakul át, ami szóról szóra (képről képre) be is következik, így az álom, mint a megzavart tudat szubjektív teljesítménye elutasítódik, és megnyílik a „természetfölötti” materializálódása, a hihetetlen reális kontaktusának megvalósulása. Legelőször a szobájában ülve fedezi fel, hogy az álma valóság, bár ez az észlelése a todorovi különös kategóriába tartozik, mert minden megmagyarázható a véletlenek egybeesésével. Xavér az álmához tökéletesen hasonló állapotot érzékel, de nem történik semmiféle fantasztikus esemény, amely ellentmondana a fizikai világ törvényszerűségeinek: „Most már tudta, hogy miért érdekli annyira ez a szoba. Éjjel álmában ugyanitt ült, ilyen helyzetben, ilyen tétlenül, nézte a szőnyegen ragyogó fénysávot, melyet a zsalu résén beszűrődött napsugár rajzolt oda. Csakhogy a fénysáv ottan nagyobb volt. Még egy kicsit ki kellett nyitni a zsalut, hogy minden csaldóságig hasonlítson.” (366.)

Kosztolányi novellájában a fantasztikus megnyilvánulás szorosan kötődik a hős vereségéhez. A fantasztikum bekövetkezte az álom tökéletes másolatában nyilvánul meg. „Azt álmodta, hogy (...) elérkezik egy szobába, melyben tulajdon hálószobáját ismerte föl, az ágyon könnyedén felkötözkölvé ő maga feküdt, majd jött az inas, ki ezüstálcán teát hozott, teázni is kezdett már, de egy pillanatban, mikor a kanalat szájához emelte, kiesett kezéből a kanál, és holtan dőlt vissza a párnára.” (368.) Ezután Xavér lidérces álmából fölébred, és az egész álombeli jelenet pontról pontra megismétlődik, a valóságban is meghal a gróf. Xavér álma előrelátott tapasztalás. Az előre meglátás a logikának ellentmondó paranormális jelenség. A gróf vágya (a halál megtapasztalása) nemcsak álmában teljesedik be, hanem a valóságban is, így a vágy és a valóság közti feszültség megszűnik a műben.

4 „A mindennapi nyelvhasználat szerint azt mondjuk, hogy elménk tele van mindenféle kísérteties alakokkal és képekkel, hogy alakokat és jeleneteket »látunk« az elmékben, hogy gondolataink »kísértenek« bennünket, és képesek mintegy materializálódni előttünk, mint a szellemek a hallucináció, az éber álom vagy az álmodozás alatt.”

A novella több magyarázatot felkínál a hihetetlen történet leleplezésére. Az első racionálisnak tűnő „bizonyítékot” az örület jelenthetné. A gróf nagyon furcsán viselkedik. Magányosan tölti hosszú napjait, heteit a hálósobájában. Senkivel sem beszél, senkit nem fogad. Télen nyári sportruhát vesz fel, teniszlabdáit kéri, majd szobájába zárkózik. Aztán váratlanul tizenegy személyre rendel ebédet, a szakácsok minden Xavér által óhajtott ételt megsütnek-főznek, az ebédlőben arannyal terítenek, de nem érkezik senki. A cselédek elbizonytalanodnak a gazdájuk épeszűségét illetően, azt hiszik, elborult az elméje. Lehet, hogy a gróf álomfejtő gondolataival saját beteges izolációját teremti meg, és ennek az áldozata. A lehetőség fennáll, hogy nincs minden rendben az elméjével, de a fantasztikus módon előre látott halálra a lelki betegség nem ad választ. A fantasztikus esemény másik leleplező magyarázatát a drogok használata adhatná. Grófunk egy idő után nem képes emlékezni álmaira, ezért morfiumhoz nyúl („Este karjába szúrta a morfumos oltótűt” 368.), hogy az álmait újra képes legyen felidézni. Az álmok a visszájára fordulnak, már nem nyugodt menedékhelyet, hanem sötét útvesztőt jelentenek számára. Lengyel szerint a novellában a következő mondat világítja meg, miért használ drogot Xavér: „Egyre mélyebben akart belesüppedni [az álomba], egyre sűrűbb, mákonyosabb zsidbadást vágyott szegény, hogy talán (...) az öntudat vastag fátylái, takarói közt találkozik vele”. (367–368.) A szövegből nem derül ki, hogy a vele szó kit/mit takar. Jelentheti Xavér hajdani, már harminc éve halott szerelmét, vagy a halált, vagy az én teljességének lehetőségét (megtalálását). Lengyel rámutat arra, hogy „Kosztolányi itt nem foglal állást, de éppen a vágnak ez a meghatározatlansága, a »vele« többféleképpen értelmezhetősége növeli meg az e szóval jelölt titokzatos valaki, vagy valami jelentőségét. S ez, pontosabban e valaki/valami elérhetetlensége magyarázza, hogy a novella »alvója« tovább lépve a megkezdett úton, előbb droghoz folyamodik (...), majd, álmai intencióit követve, öngyilkos lesz.” (Lengyel 2000, 181) Lengyel életrajzi magyarázatot is felhasznál a gróf morfiumhoz való fordulását illetően. E mögött Kosztolányi Csáth Géza drogfüggőségéről szerzett ismereteit, és/vagy saját élethelyzetének (nárcisztikus indítékú) fikcionalizálását és irrealizálását látja. (Lengyel 2000, 181) De a drog nem képes arra, hogy valakinek az álmát szóról szóra a valóságban megvalósítsa. A gróf halálát okozhatja a morfium (Lengyel 2000, 182-183)<sup>5</sup>,

5 „Figyelemre méltó, hogy az én-integritás megbomlásának és a drogfüggőségnek (...) összekapcsolása máskor is (...) fölbukkan Kosztolányinál. (...) A drogfüggőség lelki helyzetének és pusztító következményeinek alapos ismerete magasfokú empátiával társul benne. (...) Kosztolányi szerint »[a] morfinizmus mindig okozat és nem ok. Mikor ő [ti. Csáth] ehhez a méreghez nyúlt, öntudatlanul is tudta, hogy a kisebb veszélyt választja a nagyobb helyett.« (...) [A] drog és az én-integritás megbomlása közötti összefüggést [így írja le]: »a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzánemértők képzelik. Éppen ellenkezőleg hat. Összeszűkíti a szem bogarát és kisebbíti a látóteret. A szellemi hatás is körülbelül ilyen. A részletek elevenen tűnnek fel, de az egész mellékessé válik. Ez a szer lehúzza a földre, tompává, közönyössé, elégedetté, nyugodttá, prózáivá tesz. Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett. (...)».

de hihetetlen módon bekövetkezett pusztulására a szer használata nem ad egyértelmű magyarázatot. A novella harmadik magyarázata az álom lehetősége. Vagyis valójában nem következik be a gróf halála, csak kétszer álmódja ugyanazt az eseményt. Ez az állítás azonban nagyon könnyen cáfolhatóvá válik, mert a történetet nem Xavér meséli el, hanem egy mindentudó egyes szám harmadik személyű narrátor, aki még akkor is látja a grófot, amikor az már halott: „A szeme is tágra nyílt, csodálkozva, érthetetlenül ragyogott. Xavér úgy bámult, mint aki végre fölébred.” (369.) A főhős végül alulmarad a fantasztikummal szemben, hiszen az álombeli paranormális jelenség valósággá válik, és Xavér meghal.

A történet azért sorolható Nancy Traill paranormális móduszába, mert a novella a természetfölöttit csak címkeként használja a hihetetlen esemény bekövetkeztére. Ebben a móduszban az ember rendelkezik bizonyos ép ésszel megmagyarázhatatlan képességgel, többek között a jövőbe látással is. Xavér álmában meglátja a jövőjét, ami pár perc múlva a valóságban is bekövetkezik. A természetfölötti esemény beépül a természetes paradigmába. A valóság primátusa nem kérdőjeleződik meg, hanem kibővül az álombeli jövőbe látás irréálisnak tűnő, de mégis lehetséges szférájával. A valóság és álom határai eltűnnek. A valóságnak tekintett objektív külvilág és az álom ugyanaz a létszféra lesz. Az *alvóban* az álom a valósághoz képest nem másodrendű, zárójelezhető, következmények nélküli jelenség, mert képes beleszólni a valóságba. Az álom ugyan az empirikus mindennapi világban jelentkezik (hiszen a gróf álmodik), de egy érzékfeletti szférának a megnyilatkozását biztosítja. Az álmódó gróf számára az álom a fantasztikummal való találkozás és az abba való integrálódás módját jelenti, segíti az érzéki és az érzékfeletti világ közti közvetítést, illetve az utóbbi megnyilatkozási formája.

Összegezve elmondható, hogy Kosztolányi a növekvő fokozásra, és a fantasztikus tetőpontra építi a novellát, finoman sejtet a megbúvó utalásokkal, s végül a nem valós valóságosságáról győzi meg az olvasót. Rendkívül rafinált módon használja az álomnarrációt, melynek az az alapelve, hogy az álomban megtörténő eseményeknek az empirikus világban megismétlődve fizikai következményei vannak. (Varga 2006)<sup>6</sup> Az álom itt nemcsak a mindennapi impressziók, a nem kiteljesedett gondolatok megfelelője, hanem az előre meglátás eszköze. Az álom és az alvás együttese fokozatosan megfosztja a főszereplőt a normális érzékeléstől, aminek köszönhetően az élet álom metaforikusságának felcserélődése konkrét jelentésbe vált át, ennél fogva viszont a történet fantasztikus jelleget ölt. A fantasztikus képes helyettesíteni a megfordított metaforát (az álom élet), s ezzel Kosztolányi szövegében a fantasztikus jelenség valóságként jelenik meg. Hiába oszcillál Xavér a tudatosság és tudatalatti, a nappali

6 Wes Craven a Rémálom az Elm utcában című filmben Kosztolányihoz hasonló eljárást használt, csak az azonos, pontról pontra való ismétlődéseket nem alkalmazta.

valóság és az éjszakai álom között, azzal kell végül szembesülnie, hogy az álom valósággá válik. Ami az ébredés után történik, az lesz maga az álom: a valóságban is visszafordíthatatlanul bekövetkezik a gróf halála.

## Irodalom

Castle, Terry (1988): *Fantazmagória: Kísértet-technológia és a modern ábrázolás metaforikája*

[http://apertura.hu/index2.php?option=com\\_content&task=view&id=296&pop=1&page...](http://apertura.hu/index2.php?option=com_content&task=view&id=296&pop=1&page...) (2011. 12. 06., online)

Jung, Carl (2006): *Freud és a pszichoanalízis*. Ford. Túróczi Attila. Budapest: Scolar Kiadó.

Kálmán György (2011): *A szörnyűség legújabb helyei*. In <http://apertura.hu/2011/tel/kalman> (2013. 08. 01., online)

Károlyi Csaba, (1994): *Ellakni, nézelődni*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.

Kiss Ferenc, (1998): *Kosztolányi-tanulmányok*. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.

Kosztolányi Dezső (2007): Az alvó. In *Kosztolányi Dezső összes novellái*. Szerk. Réz Pál. Budapest: Osiris Kiadó, 363–369. p.

Kosztolányi Dezső (2006): Edgar Allan Poe. In *Szabdkikötő. Esszék a világirodalomról*. Szerk. Réz Pál. Budapest: Osiris Kiadó, 88. p.

Kosztolányi Dezső (1969): Szelleme. In *Álom és ólom*. Szerk. Réz Pál. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 134. p.

Lengyel András (2000): *Játék és valóság közt*. Szeged: Tiszatáj Alapítvány.

Rónay László (1977): *Kosztolányi Dezső*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Thomka Beáta (2001): *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Budapest: Kijárat Kiadó.

Varga Zoltán (2006): Fölébredni a (rém)álomból? In <http://www.metropolis.origo.hu/?pid=16&aid%54> (2013. 09.11.,online)

# Önéletírás vagy regény?

## Balázs Béla *Álmodó ifjúság* című művének elemzése

*Bajzák Monika*

### **Autobiography or Novel? The Analysis of “Álmodó ifjúság”, a Novel by Béla Balázs**

#### Abstract

The paper deals with an artistic text (biographical novel) “Álmodó ifjúság” by the aesthete Béla Balázs. The expression of a dream appears only in this biographical novel. In “Álmodó ifjúság” the border between dream and reality has an important function. In the first chapter we can read about childhood, which is carried away from the pure child’s soul. In the second chapter we can read about a boy’s self-consciousness. Szeged, Lőcse, then again Szeged appears in his life as a defining city.

**Key words:** Béla Balázs, biographical novel, dream, reality, Szeged, Lőcse (Levoča)

**Kulcsszavak:** Balázs Béla, önéletrajzi regény, álom, valóság, Szeged, Lőcse

Balázs Béla egész életét az állandó bolyongás határozza meg, amit ő elengedhetetlennek tart az ember önmegvalósításának eléréséhez. A cél nem a hősiesség, hanem a lélek útjának követése. Balázs Bélának a lélek „az igazi élet zajlásának fő területe, az ember és ember közötti kapcsolat megvalósításának egyetlen lehetséges színtere, ahol a szerelem, barátság, testvériség megfogalmazódik és megőrződik. Ennek bemutatására a legalkalmasabbnak a gyermekkor időszaka látszik (ez is jellegzetes századeleji szimbolista gondolat), mivel elméleti írásai szerint ez az emberi kor képes egygé varázsolni a világot és a személységet.”<sup>1</sup>

Balázs Béla filmesztétikai munkáival vált maradandóvá. Ezeket az írásait, amit már érett férfiként írt, megelőzték szépirodalmi művei. Versei és prózái váltakozva jelentek meg, bár ezeket vegyes érzelmekkel fogadták és fogadják mind a mai napig. Osvát Ernő ellenvéleménnyel viseltetik verseiről, miszerint: „Nagyon kedvesek – sok szépség van bennük, kár is érte. Túláságosan egyszerűek, üresek. Aztán meg közönségesek, semmi új eredeti hang nincs bennük.” (Balázs 1982, 461) Rózsa József kemény bírálattal illeti irodalmi tevékenységét, csupán egyetlen regényét tartja figyelemre méltónak, az pedig az *Álmodó ifjúság*. „Én sosem szerettem Balázs Béla irodalmi tevékenységét, sem mint költő, sem más műfajokban. De amikor elolvastam, rá kellett jönnöm, hogy ez egy megejtően gyönyörű regény. Ha egy irodalmárnak nem a művei átlagát, hanem

1 <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/423.html> (2013. 10. 08.)

már csúcseit vesszük figyelembe, akkor már csak e regénye miatt is nagyon jelentős regényírónak kellene tartanunk Balázst.” (Angyalosi 1958, 9) Egy „...homályos fájás a mellben és a torokban az egész...” (Balázs 1982, 520) érzésekkel áll a regény megírásához.

Jurenyev szovjet szerző „azt írja az Álmodó ifjúságról, hogy ez a könyv Balázs Béla egész alkotó útjának, egész bonyolult, nehéz művészi életének eredménye. Őszinte, elgondolkodtató, mélységesen lírai és időnként drámai, lényegileg optimista dokumentum ez, melynek nagy az alkotói és humanista értéke.” (Angyalosi 1985, 10)

Balázs Béla úgy gondolta, hogy „minden embernek vallásos kötelessége volna naplót írni és önéletrajzot. Szimpla és egymáshoz nagyon hasonló történetek tömege támadna, mégis ezek volnának az egyedüli pozitív dokumentumai az Életcsodának. Az óriás emberlaboratórium kórtörténeteinek e gyűjteményét valami kolosszális levéltár-templomban kellene megőrizni: a földön átvonuló emberiség lábnyomait”<sup>2</sup>. Ezzel a lelkesedéssel fog az *Álmodó ifjúság* (1946) megírásához, ami 1964-ben jelent meg életrajzi regényként. Veress József véleménye szerint az író ebben a regényében „megőrizte a költői alapállást, a fantázia, az álom, a mese iránti érdeklődést”. (Angyalosi 1958, 6)

Balázs Béla munkásságában nagy szerepet játszik az álom toposza. „Az Álmodó ifjúságban azért tartja olyan fontosnak a gyermekkort, mert ebben az életkorban összekeverhetően közel van egymáshoz a jelen és annak transzcendálása, vagyis a képzelet vagy az álom. Nincs még jelen az idő múlásának elidegenítő és a szívbe halálfélelmet és állandó kielégítetlenséget csöpögtető érzése.” (Bacsó 1979, 266) Az álomszerűség, illetve az álom kifejezés nem csupán ebben a művében jelenik meg. Példa erre *Az álmok köntöse* című ifjúsági regény, a *Fából faragott királyfi*, a *Kékszakállú herceg vára* táncjátéka, valamint a műfajilag mozi-meseként kategorizált *Nurmahal rózsája* is. Balázs a mesét nem műfajnak tekintette, hanem egy másik életérzésnek. Lukács Györgynek a következőképpen nyilatkozik a meséről: „»A mese nem műfaj. A mese egészen külön életproduktum.« A mesét nem is kell írni, »a mese az emberiség köztulajdona, és a meséket nem kell költeni, hanem az ember kinyújtja a kezét és kifogja őket a levegőből«. Ahogy a távol-keleti »találó művészek« az ő »műveiket«. Balázsnak kedves, sokszor hivatkozott példája a távol-keleti művészet, ahol az európai művészet mimetikus, világot megkettőző jellegével szemben »folytatják, alakítják a természetet magát.«<sup>3</sup>

Philippe Lejeune definíciója szerint a szövegüniverzum azon darabjai minősülnek önéletírásnak, amelyek szerzője, elbeszélője és szereplője azonos. Fikció és valóság viszonyának elegáns és egyszerű meghatározását adja, amikor kijelenti, hogy az említett azonosság pusztán formai, és a tulajdonnév egyezé-

2 <http://www.csiffary.extra.hu/> (2013.10.18.)

3 [http://www.criticailapok.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=28529](http://www.criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=28529) (2013.10.24.)

sében ölt testet. Az önéletírás beszédmódja Lejeune szerint „referenciális, a valóságra vonatkoztatott, amelyben a szerző tulajdonneve az önreferencia jelölője – arra a valós személyre vonatkozik, aki többek között az aláírása segítségével akár jogi felelősségre is vonható. Az önéletírást egyfelől az önéletrajzi regény fiktív, másfelől az életrajz nem önreferens műfajaitól határolja el.” (Lejeune, epa.oszk.hu)

Balázs Béla önéletírásán úgy dolgozott, mint egy regényen. Megjegyzéseket fűzött hozzá. Az írása számadásként, visszatekintésként olvasható. A műfaj segítségével legtöbbet volt képes elárulni magáról, az emberről. A tények mellett az ábrándokat, a külső, belső történéseket egyaránt rögzítette.

A regény Balázs születése előtti időt öleli fel egészen az egyetemi éveig nyári emlékekkel zárulva. A lőcsei és szegedi éveit összevetve látható, hogy Lőcse a tiszta, álmvilággal ittas gyerekkorra utalt, míg Szeged már egy öntudatra ébredt fiú életének bemutatására törekedett. „A regényt egy elmélkedés foglalja keretbe, amelyben a két főszereplő közül a felnőtt szempontja érvényesül. A tudós ember pózának elvesztése a mű folyamán értéket teremt, a mesébe feledkező író helyenként nagy lírai érzékenységet mutat.”<sup>4</sup> A kettős élménypasztalatai egész életét behatárolták.

A történet lineárisan halad előre. Maga az író két kötetre különítette a regényt. Az első kötet a lőcsei éveiről számol be, bár a legpontosabban véve Szegeden kezdődik és végződik a történet, mintegy kerettörténetként. A fejezetcímek alatt kisebb címekeket, gondolatokat láthatunk, amik előrevetítik, hogy az adott fejezetben miről fogunk olvasni. Ezek a gondolatok beépültek a szövegbe. Erre Balázs Béla tudatosan hívja fel az olvasó figyelmét. „Az első legendát Árvíz-nek nevezem.” (Balázs 1967, 12)

A lőcsei éveit és egész életét meghatározó módon befolyásolta a környezete, a külső tér. Az első emlékeit is illatokhoz és terekhez kötötte. „Ha visszatekintek, múltamat valahogy térben látom. Tájékepeket, vidékeket látok, utcákat és szobákat. (...) Korai gyermekkorom színterét például világos kis szobának látom, melynek ajtaja, ablaka mindig tárva nyitva volt.” (Balázs 1967, 11) Balázs nemcsak a szobákat, utcákat, hanem a vallásokat is szagokhoz, illatokhoz társította. „A német evangélikus iskolának, melybe jártam, nagyon határozott, jellegzetes szaga volt. (...) Világos és hűvös illat volt az, hűvös és józan, mint a friss fehérmű illata, és kissé felhígított. (...) Amazok a katolikus iskolába jártak és a katolikus templomba. Ott egészen más szag csapta meg az ember orrát. Fojtott és meleg viaszgyertya és tömjénszag terjengett, és a parasztnők zsíros csizmáinak kesernyés szaga.” (Balázs 1967, 84) Ezen szempontok figyelembe vételével határolta el saját vallását (az evangélikus vallást gyakorolta, de zsidó volt) a „tót parasztnő gyerekei, (...) a bigott katolikus hivatalnokok és a dzsentri szülők gyerekei” (Balázs 1967, 85) vallásától.

4 <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/423.html> (2013. 10. 08.)

Erős kötődése, szeretete a természethez állandó jellegű. A verseiben (*Az órák, Énekszó, Három piros rózsa, Az Araráton*), regényeiben, táncjátékaiban (*A fából faragott királyfi, A kékszakállú herceg vára*) és később forgatókönyveiben (*Kék fény, Valahol Európában*) is tükröződik. Az olvasó megismerkedhet Bauer Herbert életével. A szülei megismerkedésének történetével kezdődik az elbeszélés és az egyetemi éveit kezdetéig tart. A lőcsei éveit a gondtalan fiatalság életérzésével éli meg, édesapja haláláig. A mélyen tisztelt és imádott családfő halálával a család ott hagyja Lőcsét és Szegedre költözik. Balázs Béla nemcsak egy új helyre való költözésként éli meg a hegyektől és barlangoktól való búcsút, hanem megérkezésként a rónaságra, hazatérésként.

Az alkotás műfaját tekintve önéletírás vagy életrajzi regény. Az önéletrajzírás műfajának az egyik jellegzetes vonása az identitáskeresés. Ezt a reprezentatív műfajt „az emberi értelem fokozatos magáraébredésének bizonyítékaként”<sup>5</sup> tartjuk számon. „Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig a magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.”<sup>6</sup> Részesei lehetünk annak, hogyan lett Bauer Herbertből Balázs Béla. Nem feltétlenül a névváltoztatás tényéről olvashatunk, hanem arról, milyen benyomások érték, milyen értékeket képviselt gyerekként és ezeket az értékeket részben, vagy teljességében, hogyan tudta átmenteni a felnőtt énjébe. Magáról ír, a testében és lelkében végbemenő változásokról. Balázs Béla jelzi, hogy a könyvben életének nem minden pillanatáról fog beszámolni. „Nem érdemes mindent elmesélni, amire az ember gyermekkorából emlékezik. Nincsen banálisabb a kedves gyermek anekdotáknál, melyek szükségképpen mind egyformák.” (Balázs 1967, 30) A történet egyes szám első személyű. Egy „homodiegetikus” narrátor meséli el a történetet.

Nyelvezetét tekintve a mai köznyelvet tükröző mondatokat alkalmaz. Az 1919-es emigrációs hullám magával sodorta Balázs Bélát, aki Ausztriában, Németországban és a Szovjetunióban lelt menedéket. Emigrációban majdnem 25 évet töltött, amely idő alatt nem írhatott és nem is írt mindig magyarul. Bár a kétnyelvűség jellemzi Balázst, hiszen édesanyja német, édesapja magyar, írásaiból kiérződik a német hatás. A két nyelv kölcsönös használatára Naplója, valamint az Álmodó ifjúság is szolgáltatja a megbizonyosodást, hiszen beágyazza a magyar szövegbe a német kifejezéseket. Ilyen például: „Hamar sikerült szétosztanom céduláimat. Amikor másnap »Hinter der Mauer«, a gerendákon ülve fegyelmezetten jelentést tettem csoportunk vezetőjének...” (Balázs 1967, 145) Elfer Imre azzal a váddal illetve, hogy nem tud magyarul. „Szerinte ugyanis Balázs Béla magyar szakos tanár létére magyartalan igealakokat használ, »hadi-lábon áll a tárgy, tárgyatlan, beható és egyéb igékkel«, »tárgyas értelemben használta például a »csodálkozik«-ot: »ki tudhatja, honnan hozzuk, hallgatjuk és csodálkozunk«. A tárgyatlan igék tárgyas használata nem ritka a századelő

5 <http://www.csiffary.extra.hu/> (2013.10.18.)

6 <http://www.csiffary.extra.hu/> (2013.10.18.)

magyar irodalmában, Szabó Dezsónél nagyon gyakran előfordul, de olvasható például Kaffka Margit és Ady prózájában, Kassák verseiben is. Ha „magyartalanság”, nem Balázs Béla sajátos magyartalansága.”<sup>7</sup>

A regény vége felé, amikor is már a férfi hangján szólal meg, Kodály és Bartók barátsága érződik át. A nép és a népdal iránti érdeklődés és a belső valahová tartozás vágya. Ahogyan a kovács énekelte a dalt, nem lehetett azt összekeverni mással, népdal volt. „Másképp, mint azok a nóták, melyeket Bicskey Dénes szokott énekelni. A cigány se játszott ilyesmit. Valami szűziesen rideg érzékenységű tremoló, és elnyújtott, hangulat-duzzasztás nélkül való egyszerű ének. Gyönyörű.”<sup>8</sup>

Balázs Béla többször is segítőtárs volt Kodály népdalgyűjtéseiben. Ezeken az utakon ismerkedett meg a népek ajkáról felcsendülő dalokkal. „Arrafelé, a láthatatlan mezőn egy leány énekel láthatatlanul a sötétben. Nyilván a mezei ösvényen ment Tápéról Rókus iránt, és félt. Azért nótáját, mint valami csengő lámpást tartotta maga elé. A kovács egyik dalát énekelte: Erre gyere, amőrré én,/ Úgy tudod meg, hol lakok én./ Erre gyere csak/ Majd megcsókollak./ Úgyis tudják, hogy az enyém vagy.” (Balázs 1967, 309)

Ez a dal nemcsak egy lány ajkáról felzúduló ének volt, hanem Balázs egzisztenciális hovatarozásának a kiáltása is. „Ez a fekete sötétségből felszóló dal úgy ért, mint válasz fájdalmas holvanomra. Egy hang, arc nélkül. Egy dal volt, táj nélkül. Hiszen a sötétségből szállt fel. De éppen azért nem egy bizonyos egyén hangja volt, mint a kovácsé, sem több személyé, mint a részeg legények hangja. A rét hangja. A nép hangja. Mély és édes megnyugvás borult rám. És újra éreztem az erős, melegságú Tisza töltést talpam alatt, és nem féltém többé a sötétben.” (Balázs 1967, 310)

## Irodalom

Angyalosi Gergely (1958): Balázs Béla centenáriumán, Egy költő – tudós emlékezete. *Filmkultúra* 20/4, 6–10. p.

Bacsó Béla (1979): *A fiatal Lukács dráma és művészetelmélete*. Budapest: Magyar Színházi Intézet.

Balázs Béla, <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/423.html> (2013. 10. 08.)

Balázs Béla (1967): *Álmodó ifjúság*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Csiffáry Gabriella: *Az önéletírás régen és ma...* <http://www.csiffary.extra.hu/> (2013.10.18.)

Eöry Vilma: *Balázs Béla Bécsben és a csodálatosságok könyve*. <http://web.zone.ee/aurin/szakirodalom/EVbalazsbelabecsben.html> (2013.10.18.)

Lejeune Philippe: *Válogatott tanulmányok*. <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00035/pdf/09szemle06.pdf> (2013.10.24.)

„Miért mindig szócső, soha trombita?”

[http://www.criticailapok.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=28529](http://www.criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=28529) (2013.10.24.)

7 <http://web.zone.ee/aurin/szakirodalom/EVbalazsbelabecsben.html> (2013.10.18.)

8 <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/03/423.html> (2013. 10. 08.)

# Samuel Beckett – Színház a drámában

## Szitás Péter

### Samuel Beckett – Theatre in Drama

#### Abstract

Samuel Beckett is an essential figure not only in the twentieth century, but also in the universal history of literature. He has become, thanks to his masterpieces, immortal from paradigms both of the present life and the past. The paper is an attempt to interpret one of Beckett's works, *Endgame* characterised as "absurd" by Martin Esslin in his masterpiece *The Theatre of Absurd* in 1961. According to Erika Fischer-Lichte the play lists into the tradition of "apocalyptic games". *Endgame* introduces the reader not only to its subject matter, but also to the deep mysteries of classical and contemporary philosophy. The text of the drama is rich not only in allusions and parodies; it also creates references to important texts from the widely appreciated literary canon. There are interpretations suggesting that this piece is to be understood as the closure of the "western" culture.

**Key words:** Beckett, drama, philosophy, *Endgame*

**Kulcsszavak:** Beckett, dráma, filozófia, Végjáték

A 20. század, de egyben az egyetemes drámatörténet megkerülhetetlen alakja Samuel Beckett, kinek számos alkotására érvényes, hogy túlmutatva korán és önmagán vált jelen és múlt paradigmáiból szemlélve egyaránt halhatatlanná. Jelen dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy érzékeltetve a drámairodalom és a színművészet közötti határok viszonylagosságát, értelmezni próbáljam a Martin Esslin által „abszurd” (Cuddon 2013, 737) jelzővel illetett drámatevéletlenül létrehozott beckett-i alkotást, *A játszma vége* címűt. Az élet nyomorulttá, értelmetlenné és egyben sivárrá válásának egyik legizgalmasabb szépirodalmi betetőzését fedezhetjük fel e méltán világhíres darabban, mely a műfaj típus legmeghatározóbb alkotásainak egyike, korántsem véletlenül. A darab angol változata az *Endgame*, azaz „végjáték” címet kapta magától a szerző-fordítótól; német nyelvterületen *Endspiel*, eredetiben, franciául pedig *Fin de partie*, tehát „utolsó játék” vagy „vége a játéknak” műcímen vált ismertté. Míg Erika Fischer-Lichte az „apokaliptikus játékok” tradíciójába sorolja (Fischer-Lichte 2002, 325), addig Martin Esslin által 1961-ben már abszurd drámaként (vö. Esslin 2001, 55) kanonizálódik. A mű annak ellenére vezeti olvasóját a mélyfilozófia rejtelmeibe, hogy „Beckett tagadta, hogy valaha filozófusnak vagy filozófiai írónak készült volna; egyszer megjegyezte, hogy a filozófusok írásaiból képtelen bármit is megérteni.” (Calder 2006, 18) A paródiában, célzásokban, referenciákban és utalásokban gazdag alkotás jellemző sajátossága, hogy a szerző néhány, a nyugati kultúrát leginkább meghatározó szövegre vonatkozóan él állandó külső allúziókkal. Léteznek olyan megközelítésmódok is, melyek szerint a darab a modern dráma és egyben a nyugati kultúra végeként, annak egyfajta lezárásául

értelmezhető. (Vö. Fischer-Lichte 2002, 325) A leigázottság és kiszolgáltatottság műben fellelhető dominanciájának magas fokú érzete a tragikum esztétikai minőségét kelti életre a befogadóban, annak ellenére is, hogy Kékesi Kun Árpádot idézve a szóban forgó alkotás „mégsem nevezhető tragédiának, mert a darabot nem zárja le olyan történés, amely teljes egészében véget vetne mindannak, ami addig a szereplők cselekvéssoraiban lezajlott”. (Kékesi 2000, 110)

A *játszma vége* terjedelmének viszonylagos rövidege ellenére is számos megközelítési módot és értelmezési réteget szolgáltat. Megszövegezése a verbális gazdaságosság szépirodalmi iskolapéldája. Bár a dráma műnemének egyik általános jellemzője a – relatív – lakonikusság, jelen darabban a dialógusváltások minimalizmusa, a mondatok tömör voltaival párosuló konnotatív tartalomgazdagság markánsan túlmutat még e „harmadik” műnembeli tradíció hagyományosan szófukar normáin is. Mindezt fokozza az egyes szövegrészek többszörös, ciklusszerű ismétlése, különféle jelenetek újra és újra visszatérő reprodukálása.

A drámai tér lokalizációja nem egyértelmű. Annak ellenére ez a helyzet, hogy a műnem térismertetéssel kapcsolatos helyzeti elvárásait a szerző kielégíti; a dialógusváltások megkezdése előtt mintegy háromnegyed oldalon át kerül jellemzésre a színpad elrendezése, az alaphelyzet értelmezésére mégis plauzibilis magyarázatok sokasága áll az elemző rendelkezésére. Utóbbi különösen izgalmas változata az önreprezentativitás lehetősége, mely egyfajta színház a színházban manifesztációt eredményez. A darab kezdetén a dialógusváltások sorát a négy szereplő közül a legdinamikusabb alak, *Clov* nyitja, de a központi, a zsarnok „bábmozgató” figura egyértelműen *Hamm*, ki bevezető monológját a következő – rendre hiányos – mondatokkal indítja:

HAMM      Áá... (Ásítások) *Jövök*. (Szünet) *Játszani*. (154)<sup>1</sup>

Mint az a későbbiek során kiderül, az idézett szereplő mozgásában erőteljesen korlátozott, külső segítség nélkül nem képes önálló fizika helyváltoztatásra. Ennek ellenére saját bevallása szerint „jön”, még hozzá játszani. Hogyan értelmezhető e kijelentés? A darab már címadásában eleve predesztinál egy *játékot* (game), melyben – magától értetődően – a felek *játszani* (to play) kényszerülnek. Míg kezdeti monológja bevezetőjében Hamm mintha bizonyos folyamat leendő megkezdésére kísérelne meg utalást tenni, addig az elhangzó néhány sor során e szándék dinamikáját veszíti, erőtlenné válik s végül elkopik:

HAMM      (...) *ideje, hogy vége legyen* (...) *És mégis, habozok, habozok a ... befejezéssel*. (154)

1 Beckett 1970, 154. A továbbiakban a jelzett kötetből idézett passzusokat jelölöm szövegrészlet utáni, zárójelk között feltüntetett oldalszámmal.

Egyetlen szereplő által véghezvitt, más aktor közbeszólásától mentes, a darab legelején olvasható megnyilatkozáson belül befogadóként eljutunk a játékszám mint folyamat szereplő által megfogalmazott belső igényének manifesztálásától a bejezés szükségességének deklarálásáig, mely azonban ugyanakkor verbálisan belső konfliktust is teremt a megfogalmazóban. A darab egy későbbi pontján Clov nevéhez a fentivel rokonítható, a színjátszásra utaló allúzió kapcsolható:

CLOV (Leszáll a létráról, felveszi a messzelátót, a nézőtér felé irányítja) *S lelkesedéstől... őrjöngő... tömeget látok.* (168)

A két szövegrész tartalmában és utalásvilágában is erőteljesen összecseng. A dráma szereplői a szerepen túli világot – mely adott esetben a színház metaforája – szólítják meg; egyfajta autoreferenciális aktust végrehajtva, önmagukat színészként beállítva utalnak vissza saját státusukra. Más értelmezéstartomány köthető e tethez a színrevitel lehetséges formáit is belevonva a vizsgálatba, mint „csupán” az irodalmi térre szorítkozva tenni kísérletet annak kivitelezésére. A két értelmezés – szöveg vs. előadás – azonban veszélyeket is hordoz, hiszen utóbbi nehezen szakítható le egy köztes értelmezés – a színrevitelé – hatásaitól. Ha tovább haladunk a dialógusváltások verte ösvényen, a következőt olvashatjuk:

CLOV (Felmegy a létrára, kifelé irányítja a messzelátót) *Nézzük csak... (A messzelátót mozgatva nézelődik) Semmi... (néz) semmi... (néz) és semmi.* (168)

A „semmi” háromszoros kihangsúlyozása lehet pusztán egyszerű véletlen felsorolás vagy akár – cinikus – hagyományoszerű elem is, de elméletileg utalást is kifejezhet a három fennmaradó égtáj irányára. Bár a létra pozíciójáról a legutolsó rendelkezésre álló – zárójelbe írt, tehát szerzői instrukciót megtestesítő – információ az, hogy azt Clov a jobb oldali ablakhoz támasztotta (167), a helyszín beosztása – elméletileg – lehetővé teheti, hogy onnan fentről, a létra tetejéről – a távolabbi ablak látómezejét is kihasználva – tekintsen ki a bunker által körülhatárolt zárt világból. Ez esetben, a fentebbiekre visszautalva a negyedik égtáj a nézőtér, azaz az „őrjöngő tömeg” iránya. A fennmaradó három világirány ezen értelmezésben azáltal válhat ekvivalenssé a semmivel, hogy a díszlet által metonimikusan megtestesített „bunkerén túli” – de persze színházon belüli (vö. Kenner 1973, 121) – térre tesz utalást, mely rendszerint lehatárolt, zárt, ennél fogva funkcionális értelemben laikus perspektívából nehezen megragadható. A vázolt értelmezési horizont nyújtotta megközelítésben a darab magyarázható a színházi aktus drámai színreviteleként is, mikor az előadással

megfeleltetni szándékozott világ kizárólagos nem „semmi” paradigmája a nézőtér emocionalitásával tehető ekvivalenssé. Mindez magyarázatot jelenthet a Hamm által bevezető monológja során megfogalmazott „játszani” (154) főnévi igenév funkciójára is. A fentebb idézett, 168. oldali dialógusváltás a következőképp folytatódik:

CLOV (Leereszti a messzelátót, Hamm felé fordul) *No? Megnyugodtál?*

HAMM *Semmi sem mozdul. Minden...*

CLOV *Sem...*

HAMM (vadul) *Nem hozzád beszélek! (Rendes hangján) Minden... minden... minden... milyen? (Vadul) Milyen minden?*

CLOV *Hogy minden milyen? Egy szóval válaszoljak? Ezt szeretnéd tudni? Egy pillanat. (Kifelé irányítja a messzelátót, néz, leereszti a messzelátót, Hamm felé fordul) Kaputt! (Szünet) No? Elégedett vagy? (168)*

Theodor W. Adorno e szakaszt – Kennerrel ellentétben – nem a színház irodalmi megtestesüléseként értelmezi, hanem az egzisztencialista filozófia és a történelem küzdelmének egy szakaszaként. (Adorno 1958, 122) Véleménye szerint a második világháborúval minden – a kultúrát is hangsúlyosan beleértve – megsemmisült, s e pusztítást még annak túlélői se élhették valójában túl. Az idézett szövegrészlet utolsó, Clov által deklarált megnyilvánulásában a magyar „Kaputt!” hiányos mondat helyét az angol változatban a „Corpsed.” helyettesíti, mely – mint arra Adorno rávilágít – utalás a kor kultúriparának egyik „szennykönyvére”, melynek címe „Corpsed”. (Adorno 1958, 122) Az idézett szövegpasszusok – bár megkérdőjelezhetetlen egyértelműséggel – nem mondják ki, de sejtetik a halált. Visszatérve Kennerhez, gondolatmenetének validitását a következő párbeszéd is megerősíti:

CLOV *Elmegyek.*

HAMM *Nem mégy!*

CLOV *Mire kellek neked?*

HAMM *Arra, hogy válaszolj. (183)*

Az idézett dialógusváltás értelmezhető egy, a színpadon elhangzó, de arra vissza is utaló gondolatsorként, ahol a szereplők – színészek – a válaszolásért, végeredményben a dialógusért (Kenner 1973, 120) vannak jelen. Hugh Kenner megfogalmazásában e korlátozás a szereplők életére mindaddig rávetül, míg el

nem recitálták megszokott soraikat azok kezdetétől a végéig. „Ítéletük az állandó újbóli színrevitel, mindaddig, míg egy arctalan zsarnok (a közönség) elveszíti az érdeklődését, s ezáltal a darab újrajátszása véget ér. Ha ez bekövetkezik, a darab megbukik (de a színészek kiszabadulnak). Amennyiben erre hosszú idő után kerül sor, a darab sikeressé válik: minél sikeresebbé, a színészek annál tovább bebörtönzötté.” (Az idézet saját fordítás – Kenner 1973, 120)

CLOV (mint fent) *Néha... azt mondom, Clov, igyekezned kell keményebben szenvedni, ha azt akarod, hogy egy napon belefáradjanak... s ne büntessenek többé. Néha... azt mondom, Clov, jobban itt kellene lenned, hogy egy napon... hagyjanak elmenni.* (196)

Hogy ez azonban bekövetkezik-e, s véget ér-e a darab, az bizonytalan. Mindezt Clov fogalmazza meg egy gyönyörű trópus keretében:

CLOV *Aztán egy napon hirtelen vége, megváltozik, nem értem, elpusztul vagy én pusztulok, azt sem értem. A szavaktól kérdem, a megmaradt szavaktól... álom, ébredés, este, reggel. Nem tudnak mit válaszolni.* (Szünet) (197)

A darab legelején, még a dialógusváltások megkezdése előtt, Hamm a kerekesszékekben ül, és – ami rendkívüli súllyal bír – egy ócska lepedővel van letakarva. Clov ekkor a következő cselekvéssorozatot hajtja végre: „Kimegy, és nyomban visszatér egy kis létrával, a bal oldali ablakhoz támasztja, felmegy, és elhúzza a függönyt. Leszáll a létráról, hat lépést tesz a jobb oldali ablak felé. Visszatér a létráért, a jobb oldali ablakhoz viszi, megtámasztja, felmegy, elhúzza a függönyt. (...) Leszáll a létráról, a kukához megy, visszatér a létráért, megfogja, meggondolja magát, elereszti, visszamegy a kukához, leveszi róla a lepedőt, gondosan összehajtogatja, és a karjára veti. (...) Ugyanaz a játék a másik kukával. Hammhoz megy, leveszi róla a lepedőt, gondosan összehajtogatja, s a karjára veti.” (153) Hamm a fentebb már idézett első megnyilatkozásának elején még leveszi az addig rajta levő szemüveget is. (154) Kenner mindezt egyfajta „rituális sztrip-tizként” értelmezi. (Kenner 1973, 120) Az előadás akkor indul, mikor a szereplőkről eltűnik a lepedő, s ugyanez megtörténik a színpaddal is, azaz felmegy a függöny. Ekkor áll fel a szituáció, s megkezdődnek a dialógusváltások. A darab Hamm monológjával végződik, melyben a következő hangzik el:

HAMM *Egy utolsó kee-gyet [sic.] kérek. (Clov kimegy) Takarj le lepedővel. (Hosszú szünet) Nem? Úgy is jó. (Szünet) Rajtam a sor. (Szünet) Játszani.* (197)

A vég tehát a kezdetbe fordul. Hamm felveszi a szemüvegét (198), lepedője is újra a helyére kerül, majd a szemüveg, s a függöny lemege. Hogy aztán a következő előadás során minden kezdődhessen előlről.

Beckett nemcsak alkotója volt műveinek, de számos alkalommal rendezőként is szerepet vállalt azok színpadra állításában. Ahogy arra Charles R. Lyons is rámutat (in. Abbott 1999, 5), Beckett késői színpadi darabjaiban a diskurzus hatása erőteljesen felülmúlja a drámai cselekvését. Gondolatmenetét a Lyons-t idéző H. Porter Abbott folytatja, megállapítva, hogy míg a színházi közönség részéről adva van egy elvárás – „látni” a darabot –, addig a becketti daraboknál lehetősége csupán arra van, hogy meghallgassa egy történetnek a töredékeit. (Abbott 1999, 5) A színpadon végbemenő fizikai történések – Clov többszöri, bicegő, létrára mászása, Hamm erőteljes ragaszkodása az egzakt középponti helyzethez, a sokk, mikor Nell és Nagg először kikandikál kukájából – vélelmezhetően egyenlő súlyúak a dialógussal. (Duckworth 2007, 23) A műfaji elvárások ilyen mértékű megfordítása azt a kérdést eredményezi, hogy Beckett esetében érdemes-e még egyáltalán színházról beszélni, vagy pedig művészete sokkal inkább felfogható színházi keretbe zárt prózai fikciónak. (Abbott 1999, 5) Ahogy az Duckworthnál olvasható, Beckettnek darabjai rendezésekor komoly kompromisszumokat kellett önmagával kötnie, hogy meg tudjon felelni a színházi műfaj szabta praktikus, gyakorlati igényeknek, s egyúttal kielégítse a közönséget is, melynek azonban soha sem állt szándékában kedvére tenni. Ahogy egy levelében fogalmazott, „ha az én módomon történne minden, a színház kiürülne”. (Duckworth 2007, 31) Ebből a perspektívából visszatekinteni a fentebb már idézett, Clov által látni vélt őrjöngő tömeget (168) hiteles példája a sorok közé rejtett, cinikus beckett humornak is.

## Irodalom

Adorno, Theodor W. (1958): *Trying to Understand Endgame*. Párizs. JSTOR-elérhetőség: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/488027?uid=2&uid=4&sid=21103236874337>

Beckett, Samuel (1970): „*Drámák*”. *A játszma vége*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Calder, John (2006): *Samuel Beckett filozófiája*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Cuddon, J. A. (2013): *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Fifth Edition. West Sussex, Wiley Blackwell, UK.

Duckworth, Colin (2007): *Re-Evaluating Endgame*. In Byron, Mark S.: *Samuel Beckett's Endgame*. Amsterdam – New Your, Rodopi 2007.

Esslin, Martin (2001): *The Theatre of the Absurd*. Methuen Publishing Limited.

Fischer-Lichte, Erika (2002): „History of European Drama and Literature”. *Theatre of The New Man*. New York: Routledge.

Kékesi Kun Árpád (2000): „Thália árnyék(á)ban”. *Samuel Beckett: A játszma vége*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.

Kenner, Hugh (1973): *A Reader's Guide to Samuel Beckett*. New York: Syracuse University Press.

# A borító mögött

## Önreflexió, fikció és valóság Bret Easton Ellis *Holdpark* című regényében

*Deisler Szilvia*

### **The Uncertainty of Identity and its Latitude Within the Ellis Universe**

Abstract

Realizing and deliberately building his own brand, in *Lunar Park* Bret Easton Ellis places his marketability and reproducibility as the objects of self-irony; but this is only one point of view from which we can analyse the novel because Ellis re-arranges the line between reality and fiction again. The two poles straining against each other, mutually completing and multiplying but also questioning each other can be analysed from different perspectives, which all together confirm the intended concept mentioned before.

Ellis is haunted by the physical manifestations of fiction but this is possible only by becoming the part of it. With the boundaries washed out he vanishes and is not able (or does not want to) escape. The last paragraph refers back to the closedness of the previous Ellis's works (*Less than Zero*, *American Psycho*) and expenses the view: not only becomes the main character the "prisoner" of the work but the author himself cannot exit the universe of his writing either.

At the end, the most important thing is not the decision of what is true and what is not but the text itself, the connection of *Lunar Park* with that consciously created Ellis oeuvre where appearance gets lost in the medium, ironically showing it primal.

**Key words:** Ellis, identity, brand, Lunar Park

**Kulcsszavak:** Ellis, identitás, márka, Holdpark

A saját márkaszerűségét felismerő, és azt tudatosan fenntartó Bret Easton Ellis *Holdpark* című autofikciójában önmaga piacképességét és reprodukálhatóságát teszi önironia tárgyává, ez azonban csak az egyik szempont, melyből szemlélhetjük a művet. Ellis ugyanis ismét átrendezi a határvonalat valóság és fikció között, az egymásnak feszülő, ugyanakkor egymást kölcsönösen kiegészítő vagy megtöbbszöröző, helyenként viszont meg is kérdőjelező ellentétpár több szempontból elemezhető, ezek a szempontok pedig egymás alátámaszthatóságával bizonyítják a már említett tudatos koncepciót.

### **Hatások**

A fikció és önéletrajz határán mozgó autofikció szempontjából (is) Ellis többek között Frédéric Beigbeder-t és Michel Houellebecq-et jelöli meg hatásként<sup>1</sup> (annak ellenére, hogy mindhárom író a maga módján helyezi bele magát saját

---

1 A továbbiakban viszont nem az említett hatást gyakorló korábbi Beigbeder és Houellebecq-művekkel vezetném fel az írók autofikciós megoldásait, hanem a *Holdpark*hoz képest későbbi regényekkel, rámutatva a hatás kölcsönösségére és ciklikusságára.

művébe), ez persze fordítva is elmondható, már csak azért is, mert a *Francia regény* keretét alkotó jelen meghatározó momentuma épp egy Bret Easton Ellis előtti „tisztelegés” következményéből ered.

Beigbeder autofikciója persze más, mint Ellisé, az író – legalábbis a tárgyi adatokat tekintve – teljes egészében azonosítható a szereplővel. A regény valóban pontos önéletrajznak tűnik, melynek fikciószerűsége leginkább a jelenből és az emlékezés folyamatából adódik: azoknak a szinte szürreális színezetű börtönjeleneteknek a sorából, melyeken keresztül (az emlékezés lehetetlenségét túllépve) retrospektív módon szemlélhetjük a már Beigbeder létét megelőző történéseket is, ami által a nem-emlékezésből eljutunk a túl-emlékezésig.<sup>2</sup>

*A térkép és a táj*ban megint csak más a helyzet, hiszen a regényben szereplő Houellebecq csak részben kötődik a valós szerzőhöz. Bár a karakter az eddig megjelent Houellebecq-regények szerzőjeként azonosítható, aki jellemvonásai tekintetében is megegyezik a valóságból ismert íróval<sup>3</sup>, személy és életmű azonban mégsem marad meg ezen a szinten, hiszen a regény során több ponton is fikcionalizálódik. „Ez nem az a szöveg, amit magáról írok” (Houellebecq 2011, 139) – mondja a regénybeli író a főszereplőnek, később azonban az említett szöveg megszületik. A valóság szintjén megíratlan Houellebecq-írások idézete a regényben a létező életmű valóságsszintjére kerül, felbontva ezzel a logikai sorrendet idézett és idézet között. Ennél persze sokkal többet is tesz: regénybeli énjének meggyilkolásával ugyanis az alkotó és az alkotás közti viszony is kiteljesedik, az író maradványainak Jackson Pollock-festményeihez történő hasonlításával az alkotó egyfajta alkotássá válik.<sup>4</sup>

## Bret Easton Ellis: Holdpark Ellis mint márka

A *Holdpark* esetében sokkal összetettebbé válik az autofikció kérdése, a szokásos tükörképi beállításon túl (ahol valós személy és annak reflexiója egymással oppozíciós viszonyban állnak a köztük elhelyezkedő tükörnek köszönhetően) Ellisnél a kép meg is sokszorozódik: egyrészt a tükörök megtöbbszörözésével és szembeállításával, másrészt azok elhelyezésével az Ellis-regények különböző

2 E tekintetben azonban a narrátor meglehetősen megbízhatatlan, a második fejezet nyitómondatához („Nem emlékszem a gyermekkoromra”) képest a hatodik fejezetben már előbukkan egy emlék („Egész gyermekkoromból csak egyetlen képem maradt”), majd az emlékezés folyamatos tagadása ellenére egyre nagyobb részletességgel ismerjük meg az író múltját. (Beigbeder 2012, 20, 34)

3 A karakter jellemvonásainak és viselkedésének a valós íróéval való azonosíthatósága bizonyára ugyanannyira nem véletlen, ahogy Ellisnél sem az. Mindketten tudatában vannak ugyanis saját márkaszerűségüknek, a róluk kialakult képnek a médiában, és annak a szerepnek, amit ott betöltenek.

4 A nyomozás során persze kiderül, hogy a gyilkosságnak semmi köze a művészethez, a túlságosan hétköznapi indíték feltárása így akár az irodalmi művek túl- vagy félreértelmezéseinek ironizálásaként is felfogható.

pontjain. Nem beszélve arról a lehetőségről, hogy tükör sincs, csak egymást szemlélő „ének”. A megtöbbszöröződött Ellisből tehát jócskán akad a regényben: van elbeszélő, főszereplő, a *Holdpark* diegézisén belül megjelenő író, akinek jelenléte fikcionalizálja a diegézisen belüli főszereplőt és a valóság szintjén jelenlevő szerző is. Ez a sokszorozódás részint abból az öniróniából ered, melynek köszönhetően – felismerve önnön márkaszerűségét – Ellis mint piacképes és reprodukálható árucikk kerül az olvasó elé, mely ugyanakkor – épp produktum-jellegéből adódóan – passzív és korlátozott tudású, így elveszti a szöveg fölötti uralmat. „Patrick Bateman helyében találtam magam: mintha megbízhatatlan narrátor lettem volna, annak ellenére, hogy tudtam, hogy nem vagyok az. Aztán még arra gondoltam: Vajon ő [tudta-e]?”<sup>5</sup>

Az ének szándékos megtöbbszörözésével aztán már nemcsak a kompetencia válik kérdésessé, hanem a valóság is: „Őn nem egy fiktív karakter, igaz, Mr. Ellis?”<sup>6</sup> – kérdez rá épp az önmagát fikción belül is fiktív karakternek kiadó, csak a diegézisen belül létező Donald Kimball a regény szereplőjeként megjelenő Ellis valóságára (és ezzel kétségbe is vonja azt), melyről a valóság szintjéről tekintve tudjuk, hogy részint valóban fikció. Tehát jogosultságot nyer az első látásra ironikus kérdés, de ez csak a határok elmozdításának tudatosításával válik láthatóvá.

## Dupla expozíció

A határok elmozdításának tudatosítása viszont nem jelenti azok behatárolhatóságát, hiszen „Ellis felülírta a fikció és a valóság közt húzódó vonalat. A távolság megmaradt, de az olvasó már nem lehet biztos benne, hol húzódik”<sup>7</sup>. Ebből kifolyólag Henrik Skov Nielsen a kettős expozíció (*double exposure*) technikája felől magyarázza a *Holdpark* hatásmechanizmusát.

Az eredetileg a fényképészetben és a filmművészetben alkalmazott eljárás nem más, mint két kép egymásra vetítése, vagyis két egymástól távol eső dolog egyazon térben és időben való szemléltetése. Célja, hogy a két (vagy több) réteget együttesen, egymástól elválaszthatatlanul szemléljük, vagyis hogy elmossa a határt az egyik és másik valósága között. A *Holdpark* is ilyenfajta eljárást működtet, melyben narratívák és identitások rétegei rakódnak olyan módon egymásra, hogy nem csak összességükben, de külön-külön is destabilizálódik mind egzisztenciájuk, mind pedig hitelességük. A valóság–fikció, apa–fiú, szerző–szöveg, író–szereplő, kezdet–befejezés ellentétpárok, valamint Bret Easton Ellis változatainak (Bret – apa (Robert) – fiú (Robby) – kísértet (Terby) – Clayton

5 „I found myself in Patrick Bateman’s shoes: I felt like an unreliable narrator, even though I knew I wasn’t. Yet then I thought: Well, had he?” Ld. Ellis 2006, 161. Minden magyar fordítás a továbbiakban tőlem, D. Sz.

6 „You’re not a fictional character, are you, Mr. Ellis?” (Ellis 2006, 164)

7 „Ellis has written over the line between fiction and truth. The distinction remains, but the reader is left with no assurance as to where it lies.” (Karnicky 2011, 128)

(Clay) – Bateman – Bret) egymásra rakódásával eldönthetetlené válik, hol ér véget a valóság és hol kezdődik a fikció, van-e kezdet és vég. Kérdés persze, hogy mindez számít-e egyáltalán.

Ami bizonyos, az az, hogy az olvasó bizonytalanná válik, egyrészt elsődleges ismereteinek köszönhetően nem tudja azonosítani a külvárosi Bretet, másrészt „két, egymást kölcsönösen kizáró részbe lép be: Az egyik azt kéri tőle, hogy a regény anyagát a valóság keresésére használja, arról, mi is történt valójában. A másik azt mondja, hogy a regény anyagát egy nem referenciális fiktív világ létrehozójaként kezelje, amely a művön kívüli akármelyik valóság keresésében felesleges. Az olvasónak mindkettőt egyszerre kéne végeznie”<sup>8</sup>.

Vagyis „szövegbeli formájában a kettős expozíciónál az olvasó szerzőről (interjúkból, életrajzokból, médiából stb.) szerzett ismerete közreműködik azaz, hogyan látja a szerzőt az irodalmi műben, és fordítva: túlzások, fiktív találmányok, műbeli narratív fantáziák közreműködnek a szerzővel kapcsolatos pletykákkal és fantáziákkal. Tehát bármelyik autofikcióban az olvasó a két kép összesítését látja egymásra vetítve, melyek kísértik egymást. Az egyik a másik kísértete”<sup>9</sup>.

## Testamentum

A derridai értelemben vett testamentum is ilyen módon működik, idézhetőségéből adódóan csak az igazság látszatát kelti, vagyis megismételhetősége és újramondhatósága révén fikcionalizálható, hiszen megkettőzi az ént: az egyik lesz az, aki beszél, a másik pedig, aki idézi őt, azaz vallomást tesz. A fikció viszont – Derrida szerint – nem vállal felelősséget az igazságért, emiatt elmosódik a határ közte és a valós vallomástétel között. Ebből az eldönthetlenségen alapuló helyzetből adódik, hogy a fikció kísérti az igaz testamentumot (vö. Derrida 2000, 72), hasonlóképp, ahogy Ellist is saját írásművei, a kettős expozíció technikája alapján pedig az egymásra vetített képek (fikció és valóság vagy ezek sokszorozódásai).

Figyelembe véve, hogy részint kísértettörténetként is működik a regény, melyben szellemek és démonok kínozzák a főszereplőt, ez korántsem tűnik véletlen összefüggésnek, a két (vagy több) kép megkülönböztethetlensége

8 „The reader of Lunar Park enters into two mutually exclusive pacts: One asking her to use the material in the novel in a search for the truth about what really happened and another telling her to treat the material in the novel as creating a nonreferential fictional world that makes all search for truths outside the work itself useless. The reader is expected to do both but has the same time.” (Nielsen 2011, 134)

9 „In the textual form of double exposure, the reader’s knowledge about the author (from interviews, biographies, the media, and so on) contributes to his or her view of the author in the literary work and vice versa: exaggerations, fictional inventions, narrative fantasies in the work contribute to rumors and fantasies about the author. In any autofiction, then, the reader sees the sum of two pictures or two narratives superimposed over each other and haunting each other. One is the ghost of the other.” (Nielsen 2011, 136)

és szétválaszthatatlansága pedig egyértelmű. A valóság szintjén is létező apa a szerző regényének életre kelt főszereplője, de a szellemmel több ponton is azonosított narrátor (több szereplő is felfedezi a Clayton (Patrick) – Bret hasonlóságot<sup>10</sup>, ugyanakkor a narrátor önmagát is említi szellemként (sőt egy pillanatra, kívül helyezkedve önmagán, az E/1-es elbeszélés átvált E/3-asra), ugyanis valóban valóság és fikció különböző pontjain helyezkednek el. A szellemjárás csak Ellis, a főszereplő-narrátor megjelenésével kezdődik, és csak általa (valamint a többi Ellis által) válik értelmezhetővé. Az ő tudása viszont korlátozott (csakúgy, mint a *Glamoráma* Victor Wardjéé), így nemcsak az írását írja felül az önmagát egy idő után szereplővé is avanszáló író, de gondolatait és tetteit is irányítja/átírja, ahogy a *Glamorámában* megjelenő rendező is teszi Victoréival. „A nyelv e helyütt egyszerre létesítője és formálója egy másik médium emlékezetének” (Fodor–L. Varga 2012, 198), a *Holdpark* esetében egy másik alkotásénak, médiumon belül.

Ellist tehát a fikció fizikai manifesztációi (is) kísértik, de ez csak úgy lehetséges, hogy ő szintén a fikció részévé válik, a határok elmosásával pedig maga is „elveszik” és nem tud (vagy nem akar) kiszabadulni onnan. Az utolsó bekezdéssel visszautal a korábbi Ellis-művek (*Nullánál is kevesebb*, *Amerikai psycho*) zártságára<sup>11</sup>, és ezzel kitágítja a nézőpontot, hiszen már nem csak a főszereplő válik az adott mű rabjává, de a szerző sem képes kilépni saját alkotásának univerzumából.

A lényeg végül nem az, hogy eldönthetővé váljon, mi igaz és mi nem, hanem maga a szöveg, az, hogyan kapcsolódik a *Holdpark* abba a tudatosan megalkotott Ellis-életműbe, melyben a látszat elveszik az őt ironikusan elsődlegesnek mutató közegben.

## Irodalom

Annesley, James (2011): Brand Ellis: Celebrity Authorship in Lunar Park. In: Mandel, Naomi (ed.): *Bret Easton Ellis. American Psycho, Glamorama, Lunar Park*. London – New York: Continuum, 143-157. p.

Beigbeder, Frédéric (2012): *Francia regény*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Budapest: Európa.

Derrida, Jacques (2000): *Demeure: Fiction and Testimony*. Trans. Elizabeth Rottenberg. Stanford: Stanford University Press.

Ellis, Bret Easton (2006): *Lunar Park*. New York: Vintage Books.

10 A felismerés ténye viszont – Ellis korábbi műveit ismerve – korántsem jelenti az azonosság bizonyosságát. Mikor például a főszereplő, Bret, felismeri Patrick Batemant a partin, nem lehet tudni, kit ismer fel: a Patricket alakító színészt, Christian Bale-t vagy valaki mást. A felismerés tehát értelmezhetetlenné válik.

11 A *Nullánál is kevesebb* visszatérő szlogenje (disappear here – itt eltűnhetsz), és az *Amerikai psycho* vége (this is not an exit – nem kijárat) mellett viszont a *Holdpark* sokkal inkább önkéntesnek tűnik: (right here, my arms held out and waiting, in the pages, behind the covers, at the end of Lunar Park – épp itt, kitárt karokkal várva a lapokon, a borító mögött, a Holdpark végén).

Fodor Péter – L. Varga Péter (2012): Könyvbe zárt emlékezet. In: Uő: *Az eltűnés könyvei – Bret Easton Ellis*. Budapest: Palimpszeszt, Prae.hu, 193-224. p.

Houellebecq, Michel (2011): *A térkép és a táj*. Ford. Tótfalusi Ágnes. Budapest: Magvető.

Karnicky, Jeff (2011): „An Awfully Good Impression”: Truth and Testimony in Lunar Park. In: Mandel, Naomi (ed.): *Bret Easton Ellis. American Psycho, Glamorama, Lunar Park*. London – New York: Continuum, 117-128. p.

Nielsen, Henrik Skov (2011): What's in a Name? Double Exposures in Lunar Park. In: Mandel, Naomi (ed.): *Bret Easton Ellis. American Psycho, Glamorama, Lunar Park*. London – New York: Continuum, 129–142. p.

# A magyar mint második nyelv

## Nyelvi problémák és sérelmek egy szlovák anyanyelvű áldozópap magyarnyelv-használatában

*Kondor Perhács Johanna*

**Hungarian as a Second Language. Linguistic Problems and Grievances in the Hungarian Language Usage of a Priest with a Slovak Mother Tongue**

Abstract

The topic of the study is the usage of the Hungarian language by a Greek Catholic priest, whose native language is Slovak, but by his profession he was forced to use the Hungarian language. I considered for my main purpose to explore how he relates to the Hungarian language as such, and to investigate what kind of linguistic ideology comprises his lingual expressions. My starting point is the voice recordings and their notations, Internet chat texts, the reviews by the local believers in the radius of my informant, as well as a linguistic survey.

**Key words:** linguistic ideology, the use of the Hungarian language, attitudes, ethnical identity, linguistic identity, language learning

**Kulcsszavak:** nyelvi ideológia, magyarnyelv-használat, attitűdök, etnikai identitás, nyelvi identitás, nyelvtanulás

### 1. Az adatközlő életrajza

Adatközlőm 1967-ben született Velejtén (Veľaty, Töketerebesi járás), a jelenlegi lakhelye Fehér (Töketerebesi járás), ahol 2011 szeptembere óta görögkatolikus papként teljesít szolgálatot. A lelkipásztort gyermekkorom óta ismerem, kapcsolatunk baráti.

Az adatközlő gyermekkorát szlovák, illetve ruszin környezetben töltötte. Nemzetisége és anyanyelve hivatalosan szlovák, ugyanúgy, ahogyan szüleinek is, azonban a család a ruszin nyelvet tekinti anyanyelvének, hiszen őseik jobbára ruszinok vagy ukránok voltak.

Alapiskolába Velejtére, gimnáziumba Töketerebesre járt, ezután három évig a kassai Műszaki Egyetem diákja volt, azonban tanulmányait ismeretlen okokból kifolyólag megszakította. Néhány hónapig Töketerebesben hivatalnokként dolgozott, majd Eperjesre vitte útja, ahol teológiát végzett, pappá szentelése után 2000-ben pedig magyarulakta vidékre, Feketére került. Ezután posztgraduális tanulmányokat folytatott Rómában, majd útja Ungvárra vitte, ahol főiskolai tanárként tevékenykedett, s itt újra kapcsolatba került a magyar nyelvvel. A püspök 2011 elején Barnára helyezte (Kelet-Szlovákia), 2011 szeptemberétől Fehéren teljesít szolgálatot.

Tanulmányait jobbára szlovák, illetve olasz, orosz és ukrán nyelveken végezte, a magyar nyelvet pedig azért volt szükséges minél magasabb szinten elsajátítania, mivel a közösségeket főként magyar anyanyelvűek látogatják. Szlovák, ruszin és magyar nyelvű szent liturgiákat is végez, valamint szentbeszéde is szinte mindig kétnyelvű.

## 2. A nyelvi ideológiák általános kérdései

Köztudott, hogy a nyelvi ideológiák kutatásának nincsen szigorú, egységes módszertana. A beszélők beszédbeli megnyilvánulásában rejtve vagy nyilvánvalóan általában fellelhetőek nyelvi ideológiák. Nyelvi ideológiák vizsgálatával több szakember is foglalkozik, magyar viszonylatban pl. Lanstyák István (2011, 47), Petteri Laihonen (2008, 669), Szabó Tamás Péter (2011, 2 – 3), illetve Szalai Andrea (é.n., 2), újabban pedig fiatal kutatók is foglalkoznak a témával, pl. Bilász Boglárka vagy Sebők Szilárd (2012, 32). Tanulmányomban mindannyiuk munkájából merítettem, azonban elsősorban Lanstyák István rendszerezését követem.

Lanstyák István szerint a nyelvi ideológiákat háromféleképpen szokás értelmezni. Az első, szűk értelmezés szerint „a nyelvi ideológiák olyan gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények és eljárások magyarázatára szolgálnak, miközben végső céljuk az, hogy segítségükkel a politikai, gazdasági, társadalmi stb. hatalommal rendelkező társadalmi rétegek vagy csoportok más rétegek vagy csoportok fölötti uralmukat létrehozzák, fenntartsák, illetve megerősítsék”. (Lanstyák 2011, 15) Ehhez a meghatározáshoz jól kapcsolódik az a nézőpont is, mely szerint a nyelvi ideológiák voltaképpen reprezentációk a nyelvről: olyan vélekedések, amelyek révén a nyelvhasználók magyarázni, racionalizálni próbálják a nyelv szerkezetével vagy használatával kapcsolatos tapasztalataikat. (Szalai é.n., Woolard, Kroskirty nyomán) A második, tágabb értelmezés szerint „a nyelvi ideológiák olyan gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos bármilyen tények és eljárások magyarázatára, illetve igazolására szolgálnak, attól függetlenül, hogy ezeknek van-e »elnyomó« célja vagy sem”. (Lanstyák 2011, 16) A harmadik, legtágabb felfogás értelmében pedig „nyelvi ideológiának tekinthető bármilyen nyelvi vonatkozású vélekedés, metanyelvi reflexió, attól függetlenül, van-e akár »elnyomó«, akár »csak« magyarázó, illetve igazoló szerepe vagy nincs”. (Lanstyák 2011, 16) Jómagam tanulmányomban főként a második, tágabb értelmezést követem, s a nyelvi ideológiák mellett metanyelvi jellegű véleményeiket is elemzem az adatközlőnek.

A szakirodalom szerint azok a nézetek is nyelvi ideológiának minősülnek, melyeket a beszélők önmagukban nem is tudatosítanak, s ezek meglétére a beszélők szokványos nyelvi viselkedéséből lehet következtetni. (Lanstyák 2011) Az ilyen nézetek tanulmányomban a „rejtett” jelzőt kapták, mivel csak implicit módon bukkannak fel az adatközlő beszédében.

A nyelvi ideológiáknak két legfontosabb típusa az általánosabb ideológiák és a nyelvhelyességi ideológiák. Az általánosabb nyelvi ideológiák olyan ideológiák, amelyek általánosabb vélekedéseket tartalmaznak, s ezek konkrétan

nyilvánulnak meg a beszédtevékenység során. A nyelvhelyességi ideológiák fő ismertetőjegye az, hogy nyelvhelyességi ítéleteket indokolnak, ebből következően pedig nyelvi makro- vagy mikroegységekre vonatkoznak. Fontos tudnivaló, hogy a nyelvhelyességi ideológiákat nem lehet mereven elválasztani a többi nyelvi ideológiától, mert sok esetben azokból indulnak ki. (Lanstyák 2011) Érdekes megfigyelni, hogy adatközlőm mit ért „nyelvhelyesség” alatt, ugyanis gyakran használja a „helyes”, „hasznos”, „rossz” minősítéseket, amikor véleményét alkot a nyelvekről. (Ld. Domonkosi 2007, 143–149)

A két típuson belül megkülönböztetünk még beágyazott, illetve beágyazatlan nyelvi ideológiákat. A beágyazottság azt jelenti, hogy a szóban forgó ideológiának párhuzama van a nyelven kívüli világban, tehát léteznek olyan eszmék, elvek vagy magatartásformák, melyek hathatnak a nekik megfelelő nyelvi ideológiára, illetve ezek valamelyikéből e nyelvi ideológiák származhatnak is. A beágyazatlanság esetében a szóban forgó ideológiáknak a nyelven kívüli világban nincs nyilvánvaló támaszuk. (Lanstyák 2011) A rendelkezésemre álló anyagban minden típusra találtam példákat, azonban túlsúlyban voltak az általánosabb beágyazott nyelvi ideológiák és a nyelvhelyességi beágyazott ideológiák. Az általánosabb beágyazatlan és a nyelvhelyességi beágyazatlan nyelvi ideológiák száma adatközlőm megnyilvánulásaiban szinte elenyésző. Az említett nyelvi ideológiák természetesen nem mindig jelennek meg szövegszerűen, olykor csak következtetni lehet rájuk.

### 3. Nyelvi ideológiák az adatközlő megnyilvánulásaiban

A következőkben a különféle beszélgetési témák alapján fogom bemutatni az adatközlő által képviselt nyelvi ideológiákat. A beszélgetési témák a következők: Magyarországhoz való kötődés, a nyelvtanulás célja és módjai, az angol nyelv negatív hatása.

#### 3.1. Magyarországhoz való kötődés

Mióta az adatközlő magyarul tanul, azóta sokkal jobban érzi magát Magyarországon, mert érdekli őt a magyar nyelv, a kultúra, az emberek és az irodalom. Teljesen másképp érzi magát Ausztriában, ahol nem beszél a nyelvet, és nem tudja magát megértetni az emberekkel. Azáltal, hogy beszél a magyar nyelvet, másképpen tekint Magyarországra problémáira, örömeire és kincseire is, s azóta valahogyan jobban tiszteli azt, ami magyar, mert akarva-akaratlanul is kialakít magában egyfajta szeretetet az iránt a nép iránt.

*Érdekel engem a nyelvük, ... az ember érdeklődik a magyar kultúráról ... most az utóbbi években sokat dolgozom a magyar szövegekkel. ... Van valami bennem, hogy másképpen nézem a dolgokra.<sup>1</sup>*

1 3. hangfelvétel, 19:28 – 20:23; szó szerinti idézet.

Úgy érzi, hogy azon a helyen, ahol a mostani előtt szolgált, sokkal jobban beszélt magyarul, talán azért, mert jobban rá volt kényszerítve a nyelv használatára. Többet jelentett számára a Barnán eltöltött egy év, mint Fehérben a kettő, s ennek szerinte az lehet az oka, hogy Fehérben megelégedett a csekély szintű nyelvtudással, míg Barnán ez már kevésnek bizonyult. Egyik alkalommal zsidók jöttek a faluba, és az ortodox temetőt keresték. Elmondása szerint adatközlőm szót értett velük, de érezte, hogy jobban is mehetne neki a magyar nyelv, s akkor határozta el, hogy még több időt kell majd fordítania a magyar nyelv tanulására.

### 3.2. A nyelvtanulás célja és módjai

Adatközlőm szerint az sem mindegy, milyen célból kezdünk bele az idegen nyelv-tanulásba. Szerinte más jellegű és szintű szókincsismeretre van szüksége egy turistavezetőnek és más jellegűre és fokúra a papnak, akinek nap mint nap dolgoznia kell a nyelvvel. S mivel a papnak a nyelv a legfőbb eszköze, melyen a néphez szól, s melyen az ígét is hirdeti, szükséges elsajátítania a szakterminusokat is, amelyek az embernek még anyanyelvén is nehézségeket okozhatnak. A magyar nyelvet a világ egyik legnehezebb nyelvének tartja, annál is inkább, mivel olaszországi professzorai is ezt hangoztatták, s mivel ő már évek óta foglalkozik ezzel a nyelvvel, és még mindig nem tudta „tökéletesen” elsajátítani, igaz lehet a feltevés. Ez az elgondolás a nyelvi difficilizmus nyelvi ideológiára enged következtetni, amely az a meggyőződés, hogy a beszélő anyanyelve vagy az általa később elsajátított nyelv a világ (egyik) legnehezebb nyelve. Azért gondolja, hogy a magyar nyelv egyike a nehezen elsajátítható nyelveknek, mivel ha fáradt, nagyon nehezen találja a szavakat, és gyakran fél magyarul beszélni, mert nem biztos a nyelvtudásában. A reményt azonban még mindig nem adta fel, hiszen nemrég találkozott egyik ismerősével, aki ukrán nemzetiségű, s ennek ellenére olyan „simán”, „tökéletesen” beszélt magyarul, mint egy született magyar. A férfinak leginkább az segített, hogy nyelvtanfolyamokra járt, valamint az, hogy huzamosabb ideig tartózkodott Magyarországon. Adatközlőmnek az okozza a legtöbb problémát, hogy mindig akadnak olyan szavak, illetve szófordulatok, amelyek leblokkolják gondolkodását, s nem engedik továbbfejlődni őt a nyelvben, s ilyen esetekben sajnos át kell térnie a szlovák nyelvre. Az adatközlő számára az esperesi gyűlések a magyar nyelv iskoláját jelentik, s gyakran illeti őket „škola maďarčiny” megnevezéssel. A gyűlések azért zajlanak magyar nyelven, mivel mindegyik pap magyar anyanyelvű, csupán az adatközlőm szlovák. Mivel adatközlőmnek tolmácsolásra nincsen lehetősége, sajnos nagyon sok esetben nem érti az ott elhangzottakat, aminek a fő oka az, hogy a papok nem artikulálnak kellően, tehát hadarva beszélnek. Szerinte a könnyebben érthető beszédmód értékesebb, s ez a vélemény egyértelműen a nyelvi perpcionizmus ideológiára utal. Örömmel tölti el, ha magyar hívek

közelednek hozzá, mert a velük való általános kommunikáció nem okoz neki gondot, ezekben az esetekben pedig soha nem vall kudarcot. Azonban az alapszintű kommunikáción túl már nem mondhatja magát ilyen sikeresnek, s leginkább ez tölti el őt aggodalommal.

Beszélgetéseink során többször megfigyeltem, hogy adatközlőm archaizáló stílusban beszél, illetve tudatosan követi a választékos fogalmazásmódot. Beszédének ez a módja egyértelműen a nyelvi dekorizmus ideológiájának jelenlétét támasztja alá, mely szerint a közlés szépsége abszolút érték. Főként szépirodalmi stílusú műveket olvas, és próbál ellesni azokból is egy-két új kifejezést, valamint a templomban is előszeretettel használja ezeket a szabatos kifejezéseket. Néha azonban úgy érzi, hogy a mindennapi életben ezért kinevetik, és mivel nem akar nevetségesnek tűnni, inkább megkérdezi (általában tőlem) az újonnan tanult kifejezések stílusértékét. A lelkipásztor ezáltal egyértelműen a nyelvi belletrizmus és elegantizmus nyelvi ideológiákat képviseli, melyek szerint a szépírók által használt nyelvi formák nyelvi szempontból különleges értékűek és jelentőségűek. Adatközlőm szerint tehát elengedhetetlen, hogy választékosan beszéljünk. Fontosnak tartja még a nyelvtani szabályok ismeretét, mivel azok nélkül pontatlan a fogalmazás. Ez az álláspontja az adatközlőnek a már fentebb említett nyelvi perfekcionizmus ideológiára utal. Az adatközlő szavaiban rejtve a nyelvi axiologizmus ideológia is fellelhető, melynek alapján a nyelv különleges érték.

### 3.3. Az angol nyelv negatív hatása

Adatközlőm tudomása szerint a magyar nyelv egyike azon nyelveknek Európában, melyek a legkevesebb angol nyelvű kifejezést tartalmazzák, nem úgy, mint például a szlovák nyelv, melyben rengeteg szó van akár az angol, akár az olasz nyelvből. Szavaiban a nyelvi purizmus ideológiáját fedeztem fel, amikor az adatközlő azt próbálta bebizonyítani nekem, hogy a szlovák nyelv feleslegesen tartalmaz idegen eredetű kifejezéseket, s ez rossz hatással van rá, mert az idegen eredetű szavak kiszorítják a szlovák szavakat.

Adatközlőm szerint az idegen nyelvek közül csak az angol és német nyelv oktatását tartják fontosnak az iskolákban, s ő ezt nem tartja helyénvalónak. Egyrészt azért van az adatközlő ezen a véleményen, mert az Amerikai Egyesült Államokhoz negatív éleztérzések fűzik, s mivel úgy érzi, az az ország a felelős az eltűnőben lévő európai kultúráért. Az angol nyelv romboló hatása véleménye szerint a szlovák nyelvet érinti a leginkább, s attól fél, hogy azok, akik akár a szlovák nyelvet is választhatnák, anyanyelvükkel szemben az angol nyelvet fogják propagálni, s így kultúrájuk szép lassan eltűnik. Adatközlőm megnyilvánulásaiban azonban egy ellentmondásra is figyelmes lettem, mégpedig annak kapcsán, hogy szerinte nagyon fontos megismerni más nemzetek kultúráját, mert azzal saját magunkat gazdagítjuk, azonban a nyelv kapcsán adatközlőm, úgy érzem, nagyon konzervatív.

#### 4. A terepmunkás nyelvi ideológiái

Nálam, a terepmunkásnál is megfigyelhetőek nyelvi ideológiák. Én elsősorban a nyelvi purizmus ellentétének megfelelő nyelvi ideológiát, vagyis a nyelvi internacionalizmust vallom, ami azt jelenti, hogy pozitívan viszonyulok a nyelvek egymáshoz való közeledéséhez, valamint az idegen szavak és szerkezetek átvételéhez, ugyanis véleményem szerint az, hogy a szlovák nyelvben sok idegen eredetű kifejezés található, nagy előnyt jelent. A szlovák nyelv kapcsán ismertem meg a legtöbb idegen szót, s még soha nem éreztem, hogy ez káromra vált volna, sőt inkább szélesítette látókörömet. Egyértelműen felkelhető megnyilvánulásaimban a nyelvi pluralizmus ideológiája is, mely szerint a nyelvi-nyelvváltozati sokféleség pozitív jelenség. Szerintem a híveknek, illetve az adatközlő környezetében élő papoknak sokkal toleránsabban kellene viselkedniük ezzel a lekipásztorral szemben, mivel láthatóan nehezen megy neki a magyar nyelv tanulása, s talán többet segítené rajta, ha ezek az emberek nem bírálják, hanem inkább könyvekkel vagy egyéb módon segítenék nyelvtudásának javítását. Azzal sem értek egyet, hogy ezt a szlovák nemzetiségű papot magyarul a vidékre helyezték a feljebbvalók, hiszen véleményem szerint tudható volna, hogy mind a pap, mind a hívek szenvednek az eltérő nyelv okozta problémák miatt ezen a településen. Mivel azonban alacsony a magyar ajkú papok száma a környéken, sajnos nem maradt más választása sem a vezetőségnek, sem az adatközlőnek, s mivel tudomásukra jutott, hogy ez a pap tudatosan foglalkozik a magyar nyelvvel, kaptak az alkalmon, és ideküldték szolgálatra.

#### 5. Az adatközlőt ért sérelmek

A lekipásztornak az elmúlt két és fél évben főként nyelvi problémákkal kellett szembenéznie. Mivel a község, amelyben szolgál, jobbára magyar ajkú, napi szinten kapcsolatba kerül a magyar nyelvvel.

Beszélgetéseink során gyakran esett szó a papi szolgálatról, valamint az adatközlőt ért sérelmekről. Arra a kérdésre, ha még egyszer választhatna, elvállalná-e ezt a magyarul a vidéki szolgálatot, nem tudott egyértelmű választ adni. Annak ellenére, hogy több nyelven beszél, a magyar nyelvvel mégis olykor komoly gondjai akadnak, és gyakran az is megfordul a fejében, hogy el kellene mennie erről a magyarul a vidékről. Elmondása szerint azonban ezt nem tudná megtenni, hiszen ez az élethivatása, amelyet nagyon szeret, és neki elsősorban az a feladata, hogy a hívekkel foglalkozzon, és a Krisztushoz vezető útra irányítsa őket. A magyar nyelvről úgy vélekedik, mint egy egész életen át tartó keresztútról, feladatként tekint rá, amellyel meg kell birkóznia. Véleményem szerint az ő esetében a nyelvvel való mindennapos küzdelem lekipásztori tevékenységének egyik fő alkotóeleme.

Beszélgetéseink során arra is rákérdeztem, hogy lenézik-e őt a hívek csekély magyarnyelv-tudásáért. Ő először nemmel felelt. Később megjegyezte, hogy nem a hívek hozzáállása okoz problémát, hanem jobbára feletteseitől érkezik

a kritika. A lelkipásztornak leginkább az fájt, amikor felettesei alábecsülték nyelvtudását és megjegyezték, hogy bizonyos vidékeken nem ajánlják a szolgáltatást, ugyanis nem biztos, hogy az ottani magyar hívek elfogadnák. Főként azt kifogásolja, hogy a kritizálók ismertetik a főbb hibákat, mint például a helytelen szórend, nem megfelelő szó használata vagy csak egyszerűen megbélyegzik azzal, hogy nem tud magyarul, azonban elmondása szerint nem nyújtanak semmiféle segítséget, nem kölcsönöznek olyan könyveket, amelyek az adatközlőnek javára válhatnának. A nyelvtanulással egyedül kell megbirkóznia, mivel rajtam kívül nem sokan segítettek neki abban, hogy jobban megtanulhasson magyarul. Elmondása szerint az adatközlő nem haragszik meg, ha negatív kritikát hall, csupán az zavarja, hogy nincsen lehetősége magántanárt fogadni. Véleményem szerint tiszteletre méltó, hogy az adatközlő nehézségek árán is elvállalta ezt a szolgáltatást, azonban a rendszer egyik hátulütőjének tartom azt a tényt, hogy a hívek a csekély nyelvtudás miatt nem merítkezhetnek a prédikációban elhangzottakból, ugyanis a szentbeszéd hallgatásakor leragadnak a nyelvi problémáknál.

Az adatközlővel sajnos már több alkalommal előfordult, hogy kinevették magyarnyelv-használata miatt. Egyik vasárnap a liturgia végén ki akarta hirdetni, hogy virágvasárnap közeledtével barkaszentelés lesz. Így szólt a gyülekezet tagjaihoz: „Jövő vasárnap megszenteljük a birkákat.” A templomban nevetés támadt, mire a ministránsok odasúgták neki, hogy a barkákat. Ő azonban a gyülekezet előtt ezt mondta: „De a barka az hajó.” Ő itt a birkára gondolt. A hívek megértették, mire gondolt a pap, ő azonban elmondása szerint nagyon szégyellte magát, így inkább elvonult, nem értette, mit mondott rosszul. Egy másik alkalommal, szintén vasárnapi liturgián a lelkipásztor a prédikációjában ezeket mondta: „Szüntelenül imádkozzatok, kedves testvérek, mert az Isten kihallgat minket.” A tömeg nevetésben tört ki, de az adatközlő nem értette, mit mondott rosszul. Elmondása szerint azért használta a *kihallgat* formát, mert a *vy-* igekötő jelentése *ki*, s úgy gondolta, hogy ha lefordítja az igekötőt, akkor azt már csak hozzáilleszti az adott ígéhez és kész is a kifejezés. Ezt a jelenséget interferenciának nevezzük, mivel érvényesül a szlovák *vypočut'* hatása. A következő alkalommal a papot az ökumenikus istentiszteleten érte sérelem, amikor prédikáció közben nem tudta kiejteni azt a szót, hogy „lelkipásztoraitokkal”. Látta, hogy ismerősök veszik őt körül, akik véleménye szerint meg is botránkoztak az eseten, és a férfi elszégyellte magát, amiért nem tudta kimondani az említett szót. Azért éli meg az adatközlő kudarcként az effajta megnyilvánulásokat, mert nagyon sokat foglalkozik a magyarnyelv-tanulással, sőt minden szabad idejét ezzel tölti, elmondása szerint azonban mégsem vesz észre fejlődést. (Perhács 2012, 137)

Saját tapasztalatom és meglátásom szerint az anyanyelvi beszélők az adott nyelvet nem anyanyelvi szinten beszélő emberekkel szemben kétféleképpen szoktak viselkedni. Az első mód a rendkívüli kedvesség és segítőkészség az anya-

nyelvi beszélők irányából, tehát az ilyen módszert követő emberek nem bírálják nyilvánosan, hanem tolerálják a kiejtési vagy szóválasztási hibákat, s csak akkor segítenek, ha a másik igényt tart rá. A következő csoport sokkal kritikusabban jár el. Az ilyen emberek hirtelen nyelvtanárokká válnak és lépten-nyomon javítgatnak, magyaráznak, s olykor nyilvánosan is megalázzák az adott nyelvet nem anyanyelvi szinten beszélő embert. Adatközlőm jobbra az utóbbi csoporthoz tartozó emberekkel van körülvéve, akik azt éreztetik vele, hogy nem beszél megfelelően a nyelvet. A legutóbb az egyik hívő a prédikációban elhangzó „megjöttek” kifejezést javította „megérkeztek”-re, azonban ami a legfontosabb lett volna, tehát a javítás okának magyarázata, azzal a kedves hívő már nem szolgálhatott. Adatközlőm azt is sérelemként éli meg, hogy hiába olvas magyar nyelvű könyveket, mégsem érzi szókincsét nagyobbak, és mindig akad olyan kifejezés, amely nem engedi őt tovább a fejlődésben, s olyankor beszéde során kénytelen-kelletlen át kell térnie a szlovák nyelvre. Időnként úgy érzi, prédikációja alatt a hívők a fejüket fogják, és legszívesebben a fejéhez vágják az evangéliumos könyvet, hiszen biztosan megbotránkoznak a megnyilvánulásain. Leginkább az bántja, hogy nem látja értelmét azoknak a szentbeszédeknek, amelyeket a templomban tart, és zavarja a gondolat, hogy az emberek nem tudnak erőt meríteni szavaiból és tanácsaiból, mivel nem tudja kellően kifejezni magát. Véleményem szerint nem volna szabad egy embert nyelvileg ennyire kiszolgáltatni az embereknek és a közéletnek, hiszen a papnak a nyelv a legfontosabb eszköze, amellyel jól kell tudnia bánni, egyrészt azért, hogy szavaival egyengethesse az emberek Krisztushoz vezető útját, másrészt pedig, hogy megérthesse és orvosolhassa az emberek problémáit. Nem az én tisztem felülbírálni az egyházi előjárók döntéseit, azonban úgy gondolom, hogy a jelenlegi helyzet semmiképpen sem tekinthető jó és hosszútávú megoldásnak. Adatközlőm nagy műveltségű és okos ember, bizonyítja ezt az is, hogy Kárpátalján főiskolai tanárként, később pedig nyelvtanárként is működött. Valószínűleg éppen ezért éli meg olyan nagy sérelemként, hogy a magyar nyelvvel nem tud teljes mértékben megbirkózni. (Perhács 2012, 137)

Végezetül szeretnék idézni néhány gondolatot az atya szavaiból, amely reális képet állít fel a közösség és az adatközlő helyzetéről:

*Áno, je to ťažké slúžiť na cudzojazyčnej farnosti. Hoc sa človek aj snaží, ale skôr vidím u mládeže tú bariéru. Nevie, ale viac mladých tu v ... chodí na rímoomšu, hoc rímo je skoro ráno o ôsmej a je raz v mesiaci, a gréko je až o pol dvanástej teraz v pôstnom období, že môžu aj pospať, ale neprídu. A je tu až okolo 30 mladých ... Nevie, či je tá bariéra, že nie som Maďar, či nezaujím? Aj v knihe o exorcizme som čítal, že prostredie, kde exorcista pôsobí, býva k nemu nevlúdne.*

*A plní sa to, lebo dakedy aj celý týždeň nepríde nikto na faru. Iba ak cudzí ľudia, ale farníci nie. Je to pre mňa ťažké kázať v cudzom jazyku, ale snažím sa, aby sa na kázni povedalo aspoň to základné, to čo sa im má odovzdať: radostná zvesť Evanjelia. Ale vzdelávam sa stále v tom jazyku, hlavne veľa čítam – v maďarčine.<sup>2</sup>*

## 6. Összegzés

Tanulmányomban egy szlovák anyanyelvű görögkatolikus áldozópap nyelvi problémáit vizsgáltam, aki hivatásából kifolyólag nap mint nap kapcsolatba kerül a magyar nyelvvel, továbbá arról is szó esett, hogy milyen nyelvi ideológiák befolyásolják a nyelvi megnyilvánulásait. Elsődleges céloom volt feltárni adatközlőm magyarnyelv-használatát, valamint elemezni véleményét a magyar nyelvről. A papi szolgálat során őt ért sérelmekkel is foglalkoztam.

Az adatközlő nyelvhasználatával foglalkozó részekben arra is kitértem, hogy pontosan milyen módszerek segítségével próbálja elsajátítani a lelkiatya a magyar nyelvet, és milyen segítséget nyújtanak számára a kívülállók. Az adatközlőt ért sérelmeket taglaló részben főként azokat a megnyilvánulásokat mutattam be, amelyeket a lelkipásztor egyértelműen kudarcként élt meg, mivel megnyilvánulásai során kinevették vagy negatív kritikával illették.

Vizsgálati eredményeim csupán egyetlen adatközlőre vonatkoznak, tehát nem a nyelvésajátítók összességére, de véleményem szerint így is értékes adatokkal szolgálnak. További elemzések újabb érdekes és értékes eredményekhez és tényekhez vezethetnének például arra vonatkozólag, hogy más, nem magyar anyanyelvű papok hogyan birkóznak meg a magyar nyelvvel bizonyos közösségekben belül.

## Irodalom

*A magyar helyesírás szabályai* (2000): Tizenkettedik (szótári anyagában bővített) lenyomat. Akadémiai Kiadó: Budapest.

Domonkosi, Ágnes (2007): Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Irodalom–Tinta Könyvkiadó. 141–153. p.

2 Igen, nehéz idegen nyelvű fiálálison papi szolgálatot végezni. Hiába igyekszik az ember, inkább a fiatalok részéről érzem ezt az akadályt. Nem tudom, de a fiatalok itt ...-ban inkább a római katolikus szentmisét látogatják, ami reggel nyolc órakor kezdődik, egy hónapban pedig csak egyszer van, a görögkatolikus viszont fél tizenkettőkor kezdődik a böjti időszakban, tehát még ki is aludhatnak magukat, de mégsem jönnek el. Kb. harminc fiatal él ebben a faluban. Nem tudom, talán az lehet az akadály, hogy nem vagyok magyar vagy az érdektelenség? Az egyik egzorcizmusról szóló könyvben olvastam, hogy a környezet, ahol az egzorcista tevékenykedik, leggyakrabban barátságtalanul viselkedik. Igaz lehet az állítás, mert olyan is megtörtént már, hogy egész héten senki nem jött a parókiára. Idegen emberek szoktak jönni, de falubeliek nem igazán. Nehéz nekem idegen nyelven prédikálni, de nagyon igyekszem, hogy legalább a legalapvetőbb dolgokat elmondjam, hogy hirdessem a híveknek az ígét. De képzem magamat, sokat olvasok magyarul.

Juhász József–Szóke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszki Miklós szerk. (1975): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kassai Ilona (1998): *Fonetika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Laihonen, Petteri (2003): *A romániai bánási (bánati) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében*. Konferenciaelőadás. A Kisebbségkutató Intézet 2003. évi konferenciája.

[http://www.mtaki.hu/docs/ter\\_es\\_terep\\_03/t\\_e\\_t\\_petteri\\_laihonen\\_bansagi\\_banati\\_tobbnyelvuseg.pdf](http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_03/t_e_t_petteri_laihonen_bansagi_banati_tobbnyelvuseg.pdf) (2012. 03. 26.)

Laihonen, Petteri (2008): Language ideologies in interviews: A conversation analysis approach. *Journal of Sociolinguistics*. 12/5.

Lanstyák István (2011): A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In *Nova Posoniensia*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 46–57. p.

Perhács Johanna (2012): A magyar mint második nyelv. In *Nova Posoniensia II*. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve / Zborník Katedry madarského jazyka a literatúry FF UK. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 125–140. p.

Sebők Szilárd (2012): A metaforák és a nyelvi ideológiák kapcsolata egyes metanyelvi diskurzusokban. In *Nova Posoniensia II*. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve / Zborník Katedry madarského jazyka a literatúry FF UK. Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó, 30–49. p.

Szabó, Tamás Péter (2011): *A nyelvi szabálytanulás, szabálykövetés és szabályközvetítés kérdése iskolások és tanáraik metanyelvi tudásában*. Kézirat. 4. p.  
<http://sztp.hu/tezis-magyar-20110307-egybe.pdf> (2012. 02. 25.)

Szalai, Andrea (é. n.): Nyelvi ideológiák és társadalmi határok. In *Az etnicitás és a kisebbségkutatás elméleti és módszertani irányai az antropológiában*. Feischmidt Margit–Kovács Nóra szerk. Budapest: MTA ENKI.

<http://www.nyttud.hu/oszt/neuro/szalai/nyelviideologiak.pdf> (2012. 03. 28.)

# A mondatátszövődés határterületei – a ragátszövődés és a kettős állítmány

*Horváth Krisztina*

## **Pale of Sentence Intertwining – Suffix Extraction and Dual Predicates**

Abstract

The paper discusses the structural features of suffix extraction and dual predicates as periphery of sentence intertwining with the help of the text corpus of 300 sentences. The aim is to show the points of contact of the two phenomena and sentence intertwining. Summarizing results, some type of sentence intertwining is found in 84,33% of the text corpus. The paper introduces cases of linking between suffix extraction, dual predicates and sentence intertwining.

**Key words:** sentence intertwining, suffix extraction, dual predicates

**Kulcsszavak:** mondatátszövődés, ragátszövődés, kettős állítmány

## 1. Bevezetés

A dolgozat saját gyűjtésű élőnyelvi korpusz alapján próbálja meg felrajzolni a ragátszövődés és a kettős állítmány mint a mondatátszövődés perifériáján található szintaktikai jelenségek legfőbb szerkezeti jellegzetességeit különböző vizsgálati szempontok segítségével. A korpusz összesen 300 darab, tallózó gyűjtés eredményeként talált mondatot tartalmaz, vegyesen beszélt és írott nyelvi adatokat. Ebből 70-ben ragátszövődés, 230-ban pedig kettős állítmány található.

A dolgozat célja, hogy bemutassa két kevésbé feltérképezett szintaktikai jelenség jellemző vonásait; megmutassa, hogy mikor és hogyan alakulnak ki; milyen körülmények szükségesek a létrejöttükhöz, valamint hogyan érintik a mondatátszövődés jelenségkörét. A fő cél annak bemutatása, hogy mely tulajdonságaikban, mely megvalósulásaikban kapcsolódnak a mondatátszövődéshez, és ezek az érintkezési pontok milyen szintaktikai feltételek mellett jönnek létre.

A szerkezeti vizsgálat főbb szempontjai a következők. A kettős állítmány esetében: mely szintaktikai helyzetekben átszövődés nélküli a jelenség; mennyi és milyen mondatrészek szövődnek át leggyakrabban; változik-e az átszövődött egység mondatrészi szerepe. A ragátszövődés esetében: milyen az alárendelés típusa a tagmondatok között; milyen az első és a második tagmondat közötti szintaktikai viszony; a vonatkozó névmási kötőszó mely típusba sorolható (lásd Horváth 2013), azaz mely esetekben beszélhetünk valódi átszövődésről és mely esetekben nem; mi a második tagmondat alaptagja, valamint milyen vonzatos szerkezet a harmadik tagmondat állítmánya.

A dolgozat valós nyelvi adatokat tartalmazó korpusz alapján mutatja be a ragátszövődés és a kettős állítmány mondatátszövődéshez való kapcsolódási pontjait, megvalósulási lehetőségeit, főbb típusait, az ehhez kapcsolódó problémaköröket, és remélhetőleg hozzájárul a jelenségek alaposabb megismeréséhez.

## 2. A mondatátszövődés, a ragátszövődés és a kettős állítmány jelenségéről

A mondatátszövődés jelenségét először Simonyi Zsigmond említette meg (Simonyi 1882, 83), hosszabban pedig elsőként Zolnai Gyula foglalkozott vele (Zolnai 1926, 3). A jelenség lényege szerinte az, hogy az összetett mondat a mellékmondat bizonyos részével indul meg, utána a főmondat következik, majd a mellékmondat többi része követi a kötőszóval. (Zolnai 1926, 5) Farkas Vilmos szerint a mellékmondat egy kiemelt része előbbre kerül az alárendelő összetett mondatban, „annyira, hogy nemcsak mellékmondatát, hanem még a főmondatot is megelőzheti” (Farkas 1962, 453–454).

É. Kiss Katalin szerint olyan összetett mondatokról van szó, amelyekben „látszólag összekeveredik a tagmondatok anyaga”, egyes elemek nem abban a tagmondatban állnak, amelybe jelentésstanilag tartoznak. (É. Kiss 1998, 156) É. Kiss egy korábbi tanulmányában is ír az átszövődésről: „Az indoeurópai nyelvek transzformációs generatív leírásaiban emelésnek nevezett szintaktikai művelet változata; az emelésnek a topicra és fókuszra épülő szintaktikai rendszer keretei között való sajátos változata.” (É. Kiss 1979, 94) A *Magyar grammatika* tankönyvben Haader Lea az alárendelő összetett mondatok kérdéseinek bemutatásakor említi meg a mondatátszövődést: „Ilyenkor a mellékmondatból bizonyos összetevők a főmondatba helyeződnek át, de nem közbevetést eredményezve, hanem beleszövődve.” (Haader 2003, 475) Haader szerint a mondatátszövődés lényege az, hogy az alárendelő összetett mondat tagmondatainak anyaga egybeszövődik; az eredetileg főmondat–mellékmondat sorrendű tagmondategyüttesben a mellékmondat egyes részei a főmondat elé kerülnek anélkül, hogy új hangszakasz kezdődne. (Haader 1998, 318)

A szakirodalom leginkább azt emeli ki a mondatátszövődés keletkezésének feltételeiként, hogy egy alárendelő összetett mondatban a lényegi információ a mellékmondatban található, de a beszélő a hallgató figyelmét minél gyorsabban és eredményesebben erre az elemre szeretné irányítani. Ehhez a mondandó legfontosabb mozzanatát a főmondat elé kell vinnie a mellékmondatból,

és ezzel meg is történt az átszövődés. Tehát ami fontos, kiemelendő, ami a lényegi információ a mondandóban, az előtérbe kerül, így a figyelem oda irányul. A figyelem középpontjába került elem feltűnőbb, könnyebben hozzáférhető és feldolgozható, könnyebben megérthető, ez a célja a mondatátszövődésnek.

A kettős állítmány jelenségével több szakirodalmi forrás is foglalkozik különböző nézőpontokból (Dóra 2006; Szűcs 2006; Horváth 2012), ám nagyobb élőnyelvi korpusz alapján készült átfogó szintaktikai leírás egyelőre nem készült róla. Tompa József *A mai magyar nyelv rendszerében* nevezi először kettős állítmánynak a szerkezetet: „Ezekben a *kell, szabad* stb. személytelen állítmány mellett az eredetibb főnévi igenévi alany helyett is ragozott állítmányt találunk, illetőleg a *kell, szabad* stb. eredeti alanyi mellékmondata beleszővődik a főmondatba.” (Tompa 1962, 124) A *Magyar grammatikában* Lengyel Klára azt írja, hogy kettős állítmány alanyi alárendelő összetett mondat tagmondatainak átszővődésével keletkezik; úgy jön létre, hogy az egyik tagja a *kell* ige egy alakja, a másik pedig egy felszólító módú ragozott igealak lesz (vagy kopulás névszó). (Lengyel 2003, 396–397) Ezek után hozzáteszi: „A *kell* igének kettős állítmány tagjaként nincsen szám- és személyparadigmája, hiszen az állítmány személykategóriáit a felszólító módú igealakon jelöljük, (...) az állítmány idő- és módbeli jelentéseit azonban a *kell* alakjai hordozzák.” (Lengyel 2003, 396–397) Lengyel Klára kiemeli, hogy egyes nyelvi rétegekben megfigyelhető a *szabad* és a *muszáj* állítmányi szerepű szavakkal létrehozott kettős állítmány is (*be szabad menjek, muszáj elmenjek*). (Lengyel 2003, 397)

A kettős állítmány használati céljának és terjedésének kapcsán több feltételezés él a szakirodalomban. Egyesek szerint a nyelvi gazdaságosságra való törekvés a szerkezet egyik mozgatórugója (pl. Szűcs 2006, 215), a másik pedig, hogy a főnévi igeneves forma általános értelmű cselekvés esetén használatos, a *kell* + felszólító módú igealakos forma ezzel szemben erős követelést, parancszerű kinyilatkoztatást és szükségszerűséget hordoz, és a cselekvő személyét is pontosan kívánja megjelölni (Szűcs 2006, 215).

Az infinitívuszos formánál a cselekvés végrehajtója valóban nincs pontosan megjelölve, de a főnévi igenév személyragozási paradigmájának segítségével a részeshatározói ágenst pontosan meg lehet jelölni, ugyanis a személyrag egyeztetve van vele számban és személyben: *el kell menned (neked), meg kell írnotok (nektek)*. A szerkezet létrejöttének, terjedésének és gyakoriságának magyarázatához a kulcs minden bizonnyal az igei és a személyragozott főnévi igenévi alakok szembeállításánál keresendő. (Horváth 2012) A főnévi igenévi személyragnak az igei személyraggal ellentétben csak szám- és személyparadigmája van, nincsen határozott és általános ragozási sora, hiába tárgyas egy ige, a belőle képzett főnévi igenévhez csak egyféle főnévi igenévi személyrag illeszthető: *fel kell tenned (azt/valamit); fel kell vidítanod (öt/valakit/magamat/téged/titeket/...)*. Ezzel szemben a felszólító módú igealakon az igei személyraggal jelölhető a 2. és 3. személyű tárgy határozottsága: *fel kell tedd (azt), fel kell tegyél (valamit); fel kell vidítsalak (téged/titeket)*. A *-lak/lek* személyrag főleg kétszemélyes interakció esetében hasznos. A határozottság-határozatlanság megosztása így gyorsabb és egyszerűbb kommunikációt eredményezhet, így a gazdaságosságra és az egyértelműségre való törekvés is megvalósulhat a használatával. (Horváth 2012)

A ragátszövődés jelensége egyelőre kevésbé kutatott, ami igen alacsony gyakoriságával (egy a szerző által végzett vizsgálatban egy közel 18 000 tagmondatos korpuszban a ragátszövődés aránya 0% körüli volt), és viszonylag friss leírásával magyarázható. (Horváth 2013) A ragátszövődés lényege, hogy egy három tagmondatból álló összetett mondatban a harmadik tagmondat állítmánya vonzatos, és ennek a vonzatnak a ragja jelenik meg a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszaván. Az első tagmondatban található egy tartalomváró szó vagy utalószó, amelyet a harmadik tagmondat fejt ki; az első és a második tagmondat között értelmezős vagy kijelölő jelzős a viszony a tartalomvárás miatt, a második tagmondat pedig vonatkozó névmási kötőszóval indul, ezen jelenik meg az átszövődött rag. A második tagmondat állítmánya modális jellegű, mintegy beszövődik a vonatkozó névmási kötőszó és a harmadik tagmondat közé. Utána általában alanyi vagy tárgyi alárendeléssel következik a harmadik tagmondat, amelyben a vonzatos szerkezet található. Például: *Bányai Rákhel ki tudja nézni a házukból azokat a fiatalembereket, akikkel nem kívánja, hogy Emma **találkozzék**.* Ebben a mondatban a harmadik tagmondat *találkozzék* állítmányának vonzata, a *valakivel -vel* végződése került a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszavára. (A jelenségről bővebben lásd Horváth 2013.)

### 3. A vizsgált anyag, a vizsgálati szempontok

A dolgozathoz felhasznált korpusz összesen 300 mondatot tartalmaz, a módszer tallózó gyűjtés volt. A mondatokból 230-ban kettős állítmány, 70-ben pedig ragátszövődés található. A korpuszt vegyesen alkotják írott és beszélt nyelvi adatok, az írott nyelvi rész regényekből, folyóiratokból, magazinokból, heti- és napilapokból, novelláskötetektől, szakszövegektől stb. gyűjtött mondatokat tartalmaz, a legtöbb 2000 utáni kiadású. A beszélt nyelvi adatok túlnyomó részét családtagok, szakértársak, barátok, tanárok, valamint élőben elhangzott rádió- és tévéfelvételek szolgáltatták.

A mondatok pontos adatai a dolgozat végén mellékletben csatolva találhatók. A dolgozatban folyó szövegben az egyszerűség és könnyebb áttekinthetőség érdekében csak maguk a mondatok olvashatók.

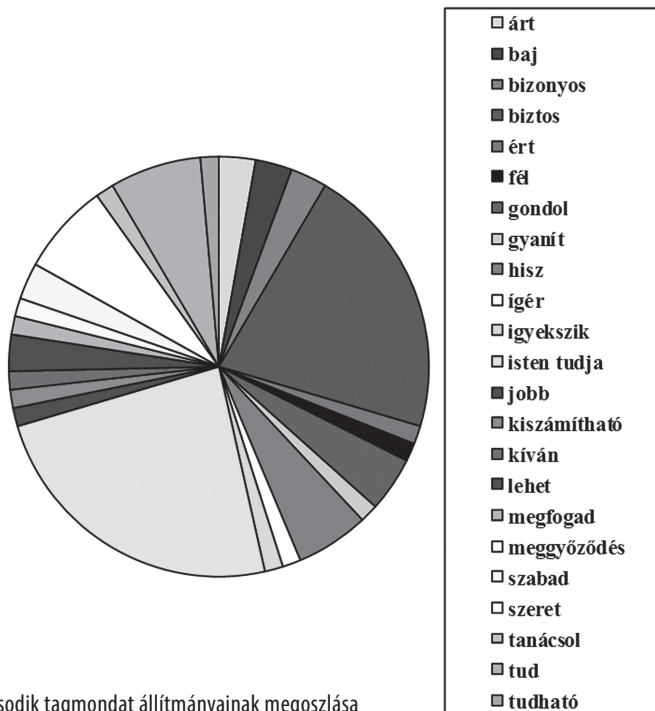
A szerkezeti vizsgálat szempontjai ragátszövődés esetében a következők: milyen a második tagmondat állítmánya, milyen az alárendelés típusa és a harmadik tagmondat állítmánya, valamint a vonatkozó névmási kötőszó mely típusba sorolható, azaz mely esetekben beszélhetünk átszövődésről, hol érintkezik a jelenség a mondatátszövődéssel.

Kettős állítmány esetében a vizsgálati szempontok: mely szintaktikai helyzetben nincsen átszövődés, mely esetekben érintkezik a jelenség a mondatátszövődéssel, mely mondatrészek szövődnek át, valamint változik-e az átszövődött egység mondatrészi szerepe.

## 4. A ragátszövődés és a mondatátszövődés

### 4.1. A második tagmondat állítmányának vizsgálata

A korpusz ragátszövődéses mondataiban a második tagmondat állítmányai a következők (zárójelben az állítmány korpuszbeli előfordulásának száma olvasható): *árt* (2), *baj* (2), *bizonyos* (2), *biztos* (15), *ért* (1), *fél* (1), *gondol* (3), *gyaníít* (1), *hisz* (4), *ígér* (1), *igyekszik* (1), *isten tudja* (17), *jobb* (1), *kiszámítható* (1), *kíván* (1), *lehet* (2), *megfogad* (1), *meggyőződés* (1), *szabad* (2), *szeret* (5), *tanácsol* (1), *tud* (5), *tudható* (1). Az állítmányok arányát az első ábra mutatja be (1. ábra).



1. ábra: A második tagmondat állítmányainak megoszlása

Az állítmányok igen sokfélék, a 70 mondatra 23-féle állítmány jut, és 10-nél több előfordulási adattal csak a *biztos* és az *isten tudja* áll. Minden állítmány modális jellegű ige, melléknév, főnév vagy melléknévi igenév, ami után *hogya* vagy *ha* kötőszóval következik a harmadik tagmondat, nagyrészt alanyi vagy tárgyias alárendeléssel. Az állítmányok közül azok, amelyek csak „valódi” ragátszövődés nélküli mondatokban szerepelnek, vagyis nem szövődik át vonzatvégződés a kötőszóra, a következők: *gondol*, *igyekszik*, *tudható*. Azok, amelyek csak átszövődéses mondatban fordulnak elő: *árt*, *ért*, *fél*, *gyaníít*, *hisz*, *ígér*, *jobb*, *kiszámítható*, *kíván*, *megfogad*, *meggyőződés*, *szabad*, *tanácsol*, *tud*. Végül azok, amelyek

mind a két típusú mondatban szerepelnek: *baj, bizonyos, biztos, isten tudja, lehet, szeret*. A második tagmondatban tehát a mondatátszövődésnél tipikusan előforduló modális szerepű állítmányok találhatók, melyek ugyanazt a célt szolgálják, mint mondatátszövődés esetében; a beszélői attitűdöt kapcsolják be a közlésbe.

#### 4.2. Az alárendelés típusa az első és a második tagmondat között

Az alárendelés fajtája az első és második tagmondat között a korpusz mondataiban nagyrészt értelmezős, kijelölő- illetve minőségjelzős (60 esetben, tehát a mondatok 85,7%-ában). Például: *A mulatság végén pakoljuk el azokat (J<sub>kij</sub>) a játékokat, amelyekkel nem szeretnénk, ha kedvencünk egyedül maradna! Inkább amolyan (J<sub>min</sub>) jelzőpóznák lettek, melyekből nem árt, ha talál néhányat a közelben az ember; Minden klubnak sajátos légköre van, [olyan] (ért.), amelyben nem biztos, hogy otthon érezzük magunkat*. Azért van túlnyomó többségben ez az alárendelés-típus, mert az első tagmondatban tartalomváró szavak szerepelnek, illetve ezekhez kapcsolt utalószavak, és a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszava ezekre vonatkozik.

Előfordul még a korpuszban néhány egyéb alárendelés-fajta is, állítmányi három esetben, például: *Már tudja is, mi lesz az, aminek bizonyos, hogy örülni fog*. Tárgyas alárendelés szintén három esetben, például: *Cho dicsérő szavai után egyenesen neheztelt elmondani azt, amit megfogadott, hogy mindenképp tisztázni fog*. Helyhatározós és módhatározós alárendelés egy-egy esetben: *Jó, állj oda (H<sub>hely</sub>), ahova gondolod, hogy kellene; Bánj úgy (H<sub>mód</sub>) a macskáddal, ahogy veled szeretnéd, hogy bánjanak*. Emellett két esetben az egész tagmondatra vonatkozik a vonatkozó névmási kötőszó, például: *Nehezen kezelhető ember voltam, amit lehet, hogy már megbántam azóta*. Ezekben a mondatokban az utalószóhoz kapcsolódik a vonatkozó névmási kötőszó, az utalószó jelentését fejti ki bővebben a harmadik tagmondat.

#### 4.3. Az alárendelés típusa a második és a harmadik tagmondat között

A második és a harmadik tagmondat közötti alárendelés a korpusz mondataiban nagyrészt tárgyas (40 esetben), például: *Én cipőt és ruhát veszek a kisunokáknak, csupa olyan dolgot, amire tudom [azt], hogy szükségük van; Láttam apja eleven arcát is, azt a római arcot, amelyet isten tudja [azt, hogy] melyik ősétől örökölt; Arra gondoltam, megkínálom cukorral, amit tudom [azt], hogy nagyon szeret*. Illetve emellett alanyi (28 esetben, összesen a tárgyas és alanyi alárendelés a korpusz mondatainak 97,1%-át teszi ki), például: *Szuszit odaadtam Szeberényiéknek, ahol biztos [az], hogy jól bántak velem; Nálunk nagyobb fiúkat tanít, akiket jobb [az], ha a kisebbek messze elkerülnek; Volt egy autonómiatüntetés is, amit meggyőződésem [az], hogy sokan nem néztek jó szemmel*. Látható, hogy ugyanúgy, ahogy

a mondatátszövődés esetében, ezekben a mondatokban is az alanyi és tárgyi alárendelés dominál, ami a második tagmondat modális jellegű alaptagjaival áll összefüggésben.

A korpuszban előfordul két mondat másmilyen alárendeléssel, az egyik célhatározói: *Hát csak ez az, ami igyekszünk [azért], hogy jó legyen*, a másik pedig aszemantikus határozói: *Még sokat változhat a becsúszott helyesírásban is, amit biztos vagyok benne, hogy hamarosan kijavítanak*. Ezekben a mondatokban is modális jellegű a második tagmondat alaptagja.

#### 4.4. A harmadik tagmondat állítmánya

Ahogy fent volt már róla szó, a harmadik tagmondat tulajdonképpen az első tagmondat értelmezői/kijelölő/minőségjelzői és a második tagmondat alanyi/tárgyi mellékmondata. Azért beszélünk ragátszövődésről, mert a harmadik tagmondat állítmánya vonz egy bizonyos végződést, amely a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszavára szövődik.

Ha tárgyatlan ige vagy névszó a harmadik tagmondat állítmánya, a vonatkozó névmási kötőszón nincsen rag, például: *Szívesen látják a kislánnyal, aki biztos, hogy asszony már; Tehát egyetlenegy dolog van, ami biztos, hogy létezik; Hiszen anyai nagyanyja pécsi magyar asszony volt, aki isten tudja, hogyan került Bulgáriába*. Ebben az esetben átszövődéről nem beszélhetünk, hiszen semmilyen végződés nem szövődik át a vonatkozó névmási kötőszóra. Ami miatt mégis tárgyalhatók a ragátszövődéses mondatok között ezek a mondatok, az a szerkezetük azonossága a ragátszövődéses mondatokéval. Ugyanúgy három tagmondatból állnak, az elsőben tartalomvárás, a másodikban modális jellegű állítmány található, és a harmadik tagmondat ugyanúgy kapcsolódik az elsőhöz és a másodikhoz is. Ezek a mondatok a közbevetés és az átszövődés határán egyensúlyoznak.

Ha a harmadik tagmondat állítmánya tárgyas ige, a vonatkozó névmási kötőszón megjelenik a tárgyrag (25 esetben), az állítmányok a következők: *befejez, elbizonytalanít, elkerül, gondol, hány-vet, kijavít, kinyit, kiúz, küld, megbán, megbeszél, meglát, megold, megtalál, mesél, néz, örököl, szeret, szponzorál, tesz, (szem elől) téveszt, tisztáz, (nyújtani) tud, vesz, vezérel*. Például: *Sőt dokumentumok után is kezdtem kutatni, először a lila marokén mappában, amit isten tudja, mióta nem nyitottam ki; Olyan magaslat, amit nem hiszem, hogy a drogok nyújtani tudnak; Megjelentek a levelek, amiket isten tudja, hogyan küldtek*.

Ha a harmadik tagmondat állítmánya vonzatos ige illetve ilyen szerkezet, a vonzat ragja megjelenik a vonatkozó névmási kötőszón (17 esetben): **-ba/be** (H<sub>asz</sub>) szövődik át a *bonyolódik (valamibe)* állítmány esetében: *Emerenc általában úgy tekintette kettőnk kapcsolatát, mint egy rejtelmet, amibe nem érti, miért bonyolódtam. -ban/ben* (H<sub>hely</sub>) szövődik át *érez (otthon magát valamiben)* esetén: *Minden klubnak sajátos légköre van, amelyben nem biztos, hogy otthon*

érezzük magunkat. **-ból/ből** ( $H_{part}$ ) jelenik meg a vonatkozó névmási kötőszón talál (valamiből) állítmánynál: *Inkább amolyan jelzőpóznák lettek, **melyekből** nem árt, ha talál néhányat a közelben az ember.* Az **ellen** ( $H_{asz}$ ) névutó kerül a vonatkozó névmási kötőszó után a lehet (fellebbezni valami ellen) állítmány esetében: *Felért egy olyan halálos ítélettel, **amely ellen** fellebbezni sem biztos, hogy lehet.*

A **mögött** ( $H_{hely}$ ) névutó a nyílik (valami mögött) állítmány esetén kerül a kötőszó mögé: *Eliramodott az egyik falikárpit felé, **ami mögött** tudta, hogy rejtékajtó nyílik.* **-nak/nek** ( $H_{részes}, H_{asz}, H_{ok}$ ) rag szövődik három esetben is a kötőszóra van (eredménye/sorsa valakinek/valaminek) állítmány esetén, az egyik esetben az állítmány összetett: *Odamegy egy ellenfélhez, **akinek** tudja, milyen eredményei vannak; Ez ösztönöz bennünket a további kemény munkára, **aminek** biztos, hogy meglesz az eredménye; Ha König tanár úr mellé állt is a bűnösöknek, **akiknek** nagyon is kiszámítható, mi lett volna a sorsuk.* Ugyanez a rag kerül örül (valaminek) állítmány esetében is a kötőszóra: *Már tudja is, mi lesz, **aminek** bizonyos, hogy örülni fog.* **-ra/re** ( $H_{asz}$ ) rag szövődik a vonatkozó névmási kötőszóra tud (választ adni valamire) állítmánynál: *Maradt még valami, **amire** szeretném, ha választ tudna adni.* Valamint ugyanez a rag jelenik meg a kötőszón abban a mondatban is, amelyben a van (szüksége valamire) a harmadik tagmondat állítmánya: *Én cipőt és ruhát veszek a kisunokáknak, csupa olyan dolgot, **amire** tudom, hogy szükségük van.*

A **-tól/től** ( $H_{asz}$ ) végződés jelentkezik a vonatkozó névmási kötőszón a tud (előre lépni valamitől) állítmány esetén: *Van a te kezdeményezésed, **amitől** azt hiszem, azóta sem tudott a mi közép-, hosszútávfutásunk igazán előre lépni.* Végül **-val/vel** ( $H_{társ}, H_{asz}$ ) kerül a kötőszóra két esetben is, amikor a találkozik (valakivel/valamivel) állítmány szerepel a harmadik tagmondatban: *Bányai Rákhel ki tudja nézni a házukból azokat a fiatalembereket, **akikkel** nem kívánja, hogy Emma találkozzék; A hatástanulmány olyan szempontokat is figyelembe vesz, **amelyekkel** szeretném, ha a jövőben minden ilyen jellegű problémánál találkozhatnánk.* Emellett a van (tisztában valamivel) állítmány esetén szintén két esetben szerepel ez a rag a kötőszón: *Létezik néhány speciális kitétel, **amelyekkel** nem árt, ha tisztában vagyunk; Csak egy-két dolgot mondanék, **amikkel** tudom, hogy te is tisztában vagy.* Illetve a marad (egyedül valamivel) állítmány is ugyanezt a végződést vonzza egy mondatban: *A mulatság végén pakoljuk el azokat a játékokat, **amelyekkel** nem szeretnénk, ha kedvencünk egyedül maradna.*

A harmadik tagmondat állítmánya tehát összesen 42 esetben (az összes mondat 60%-a) vonz valamilyen speciális végződést, amely megjelenik a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszaván. Ez az állítmány igen változatos képet mutat, igék, névszók, igenevek, összetett állítmány, különböző állítmányi szerkezetek is szerepelhetnek a harmadik tagmondatban, és ha ezek vonzattal rendelkeznek, ragátszövődésről beszélhetünk.

#### 4.5. A vonatkozó névmási kötőszó, vagyis mely esetekben beszélhetünk átszövődésről

A második tagmondatot az elsőhöz kapcsoló vonatkozó névmási kötőszó a kulcs annak megállapításában, hogy mely esetekben beszélhetünk valóban ragátszövődésről, azaz mely esetekben érintkezik a jelenség a mondatátszövődéssel. Azokban a mondatokban, amelyekben **főnévi vonatkozó névmási kötőszó** található bármiféle végződés nélkül, nincsen valódi átszövődés. 20 mondat tartozik ebbe a csoportba a korpuszból, a kötőszavak a következők: *aki, ami, akik, amely, amelyek*. Például: *Egy még kísérleti fajtát tenyésztenek, **amely** még nem tudható, hogy bebocsátást nyer-e a macskák világába; Több versben idézte a megváltó halált, **amely** nem is baj, ha idő előtt sírba viszi; Akad viszont egy-két ember, **aki** isten tudja, miért jár a vasútra, a szőlője eltartaná.*

A második csoportot azok a mondatok alkotják, amelyekben végződés nélküli **határozószói vonatkozó névmási kötőszó** található, ezekben sincsen valódi átszövődés, ezek ugyanis eleve határozók a mondatban bármiféle rag nélkül. A korpusz mondatai közül 7 tartozik ide, a kötőszavak a következők: *ahol, ahonnan, ahova, ahogy*. Például: *Ez egy olyan kormány, **ahonnan** nem biztos, hogy nagyon könnyű felállni; Bánj úgy a macskáddal, **ahogy** veled szeretnéd, hogy bánjanak; Hazatért a külszolgálatból, **ahol** az isten tudja, mi lehetett a beosztása, mert sohasem emlegette.*

Az első két csoport mondataiban a vonatkozó névmási kötőszón nincsen semmilyen rag, így átszövődésről nem beszélhetünk az esetükben, a közbevetés és az átszövődés közötti átmenetet képviselik. Ami miatt mégis érdemes a „valódi” ragátszövődéses mondatok között tárgyalni őket, az a szerkezeti azonosság. A vonatkozó névmási kötőszó ezekben az esetekben is a harmadik tagmondatot kapcsolja az elsőhöz, a második tagmondat a modális tartalmat jeleníti meg. A séma ugyanúgy rajzolható fel, csak éppen nem szövődik át semmilyen végződés a vonatkozó névmási kötőszóra.

A harmadik csoportba tartoznak azok a mondatok, amelyekben a **vonatkozó névmási kötőszó valamilyen speciális végződéssel** található. Ez a végződés a harmadik tagmondat állítmányának, illetve állítmányi szerkezetének vonatkvégződése. A második tagmondaton átszövődik a végződéses kötőszó, és ezt a jelenséget ragátszövődésnek nevezzük. (Horváth 2013, 91) Ennek három alcsoportját különíthetjük el, az elsőben **tárgyrag** szövődik a kötőszóra (a korpuszban 25 esetben), a kötőszavak a következők: *amit, akit, akiket, amiket, amelyet*. Például: *Volt egy autonómiatüntetés is, **amit** meggyőződésem, hogy sokan nem néztek jó szemmel. Sőt dokumentumok után is kezdtem kutatni, először a lila marokén mappában, **amit** isten tudja, mióta nem nyitottam ki; Egyszerű sürgöny hívta valamelyik messze vidéki városba, **melyet** sose hitt, hogy valaha meglásson.*

A második alcsoportban **határozórag** szövődik át a kötőszóra, a korpusz mondataiban összesen 15 esetben, a következő kötőszavakkal: *amitől, akinek, akikkel, melyekből, amelyben, amire, akiknek, aminek, amibe, amelyekkel, amikkel*.

Például: *Már tudja is, mi lesz, **aminek** bizonyos, hogy örülni fog; Minden klubnak sajátos légköre van, **amelyben** nem biztos, hogy otthon érezzük magunkat; Csak egy-két dolgot mondanék, **amikkel** tudom, hogy te is tisztában vagy.*

A harmadik alcsoportban pedig a vonatkozó névmási kötőszó után egy **névutó** szövődik be, a korpuszban két esetben, a névutós szerkezetek a következők: *amely ellen, ami mögött.* A mondatok: *Eliramodott az egyik falikárpit felé, **ami mögött** tudta, hogy rejtekajtó nyílik; Felért egy olyan halálos ítélettel, **amely ellen** fellebbezni sem biztos, hogy lehet.*

A korpusz mondataiból összesen 42 tartozik azok közé a mondatok közé, amelyekben valóban ragátszövődésről beszélhetünk, ez a mondatok 60%-a. Ennyi esetben érintkezik tehát a jelenség a mondatátszövődéssel, és ahogy láttuk, mindez úgy valósul meg, hogy a harmadik tagmondat állítmányának vonatvégződése a második tagmondat vonatkozó névmási kötőszavára helyeződik, így tehát a második tagmondaton átszövődik a végződéses kötőszó.

## 5. A kettős állítmány és a mondatátszövődés

### 5.1. Kettős állítmány átszövődés nélkül

A korpusz kettős állítmányt tartalmazó mondataiból összesen 19 olyan, amelyben nem található átszövődés, ez a mondatok 8,26%-a. Ezek négy típusba tartoznak, az elsőben a *kell legyen* szerkezet szerepel (4 mondatban), például: *Ám kell legyen benne valami sejtelmesség, különlegesség is; Kell legyen egy arc, mely megfelel a világ minden nevének.* A második típus esetében tagadószt követ a *kell*, ami után a felszólító módú igealak következik (szintén 4 mondatban), például: *Ha nem akarok, akkor nem kell találgassak; Mikor céloztam, nem is kellett odafigyeljek a légzésemre.*

A harmadik csoportba a korpusznak azok a mondatai tartoznak, amelyekben a tagadósztó utáni *kell* után áll még valamilyen mondatrész, és csak utána következik a felszólító módú igealak (összesen 7 mondatban), például: *Amíg itt dolgoznak, nem kell házit írjanak; Pedig nem kell sok kört menjen velük.* A negyedik csoportba pedig azok az esetek kerültek, amelyekben a *kell* helyett *muszáj*, illetve *szabad* a kettős állítmány egyik állítmányi tagja, és szintén nem található bennük átszövődés (a korpusz mondatai közül 4-ben), például: *Olyan nagy csend volt, hogy muszáj volt megszólaljak; Akkor se szabad behunyjam a szemem vagy félrenéznek.* Ezekben a mondatokban tehát nincsen átszövődés, és a korpusz kevesebb, mint 10%-át teszik ki csak.

## 5.2. Kettős állítmány átszövődéssel

A korpusz mondatainak nagy részében átszövődés történik a kettős állítmányos szerkezet mellett, összesen 211 mondatban, tehát a korpusz 91,73%-ában. Az átszövődő mondatrészek számának szempontjából három csoportot különíthetünk el, az elsőbe azok a mondatok tartoznak, amelyekben **csak igekötő** szövődik át, ez 34 mondatban fordul elő (14,78%), például: **El** kell döntsem, hogy mit veszek fel holnap; **Ki** kellett tárjam a szárnyaimat.

Találunk olyan mondatokat is a korpuszban, amelyekben **egyetlen mondatrész** szövődik át, ez 39 esetben fordul elő (16,95%). Ez a mondatrész lehet az alany, például: A zsákmány nem kell mindig igazi egér legyen; A kefe nem szabad túl erős legyen. Az átszövődő mondatrész lehet a tárgy is, például: Azt kell mondjam, Chuck Berryben nagyot csalódtam; Csak a bakancsomat kellett kifényesítem. Valamint átszövődhet valamilyen határozó is a mondatban, például: Petróleumlámpa mellett kellett ünnepeljünk anyával; Aki ilyen macskát vásárol, egy percre sem szabad elfeledje, hogy élénk állatot vett maga mellé.

A korpusz mondatainak túlnyomó részében azonban **több mondatrész** szövődik át, összesen 138 mondatban, vagyis a korpusznak pontosan a 60%-ában. Átszövődhet az összetett állítmány névszói része, az alany, a tárgy, határozók és jelzők is. Például: A Rex macska étrendje ezért a többi macskáénál zsírokból gazdagabb kell legyen. Ebben a mondatban az összetett állítmány névszói része, egy aszemantikus határozó, egy hasonlító határozó, egy kijelölő jelző, egy okhatározó, az alany, egy birtokos jelző és egy kijelölő jelző szövődött át. A ki egyensúlyozott, kevert élelem naponta 10-15 dkg húst vagy kb. 20 dkg főtt halat kell tartalmazzon. Ebben a mondatban pedig két tárgy, minőségjelzők, mennyiségjelzők, egy időhatározó és az alany szövődött át. Láthatjuk, hogy a kettős állítmány esetében is ugyanúgy mindenféle mondatrész átszövődhet a mellékmondatból a főmondatba, mint a mondatátszövődés egyéb előfordulásainál.

## 5.3. Az átszövődő mondatrész szintaktikai szerepe

A kettős állítmányt tartalmazó mondatok esetében az átszövődő mondatrész szintaktikai szerepe egyetlen egyszer sem változik. Ezeknél a mondatoknál alanyi mellékmondatokról van szó, és az alanyi mellékmondatok átszövődésekor az eddigi vizsgálatok alapján nem változik meg soha a mondatrészi szerep. Alanyi mellékmondatok esetén a következő átszövődéstípusok lehetségesek: a mellékmondat alanya alanyként szövődik át; a mellékmondat tárgya tárgyként szövődik át a főmondatba; a mellékmondat valamely határozója határozóként szövődik át a főmondatba. (Szalamin 1978, 297–8)

Átszövődhet tehát a mellékmondati alany alanyesetű szóvá a főmondatba (nem alannyá!) **A → A (alanyesetű szó)**, például: En a Margit hídnál le kell szálljak; A Manx fartája kerek kell legyen, mint egy golyó; A kaparófa szolidan épített,

*stabil állvány kell legyen.* A főmondat alanya az utalószó, és ebben az esetben, tehát alanyi mellékmondatoknál a mellékmondat alanya, vagyis az alanyesetben átszövődő mondatrész megszorítások nélkül lehet ugyanolyan számú és személyű, mint a főmondat alanya (a tárgyi és aszemantikus határozói mellékmondatokkal ellentétben): *A cirmosmintázat [E/3] világosan el kell [E/3] különüljön [E/3] → Az [E/3] kell, hogy a cirmosmintázat [E/3] világosan elkülönüljön; A kölyök [E/3] sokat kell (az [E/3], hogy) még tanuljon [E/3] anyjától.* Mivel a főmondat alanya minden esetben az utalószó, a két alanyesetű szó nem keverhető össze, semmi nem nehezíti a megértést, az utalószó mellett alanyesetben álló szó egyértelműen a mellékmondatához tartozik.

A kettős állítmányt tartalmazó mondatok esetében emellett átszövődhet mellékmondati tárgy is a főmondatba **T** → **T**, például: *A fej rövid, tompa háromszöget kell képezzen; Az arc és a farok felső oldala egyértelmű zárt színezetet kell mutasson; Egy igazi shaded-macska legalább egy fehér aljszörzetű szülő kell felmutasson.* A szintaktikai szerep nem változik, a tárgy tárgyként szövődik a főmondat elé.

A különféle határozók határozóként történő átszövődése is megvalósul a kettős állítmányt tartalmazó mondatok között **H** → **H**, például: *A szíjával közös követelményeknek kell megfeleljen; Az eladásra kerülő kismacska legalább 12 hetes kell legyen; A talppárnák színe a fahéjárnyalattól a csokoládészinig terjedő skálán kell elhelyezkedjen.* A mellékmondatból a főmondat elé szövődő határozó egyetlen esetben sem változtatja meg mondatrészi szerepét a korpusz mondataiban. Természetesen mindenféle jelző átszövődésére is találunk a korpuszban példát **J** → **J**, például: *Az angol çöcker spániel hátvonala egyenes kell legyen álló helyzetben és mozgásban egyaránt; Az egyszínű macskák szőrzete egyenletesen színezett kell legyen; A macskaillemhely legalább 30x40 cm alapterületű kell legyen.* Jelző átszövődésének esetében sem változik az átszövődő mondatrész szintaktikai szerepe, tehát a kettős állítmányt tartalmazó mondatok esetében egyetlen olyan mondat sincsen a korpuszban, amelyben megváltozna az átszövődés hatására bármely mondatrész szintaktikai szerepe.

## 6. Összegzés, a vizsgálat eredményei

A dolgozat megpróbálta minél alaposabban körüljárni a ragátszövődés és a kettős állítmány mint a mondatátszövődés perifériáján található szintaktikai jelenségek legfőbb szerkezeti jellegzetességeit. Ehhez egy 300 mondatot tartalmazó, saját gyűjtésű korpuszt használt, amelynek segítségével a két jelenség mondatátszövődéssel való érintkezési pontjait próbálta felderíteni. A szerkezeti vizsgálat szempontjai mind a két esetben azt a célt szolgálták, hogy megállapíthassuk, mely előfordulásaiban és hogyan kapcsolódik a mondatátszövődéshez az adott jelenség.

Összegzésképpen elmondható, hogy a korpusz ragátszövődést tartalmazó mondatai 70-ből 42 esetben (60%) érintkeznek a mondatátszövődéssel, kettős állítmányt tartalmazó mondatai pedig 230-ból 211 esetben (91,73%). Összesen a 300 mondat 84,33%-ában található tehát valamilyen formában átszövődés.

A dolgozat valós nyelvi adatokat tartalmazó korpusz alapján mutatta be azt, hogy a ragátszövődés és a kettős állítmány mely esetekben kapcsolódik a mondatátszövődéshez, emellett remélhetőleg hozzájárult két kevésbé feltérképezett mondattani jelenség alaposabb megismeréséhez is.

## Irodalom

- Dóra Zoltán (2006): Kell mennem, kell menjek? *Magyar Nyelvőr* 130, 413–421. p.
- Farkas Vilmos (1962): A mellérendelő összetett mondat. In *A mai magyar nyelv rendszere*. Szerk. Tompa József. Budapest: Akadémiai Kiadó, 451–455. p.
- Haader Lea (1998): A mondatátszövődés a nyelvhasználat szemszögéből. *Magyar Nyelvőr* 122, 318–324. p.
- Haader Lea (2003): Az alárendelő összetett mondatok. In *Magyar grammatika*. Keszler Borbála szerk. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 472–530. p.
- Horváth Krisztina (2012): A kettős állítmány jelenségének vizsgálata a mai magyar nyelvben. *Filológia.hu*. 2012/2, 80–98. p.
- Horváth Krisztina (2013): Ragátszövődés. A mondatátszövődés egy különleges típusának vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 137, 87–96. p.
- É. Kiss Katalin (1979): A mondatátszövődésről. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. MNyTK*. 154. Szathmári István–Várkonyi Imre szerk., 93–104. p. /*Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 154./
- É. Kiss Katalin (1998): A mondatátszövődés. In *Új magyar nyelvtan*. É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk. Budapest: Osiris Kiadó, 156–168. p.
- Simonyi Zsigmond (1882): *A magyar kötőszók II*. Az alárendelő kötőszók első fele. *A hogy és –e kötőszók*. Budapest: MTA.
- Szalamon Edit (1978): A mai magyar beszélt nyelv mondattanának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 293–303. p.
- Szűcs Márta Zita (2006): Kettős állítmány a magyar nyelvben. In *Nyelvtudomány II*. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica. Szeged. 2006, 211–20.
- Tompa József (1962): Az állítmány. In *A mai magyar nyelv rendszere*. Tompa József szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó, 118–138. p.
- Zolnai Gyula (1926): Mondatátszövődés. *Értekezések a Nyelv- és Szépirodalom Köréből*. XXXIV/8.

# Iskolázottság és névválasztás kapcsolata a csanálói és csomaközi névadók körében

*Haindrich Helga*

## **Educational Levels and Naming Practices in Csanáros and Csomaköz**

### Abstract

The paper studies how name-giving is affected by the parents' level of education. It is built on a present-time name base, which was collected by the author of the paper from Csanáros and Csomaköz (two little villages in the west part of Romania, near the Hungarian border). The study is based on forenames given in 1965–1989 and 1990–2013. It presents the name-giving practices and naming fashions of these two generations, in relation to the parents' different educational levels. For each of the aforementioned time frames, the forenames are categorised according to the educational level of the parents, who are responsible for the name-giving practice. For instance, parents with a lower level of education are more likely to choose traditional forenames for their children than parents with a middle level of education, especially what regards the first examined period. However, parents with a middle level of education frequently choose foreign, up-to-date names for their children. All in all, this kind of research offers useful data for sociology and sociolinguistics as well.

**Key words:** name-giving, Csanáros, Csomaköz, educational level

**Kulcsszavak:** névadás, Csanáros, Csomaköz, iskolázottság

## 1. Bevezető

Írásomban Csanáros és Csomaköz mai keresztnévanyagát hasonlítom össze az iskolázottság szociológiai változója alapján. A keresztnévválasztásban más, hasonló típusú változók (foglalkozás, vallás, lakóhely, életkor stb.) is fontos szerepet játszanak, de ebben az esetben csak az iskolázottság mint befolyásoló tényező hatását vizsgálom, a későbbiekben szélesítem ki a vizsgálati szempontok sorát. A névanyagot 2012–2013 között gyűjtöttem a települések római katolikus egyházi születési anyakönyvei alapján. Az anyakönyvekben szereplő adatok soraiban a szülők iskolázottsági foka nincs feltüntetve, a hiányzó információkhoz adatközlők segítségével jutottam hozzá. A két település névanyagának és névválasztási gyakorlatának összehasonlítása mellett változásvizsgálatot is végeztem, ezért az idő dimenziója mentén két részre osztottam az összegyűjtött két névkincset. Az első csoportba azokat a neveket soroltam, amelyek esetében a névviselő 1965 és 1989 között született, a második csoportba pedig az 1990–2013 között született személyek neveit. Így a két időszak névanyagát vizsgálva a névadási szokások általános időbeli változását is megfigyelhetjük, illetve a szülők iskolázottsági fokát figyelembe véve további összefüggésekre deríthetünk fényt. Az összegyűjtött anyag összesen 1688 személy nevét tartalmazza; 1965 és 1989 között 555 személy született Csanároson, Csomaközön pedig 601. A második csoportba (1990–2013) a csanálói névanyagban 254, a csomaköziben 278 személy sorolható.

## 2. Településtörténeti adatok

Mindkét település Romániában található a nagykárolyi síkságon, az Alföld keleti határán. A vidéket sújtó török támadás megtizedelte mindkét falu lakosságát, később az emberek a Rákóczi-szabadságharc alatt szétszéledtek, biztonságosabb vidékre költöztek. Gróf Károlyi Sándor 1712-ben kezdte meg az elnéptelenedett birtokai betelepítését, ebben az időben négy települést népesített be baden-württembergi svábokkal: Csanálost, Nagykárolyt, Kaplonyt és Csomaközt. (Merli 2002, 26–28) Az 1712-es aszály megnehezítette az új hazába érkező svábok életét, négy év elteltével már csak Csanálos maradt meg tiszta sváb faluként, a többi településről vagy elszöktek, vagy Csanálosra költöztek az emberek. (Merli 2002, 27) Az 1712-ben Csomaközre telepített sváb gazdák idővel elhagyták a községet. 1795-től báró Mészáros János telepítette be újra ezt a falut, a környező falvakból költöztek ide sváb családok. (Vonház 1997, 176)

Bár mindkét település esetében a közösség rég átesett a nyelvcsere, tehát dominánsan magyar anyanyelvű településekről beszélhetünk, a sváb identitáskukat tovább őrzik. Ma is a népszámlálások alkalmával sokan vallják magukat svábnak.

## 3. A téma szakirodalmi

Az anyag gyűjtésével párhuzamosan megpróbáltam feltérképezni az iskolázottság és a névválasztás kapcsolatával foglalkozó tanulmányokat, de nem sikerült olyan írásokat találnom, amelyek egy keresztnévanyagot kifejezetten az iskolázottság és névválasztás kapcsolatának kérdése szerint dolgoztak volna fel. Több szerző is utal az iskolázottság és névválasztás kapcsolatára, de a legtöbb esetben csak általánosan elfogadott névtani tételeket olvashatunk. Kálmán Béla arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzeti romanticizmus hatására a régi királyok, fejedelmek nevei lettek divatosak; ezek először a haladó nemesesség körében jelentek meg, innen terjedtek tovább az alsóbb társadalmi rétegek irányába. (Kálmán 1996, 47) Hajdú Mihály fogalmazza meg, hogy a névdivat újításai jellemzően a magasabb társadalmi rétegek körében jelennek meg, innen terjednek el az alacsonyabb rétegek irányába. (Hajdú 2003, 116) Büky Béla egyik tanulmányában foglalkozik a Budapest keresztnévadási gyakorlata mögött meghúzódó hatóerőkkel; felteszi a kérdést, hogy a foglalkozásnak és a társadalmi osztálytagolódásnak milyen szerepe van a névadásban. A kérdéssel azonban nem foglalkozik részletesen, csupán listászerűen felsorolja azokat a neveket, amelyek az ipari munkásság, a kispolgárság, illetve az értelmiség névhasználatára jellemzőnek tart. (Büky 1961) B. Gergely Piroska megemlíti, hogy a kevésbé meghonosodott idegen nevek kedvelése mindig a felsőbb társadalmi rétegek névadási gyakorlatában jelent meg először, de ennél nem megy tovább, az összegyűjtött névanyagot nem elemzi szisztematikusan ebből a szempontból. (B. Gergely 1988, 2005) Ördög Ferenc megfigyelése, hogy az értelmiségiek

bátrabban választanak szokatlan, a névadó közösség körében újnak számító neveket gyerekeiknek. (Ördög 1973) Az eddig felsorolt szerzők kutatásait az 1950–60-as évek során végezték. Az újabb kutatások más típusú összefüggésekre világítanak rá. Rancz Teréz egyik tanulmányában a névadás motivációt vizsgálja Felső-Háromszéken. Vizsgálatai során arra az eredményre jut, hogy az alacsonyabb végzettségű névválasztókra jellemzőbb, hogy a névadás során tetszés alapján döntenek; a magasabb végzettségűek a magyar neveket részesítik előnyben. (Rancz 2009, 19) Hangsúlyoznunk kell, hogy a szerző által vizsgált névanyag egy kisebbségben élő közösség névkincse, hiszen ez a tény befolyásolhatja a névválasztást. Posgay Ildikó foglalkozik az értelmiségiek névválasztási szokásaival – jellemző az ótestamentumi és ősmagyar nevek választása – a más iskolázottsági csoportba tartozó névválasztók elnevezési szokásait azonban ő sem vizsgálja. (Posgay 1993)

Láthatjuk, hogy a legtöbb esetben a szerzők csak egy-egy iskolázottsági csoportba tartozó szülők névválasztási jellemzőit mutatják be, illetve a kutatást csak egy adott területen, egy közösségen belül végzik el. Bíró Ágnes (1988) és Fekete Ágnes (1997) foglalkozik a foglalkozás mint szociológiai változó és névválasztás kapcsolatával. Bíró Ágnes Budapesten végzett kutatást, az 1976-ban Budapesten született gyerekek neveit vizsgálja meg, kutatása során figyelembe veszi a szülők foglalkozását is. Megfigyelte, hogy a leggyakoribb keresztnév az alkalmazottak (középfokú végzettséggel rendelkező személyek) körében a legnépszerűbbek, ezen belül is a lányoknak választják leggyakrabban az ilyen típusú neveket, ezzel szemben a skála másik végén a szellemi és fizikai dolgozó szülőpárok állnak. Bíró úgy látja, hogy a kevésbé iskolázott rétegek körében a névválasztás során az esztétikai szempontok, illetve a példaképek kiemelkedően fontos szerephez jutnak; hangsúlyozza, hogy az idegen eredetű nevek elsősorban náluk terjednek el. A kettős keresztnév divatja a szellemi foglalkozásúak körében nagyobb. (Bíró 1988) Fekete Ágnes Miskolc és Tibold-daróc 1970–1985 közötti névállományát vizsgálta meg és hasonlította össze a szülők foglalkozása és a névválasztás kapcsolata alapján. Adatai szerint nagyok az átfedések a különböző foglalkozási csoportba tartozó szülők által választott keresztnév esetében. Hangsúlyozza ő is, hogy a névanyagban ritkának minősülő, gyakran egyszer előforduló nevek a fizikai munkát végző szülők körében gyakoriak. (Fekete 1997) Az 1970-es években, illetve az az után végzett kutatások azt mutatják, hogy az alacsonyabb végzettségű névválasztók törekcsenek jobban arra, hogy gyerekeiknek újító jellegű, különleges nevet válasszanak.

Tágabb keretbe helyezve a kérdést, érdemesnek tartom áttekinteni azt is, hogy a romániai magyar névadásnak melyek azok a jellemzői, amelyeket már sikerült feltárni az erre vonatkozó kutatások során. Természetesen nem törekedhetek teljességre az áttekintés során, csupán néhány mozzanatot szeretnék felvillantani az ide kapcsolódó kutatásokból. Szilágyi Anikó 2005-ben megjelent tanulmányában magyarországi, felvidéki és erdélyi kutatópontokon gyűjtött

anyaga alapján mutat be bizonyos névadási szokásokat. Arra a következtetésre jut, hogy az erdélyi névválasztásra a magyaros nevek preferálása jellemző. Az előző véleménnyel egybecseng Fodor Katalin 1999-es tanulmányának bevezető gondolata, amely szerint a romániai magyar névadásra jellemző az ószövetségi, illetve az ősmagyar, lefordíthatatlan nevek választása. Fodor arra hívja fel a figyelmet, hogy a 60-as évektől ezen a területen is megfigyelhető a névdivat változása, az eddig gyakori hagyományos nevek háttérbe szorulnak, helyüket újabb idegen eredetű nevek veszik át. (Fodor 1999) Posgay Ildikó tanulmányában is azt olvashatjuk, hogy az idegen eredetű nevek divatja itt is megkezdődött, akárcsak Magyarországon, de hangsúlyozza, hogy a kolozsvári értelmiségi családok még ragaszkodnak a korábban kialakult névdivathoz, ennek következtében ők inkább ótestamentumi, illetve ősmagyar neveket választanak gyermekeiknek. (Posgay 1993) Rancz Teréz kutatásai alapján arra az eredményre jut, hogy Felső-Háromszéken az 1990-es évektől felerősödik a magyaros nevek választása (Rancz 2009, 22), emellett az idegen hangzású nevek is népszerűbbé válnak, főleg a lányoknak választanak ilyen típusú keresztneveket. A fiúk elnevezésében a hagyományosabb neveknek van nagyobb szerepük. (Rancz 2009, 18–19)

#### 4. Az iskolázottság és a névválasztás kapcsolata

Munkám célja megvizsgálni, hogy a névadók iskolázottsága hogyan befolyásolja magát a névválasztás aktusát, a különböző iskolai végzettségű szülők milyen típusú neveket választanak gyermekeiknek, milyen névválasztási szokások alapján nevezik el őket. A névanyag összegyűjtése, illetve a szülők végzettségére vonatkozó adatok beszerzése után a keresztneveket a névadók iskolázottsága szerint csoportokba soroltam. A munka során azzal a problémával szembesültem, hogy az esetek kisebb százalékban a két szülő iskolázottsági foka eltér egymástól. Kérdésként merült fel, hogy ezekben az esetekben melyik csoportba sorolható az adott keresztnév. Ilyenkor a szociológiában bevett módszer segítségével alakítottam ki a csoportokat. Angelusz Róbert és Tardos István vizsgálataira hívják fel a figyelmet, hogy a makro-network-csoportok formálódásában egy network-presztízs-hierarchia létezése figyelhető meg, tehát a kapcsolatok kialakítása során az egyéneket a felfelé törekvés ténye jellemzi. (Angelusz–Tardos 1991) Ebből kiindulva a csoportok kialakítása alkalmával azokban az esetekben, amikor a két szülő végzettségi foka eltérő, a magasabb iskolai végzettséget vettem figyelembe, és eszerint soroltam csoportba az adott keresztnévet. A névadókat iskolázottságuk szerint négy csoportba soroltam:

1. a szülőknek nincs iskolai végzettsége (N)
2. a szülők alacsony végzettségűek, általános iskolába jártak (A)
3. a szülők középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek (K)
4. a szülők felsőfokú végzettségűek (F)

A következő táblázat a két időszak alapján az iskolázottsági fokokat figyelembe véve szemlélteti a csanálói és csomaközi névvisezők megoszlását:

Település	Időszak	N	A	K	F	Összesen
Csanáros	1965–1989	24	320	136	75	<b>555</b>
	1990–2013	10	50	148	46	<b>254</b>
Csomaköz	1965–1989	71	456	63	11	<b>601</b>
	1990–2013	5	201	60	12	<b>278</b>

1. táblázat: A csanálói és a csomaközi névvisezők megoszlása a két időszakban az iskolázottsági fokok alapján (fő)

Mindkét település esetében megfigyelhetjük, hogy a két vizsgált időszakban jelentősen eltér a születések száma, az első időszakban közel kétszer annyian születtek az adott településeken, mint a második időszakban. Ez a gyors demográfiai csökkenés az egész vidékre jellemző. Láthatjuk, hogy a szülők iskolai végzettsége alapján kialakított csoportok sem arányosak, a végzettség nélküli és a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők száma jóval kisebb, mint a másik két kategória elemhalmaza. Az N és az F csoportok csekély számú adatai alapján nem lehet következtetéseket levonni. Mindkét időszakban és mindkét településen az alapfokú, illetve a középfokú végzettséggel rendelkezők csoportja népesebb, vizsgálatomban tehát ebbe a két csoportba sorolható keresztneveket helyeztem a középpontba. Eltéréseket figyelhetünk meg az adott iskolázottsági csoportok népessége között a két település esetében. A legszembetűnőbb jellemző, hogy Csomaközön a második időszakban is az alapfokú végzettségű szülők vannak többségben, holott ebben az időszakban Csanároson a K csoport a legnépesebb. Mindez azzal állhat összefüggésben, hogy a csomaközi ifjúságra hangsúlyosan jellemző, hogy az iskolai tanulmányaik befejezése után nem térnek haza szülőfalujukba.

Az alapfokú végzettséggel rendelkező névadók jellemzően szülőfalujukban jártak iskolába, tanulmányaikat a megszokott környezetükben folytatták, nem bővült számottevően a társadalmi kapcsolatrendszerük. A középfokú végzettségű szülők ezzel szemben az általános iskola befejezése után új környezetbe kerültek, általában különböző nagykárolyi iskolákban tanultak tovább. Ők vagy beköltöztek a közeli városba, vagy napi szinten ingáztak. Mindez nagy hatással lehetett e fiatalok életére, hiszen kikerültek a megszokott környezetükből, új embereket ismertek meg, új élethelyzetekkel találkoztak; kibővült a társadalmi kapcsolatrendszerük, mindezekkel párhuzamosan a névdivat egy újabb hullámmal is hamarabb megismerkedhettek, hamarabb nyithattak az ilyen típusú újítások felé.

#### 4.1. A nevek átlaggyakorisága

Csanálon az első időszakban 555 gyerek született, akik összesen 165-féle nevet viselnek, tehát a nevek átlaggyakorisági száma 3,3. Csomaközön ugyanabban az időszakban 601 személy született, ők 130-féle néven osztoznak, ebben az esetben az átlaggyakorisági szám magasabb: 4,6. 1990 és 2013 között a két település esetében ez a hányados megegyezik, ekkor 1,7. Láthatjuk, hogy az első időszakhoz képest mindkét település esetében számottevően csökkent a nevek átlaggyakorisági száma. A névválasztók főleg a második időszakban törekcszenek arra, hogy gyerekeiknek olyan nevet adjanak, amelyet a közösségen belül kevés személy, vagy egyáltalán senki sem visel.

A két időszakban Csanálon és Csomaközön a névválasztók iskolázottsági fokát figyelembe véve az átlaggyakorisági számok a következők:

Település	Időszak	N	A	K	F	Összesítve
Csanálos	1965–1989	1,1	2,9	1,6	1,3	<b>3,3</b>
	1990–2013	1,0	1,1	1,5	1,2	<b>1,7</b>
Csomaköz	1965–1989	1,5	4,6	1,0	1,0	<b>4,6</b>
	1990–2013	1,0	1,6	1,1	1,0	<b>1,7</b>

2. táblázat: A két időszak csanálói és csomaközi keresztsneveinek átlaggyakorisági száma az iskolázottsági fokok alapján

Láthatjuk, hogy a második időszakra mindkét településre, illetve egyetlen iskolázottsági csoport kivételével a kategóriák névanyagára a nevek alacsonyabb megterheltsége jellemző. Az első időszakban is változatosnak mondható névkincs még tovább bővült, még differenciáltabbá vált. A szám adatok között feltűnően magas a csomaközi anyagban az első időszakban az A csoport neveinek átlaggyakorisági száma, ez 4,6, de a második időszakra ez a számarány is 1,6-ra csökken. Az első időszakban nagyobb különbségeket láthatunk az egyes iskolázottsági csoportok névterheltsége között, ezzel szemben a második időszakban ebből a szempontból nem láthatunk számottevő különbséget.

#### 4.2. A hagyományos és az újító nevek

Egy adott közösség névválasztási szokásairól, a közösségben élő ilyen típusú hagyományokról, illetve ezek hiányáról sokat elárulhat a hagyományos és az újító nevek népszerűségének, helyzetének ténye. A továbbiakban e két névcsoport jellegzetes neveit vizsgálom meg közelebbről. Hagyományos névnek az olyan bibliai eredetű vagy egyházi jellegű neveket tekintem, amelyek a keresztség felvételével, latin közvetítéssel, népi érintkezés alkalmával

kerültek a magyar névkincsbe, illetve folyamatos múltjuk van a csanálói és csomaközi névanyagban. Az újító jellegű nevek csoportjába pedig olyan idegen eredetű keresztnéveket sorolok, amelyek újabban, kulturális érintkezés útján kerültek be a magyar névkincsbe. Ezek idegen volta még érezhető, az ilyen típusú nevek jellemzően a 70-es évektől jelentek meg (vö. Szilágyi 2005, 84), közvetítésükben fontos szerepet játszik a média. A hagyományos és az újító nevek kategóriáinak definiálásakor mindig a csanálói és csomaközi névanyagból indulok ki.

A hagyományos nevek helyzete eltérően alakul a két időszakban, ebben az esetben mindkét nem névanyagából az öt leggyakoribb nevet vizsgálom meg. Különbségeket figyelhetünk meg a férfi és női keresztnévanyag, illetve a különböző iskolázottsági csoportok névkincse között. A következő táblázatok e szociológiai változók mentén csoportosítják az anyagrészt.

<b>Kn</b>	<b>N</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>F</b>	<b>Összes</b>
Mária	-	22	7	4	<b>33</b>
Éva	-	7	-	-	<b>7</b>
Anna	1	4	1	1	<b>7</b>
Erzsébet	-	4	-	-	<b>4</b>
Katalin	-	1	-	-	<b>1</b>

<b>Kn</b>	<b>N</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>F</b>	<b>Összes</b>
István	1	22	6	2	<b>31</b>
József	1	23	3	-	<b>27</b>
János	-	10	3	2	<b>15</b>
Tibor	-	9	3	-	<b>12</b>
Ferenc	1	5	1	2	<b>9</b>

3. táblázat: A hagyományos nevek helyzete Csanáloson az első időszakban

<b>Kn</b>	<b>N</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>F</b>	<b>Összes</b>
Mária	4	34	1	-	<b>39</b>
Éva	-	23	1	-	<b>24</b>
Anna	4	18	1	-	<b>23</b>
Erzsébet	3	14	1	-	<b>18</b>
Katalin	1	17	-	-	<b>18</b>

Kn	N	A	K	F	Összes
István	3	42	2	1	<b>48</b>
János	-	27	-	-	<b>27</b>
József	3	16	2	-	<b>21</b>
Tibor	4	12	1	-	<b>17</b>
Ferenc	2	8	1	-	<b>11</b>

4. táblázat: A hagyományos nevek megjelenése Csomaközön az első időszakban

Ha megvizsgáljuk a hagyományosnak tekinthető nevek gyakoriságát, az első időszakban a két település névkincsében nagyfokú különbségeket vehetünk észre. A táblázatokban bemutatott nevek gyakorisága eltérően alakul a csanálói és csomaközi névanyagban: Csanálósan a névviselők 26%-a, míg Csomaközön 41%-a ezen a 10 keresztnéven osztozik. Láthatjuk tehát, hogy Csomaközön jóval magasabb e hagyományos nevek gyakorisága. A csanálói anyagrészen belül a férfi és a női névkészletben láthatunk különbségeket, a hagyományos nevek megterheltebbek a férfi névanyagban, mint a nőiben. Ilyen típusú különbség a csomaközi névanyagot nem jellemzi.

Az iskolázottsági fokokat is figyelembe véve megállapíthatjuk mindkét település esetében, hogy az alacsony végzettséggel rendelkező szülők között elterjedtebbek a hagyományos nevek. A csanálói anyagban a K, illetve az F csoportban is találunk ilyen neveket, de ezekben az esetekben hangsúlyosan kevesebb névviselőt figyelhetünk meg, mint az A csoportban. A csomaközi anyagban a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők csoportjában még alacsonyabb a hagyományos nevek megterheltsége, a K csoportban jellemzően egy-egy személy viseli ezeket a neveket, kivételként említhető az *István* és a *József*, az F csoportban pedig egyetlen ilyen típusú név fordul elő: az *István*. A felsőfokú végzettségű szülők névválasztására tehát nem jellemző a hagyományos nevek preferálása, ők a névkincs más rétegeiből választanak nevet gyerekeiknek.

Kn	N	A	K	F	Összes
Mária	1	1	3	-	<b>5</b>
Anna	-	1	1	1	<b>3</b>
Éva	1	-	1	-	<b>2</b>
Erzsébet	-	-	-	-	-
Katalin	-	-	-	-	-

<b>Kn</b>	<b>N</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>F</b>	<b>Összes</b>
István	-	2	1	-	<b>3</b>
János	1	-	2	-	<b>3</b>
Ferenc	-	1	-	-	<b>1</b>
József	-	-	-	-	-
Tibor	-	-	-	-	-

5. táblázat: A hagyományos nevek megjelenése a csanálói névkincsben a második időszakban

<b>Kn</b>	<b>N</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>F</b>	<b>Összes</b>
Mária	-	1	-	-	<b>1</b>
Éva	-	-	1	-	<b>1</b>
Anna	-	-	-	1	<b>1</b>
Erzsébet	-	1	-	-	<b>1</b>
Katalin	-	1	-	-	<b>1</b>

<b>Kn</b>	<b>N</b>	<b>A</b>	<b>K</b>	<b>F</b>	<b>Összes</b>
István	1	3	-	-	<b>4</b>
János	-	4	2	-	<b>6</b>
József	-	-	-	-	-
Tibor	-	5	-	-	<b>5</b>
Ferenc	1	-	-	-	<b>1</b>

6. táblázat: A hagyományos nevek helyzete Csomaközön a második időszakban

A második időszakra megváltozik a hagyományos nevek helyzete, az 1965 és 1989 között népszerűnek tekinthető nevek a névkincs perifériájára szorúlnak, 1990 után jellemzően egy-két előfordulással jelennek meg az anyagrészben, jellemzően ekkor is az alacsonyabb végzettségűek választanak ilyen nevet gyerekeiknek.

### 4.3. Más kultúrák hatása

Érdeemesnek tartom megvizsgálni, hogy a csanálói és csomaközi névkincs vonatkozásában milyen más nyelvi és kulturális hatásokat figyelhetünk meg. Minden nép, közösség névanyagára hatással vannak más népek, közösségek névanyaga; kisebbségi helyzetben élő közösségek névkincsére pedig ez a ki-

jelentés fokozottan érvényes. Természetesen e közösségek névanyagára is hatnak az anyaországi névdivatban megfigyelhető áramlatok. (Vö. Posgay 1993, 219) Mind Csanálos, mind Csomaköz esetében számolnunk kell az államnyelv befolyásoló erejével, hiszen a kisebbségben élő közösségek névanyagát kontaktushatások érik. (Vö. Vörös 2004, 367)

Az újító jellegű nevekkal kapcsolatban esett már szó a média közvetítő szerepéről. Manapság a médián keresztül a legizoláltabb települések lakóit is napi szinten érik különböző nyelvi és kulturális hatások.

Mindkét vizsgált közösség névanyaga esetében külön is figyelmet kell fordítanunk a német nyelv és kultúra befolyásoló erejére, hiszen a közös német eredet mellett a Németországba emigráló, onnan rendszeresen hazlátogató rokonok, családtagok révén erős kulturális hatások érik a közösségeket.

**4.3.1.** Mindezen tényezőket figyelembe véve elkülönítettem a nemzetközi, a német és a román nyelv és kultúra hatásaként megjelenő nevek csoportját. A változásvizsgálat eredményeként elmondható, hogy az első időszakban a német nyelvi és kulturális hatás bizonyult a legintenzívebbnek mindkét település esetében. Csanáloson a nevek 20%-a, Csomaközön pedig 17%-a sorolható ebbe a csoportba (pl. *Hildegard, Ingrid, Ulrike*, illetve *Günter, Herbert, Reiner* stb.). A második időszak névanyagát megvizsgálva is hasonló képet kapunk, ekkor a csanálosi névanyag 18%-a, a csomaközinek pedig a 16%-a tartozik ide (pl. *Hannelore, Hilde, Hildegard*, illetve *Erhard, Gerhard, Hubert* stb.). Láthatjuk, hogy a két település névanyagát, valamint az időszakokat összehasonlítva számottevő különbséget és változást nem figyelhetünk meg. A névadók mindkét időszakban hasonló arányban választottak német eredetű nevet gyerekeiknek. Ez azzal magyarázható, hogy a közös sváb eredet, illetve a kapocs a német nyelvvel és kultúrával szilárdnak mondható, ez a hatás a csanálosi és csomaközi névanyagra kiegyensúlyozottan minősíthető.

A névanyagok azon részét vizsgálva, melyek esetében feltételezhető a nemzetközi hatás, az előzőtől eltérő tendenciát figyelhetünk meg. Az első időszakban Csanáloson a keresztnemek 9%-a tartozik ebbe a kategóriába, Csomaközön pedig 8%-a. A második időszakra ez az arány megnő, ekkor a csanálosi anyag 19%-a, a csomaközinek pedig a 25%-a sorolható ide. Láthatjuk, hogy a nemzetközi hatás az 1990-es évek után megerősödik, egyre intenzívebben hat a két vizsgált névkincre. Néhány példa az első időszak ilyen típusú neveiből: *Anien, Denis, Méda, Karen*, valamint *Hary, Marcus* stb., a második időszakból: *Amanda, Cintia, Luana, Vanessa*, illetve *Devon, Dominik, Kevin* stb.

Mindössze három olyan nevet találtam a vizsgált névkincsben, amelynek választása mögött a román nyelv és kultúra hatását feltételezhetjük. A *Simona, Marius* és *Sorin* keresztnemek az 1990–2013 közötti csanálosi anyagrészen találhatóak meg; mindhárom nevet magyar–román vegyes házasságban élő szülők választották gyerekeiknek.

**4.3.2.** Az iskolázottsági fokokat is figyelembe véve tovább árnyalhatjuk a képet. Ebben az esetben csak az A és a K csoportba tartozó keresztneveket vizsgálom meg, hiszen a többi esetben nagyon kevés a névadat.

Települések	Kulturális hatások	Iskolázottsági csoportok	Időszakok	
			1965–1989	1990–2013
Csanálós	Német hatás	A	15%	15%
		K	26%	18%
	Nemzetközi hatás	A	7%	12%
		K	10%	23%
Csomaköz	Német hatás	A	16%	14%
		K	34%	17%
	Nemzetközi hatás	A	9%	24%
		K	12%	60%

7. táblázat: Más kultúrák hatása a csanálói és a csomaközi A és K csoportok névanyagában a két időszakban

Mindkét időszakban és mindkét település névnyaga esetében a K csoportban gyakoribb a német eredetű nevek választása. A táblázat adatai alapján megfigyelhetjük a két iskolázottsági csoport névválasztási gyakorlata közötti különbség csökkenését a két időszakban. Az A csoportban a szülők mindkét időszakban hasonló arányban választottak gyerekeiknek német eredetű nevet, ezzel szemben a K csoportban inkább az első időszakban volt ez jellemző.

A nemzetközi nyelvi és kulturális hatás nyomai erőteljesebben szintén a K csoport névanyagában fedezhetők fel, mindkét település vonatkozásában. Mindkét iskolázottsági kategória névkincsének esetében a második időszakban intenzívebb ez a hatás: Csomaközön ekkor a nevek 60%-a ebbe a csoportba sorolható. Láthatjuk, hogy az A csoport esetében is a második időszakban magasabb ez a számarány, mint az elsőben, tehát ők is egyre jobban „engednek” a nemzetközi hatásoknak.

#### 4.4. A magyaros nevek helyzete

Bíró Ágnes említett tanulmányában megvizsgálta, hogy a különböző foglalkozási csoportokba tartozó szülők és a magyaros nevek választásának ténye milyen összefüggésben állnak egymással. Megállapította, hogy a különböző foglalkozású szülők egyforma mértékben adnak gyerekeiknek magyaros nevet. Hangsúlyozta, hogy a ritkább magyar nevek a szellemi foglalkozásúak körében gyakoribbak. (Bíró 1988, 208)

Megvizsgáltam mind a két település névanyagát a magyaros nevek jelenlétének szempontjából. Magyaros névnek tekintem a régi magyar személyneveket, a nyelvújítás során alkotott neveket, valamint a magyar írói névalkotásokat. Ha a két időszak névanyagát összehasonlítjuk, szembetűnik, hogy az első időszakban mindkét településen gyakrabban választottak magyaros nevet a szülők gyerekeinek. Csanáloson ekkor a nevek 15%-a, míg Csomaközön 19%-a tekinthető magyaros névnek. Néhány példa a csanálosi anyagból: *Csilla, Enikő, Hajnalka, Tímea*, valamint *Csanád, Csongor, Gyula, Szilárd* stb. A második időszakban ez a számarány csökken, ekkor mindkét esetben 10%-kal számolhatunk (csomaközi példák: *Boglárka, Csenge, Emese*, illetve *Botond, Csaba, Szabolcs, Zsolt, Zsombor* stb.).

Ha az iskolázottságot mint szociológiai változót bevonjuk a vizsgálatba, megfigyelhetjük, hogy Csanáloson mindkét időszakban az A csoportban népszerűbbek a magyaros nevek (első időszakban 15%, a másodikban 8%), azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy az A és a K csoport közötti aránybeli különbség elég alacsony (a K csoportban a magyaros nevek aránya az első időszakban 13%, a másodikban 6%). A csomaközi névanyagban a K csoportban gyakoribbak az ilyen típusú nevek, az első időszakban a keresztnévek 18%-a, a másodikban 13%-a sorolható ide. Az A csoportban szintén ezt a csökkenési tendenciát figyelhetjük meg: első időszak 14%, második 9%.

#### 4.5. A kettős keresztnévek

A kettős keresztnévek adása a 18. században megjelenő névadási szokás. Mint a legtöbb névdivatbeli újítás, a felsőbb társadalmi rétegek névadási gyakorlatában jelenik meg először, innen terjed tovább az alsóbb társadalmi rétegek irányába. (Vö. Büky 1961, 38–40; Bíró 1988, 209; Fülöp 1990, 106; Raátz 1996, 93–96) Mindkét vizsgált település névkincsében találunk bőséges példát a kettős keresztnévek adására.

Település	Időszak	N	A	K	F	Összesítve
Csanálos	1965–1989	50%	48%	64%	63%	<b>53%</b>
	1990–2013	50%	54%	38%	20%	<b>39%</b>
Csomaköz	1965–1989	44%	51%	63%	60%	<b>52%</b>
	1990–2013	80%	52%	34%	100%	<b>48%</b>

8. táblázat: A kettős keresztnévek százalékos arányai az iskolázottsági fokok alapján

A táblázat alapján megfigyelhetjük, hogy az első időszakban mindkét közösségben gyakoribbak voltak a kettős keresztnévek, mint a másodikban. A csomaközi névanyagban ez a csökkenés nem jelentős, 52%-ról 48%-ra csökkent az arányszám. Az iskolázottsági fokokat is figyelembe véve azt láthatjuk,

hogy 1965–1989 között a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők élnek gyakrabban a kettős keresztnév választásának lehetőségével. Mind Csanáloson, mind Csomaközön ezt a tendenciát figyelhetjük meg. A második időszakra változik ez a kép, ekkor a magasabb végzettségű névválasztók körében csökken e névadási szokás népszerűsége: a csanálói K csoportban 64%-ról 38%-ra, az F csoportban 63%-ról 20%-ra csökken az arányuk. A csomaközi F csoport kivételt képez: itt a második időszakban még gyakoribbak lesznek ezek a típusú nevek, mint az elsőben. Az alacsonyabb végzettségű szülők a második időszakban is megközelítőleg hasonló arányban, vagy bizonyos esetekben nagyobb arányban adnak gyerekeiknek kettős keresztnévet (pl. a csomaközi N csoportban a 44% helyett a második időszakban már 80%-os arányszámot figyelhetünk meg).

B. Gergely Piroska arra hívja fel a figyelmet, hogy a kettős névadás sajátos szerepet kapott, egyszerre biztosít lehetőséget a hagyományörzésre és az újításra. (B. Gergely 1988, 385) Ezzel a megállapítással egybecsengő jelenségeket figyelhetünk meg a két vizsgált névkincsben. A kettős nevek körében különböző névszerkezeti típusokat különíthetünk el. A hagyományos + újító szerkezetű kettős keresztnévek az első időszakban Csanáloson 6%-át, Csomaközön 3%-át teszik ki ennek az anyagrésznek. Ezzel szemben az újító + hagyományos szerkezetű nevek nagyobb gyakorisággal fordulnak elő: a csanálói anyagban 10%, a csomaköziben pedig 7%. A második időszakban mindkét névszerkezeti típus esetében nagyobb előfordulási számot figyelhetünk meg. Ez azzal magyarázható, hogy a második időszakban egyre intenzívebb a nemzetközi hatás, így megnő az erre a hatásra a csanálói és csomaközi névkincsbe bekerült nevek száma. A második időszakban a hagyományos + újító szerkezetű nevek aránya Csanáloson 18%, Csomaközön pedig 9%. Ezzel párhuzamosan nő az újító + hagyományos szerkezetek népszerűsége is: a csanálói anyagban 23%, a csomaköziben pedig 34%. Mindkét időszakban és mindkét település esetében láthatjuk, hogy az újító + hagyományos névszerkezeti típus a gyakoribb; ez a tendencia összhangban van a hagyományos nevek háttérbe szorulásával és ezzel párhuzamosan az újító jellegű nevek „térhódításával”. Ez a névélettani jelenség még erőteljesebben hat a második időszakban.

A két legnépesebb iskolázottsági csoport névanyagát megvizsgálva azt láthatjuk, hogy mindkét település névkincsében az A csoportban jellemzőbb a hagyományos + újító névszerkezet, például: *Anna Laure*, *Mária Evelin*, *Rita Hannelore*, valamint *Csaba Bobby*, *Erik Bobby*, *István Claus* stb. Ezzel ellentétben a K csoportban az újító + hagyományos szerkezetű kettős keresztnéveket választanak gyakrabban a névadók (például: *Cintia Anna*, *Ingrid Mária*, *Kitti Mária*, illetve *Lénard Tamás*, *Günter Károly*, *Erhard Gábor* stb.). A szóbeli névhasználatban jellemzően a kettős név első elemét használják a közösségekben, tehát a két névszerkezeti típus gyakoriságának változása mentén megfigyelhetjük a hagyományos és az újító nevek helyzetének változását. A kettős keresztnévek

vonatkozásában is megfigyelhetjük a már említett tendenciát, miszerint az alacsonyabb végzettségűek gyakrabban választanak gyerekeiknek hagyományos nevet, a magasabb végzettségűek (K csoport) pedig az újító jellegű neveket preferálják.

## 5. Összefoglalás

Általános névélettani változásnak tekinthetjük, hogy az utóbbi évtizedekben a hagyományos nevek jelentősen veszítettek népszerűségükből, helyettük a névválasztók az idegen eredetű, újító jellegű neveket részesítik előnyben. Ugyanezt a típusú változást figyelhettük meg mindkét vizsgált névkincsben. Az első időszakban inkább az alacsonyabb végzettségű szülők választottak gyerekeiknek hagyományosnak tekinthető keresztneveket, s a magasabb iskolai végzettség felé haladva egyre csökken az ilyen típusú nevek aránya. Három nyelvi és kulturális kategóriát különítettem el a névanyagban belül. Az ezekhez tartozó neveket közelebbről megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi hatás a második időszakra intenzívebbé válik, az iskolázottsági csoportok közül pedig a középfokú végzettségű szülők körében népszerűbbek ezek a nevek mindkét időszakban. A német kultúra hatása egyformának mondható a vizsgált időszakokban, a K csoportba tartozó szülők névválasztási gyakorlatára jellemző a német eredetű nevek adása. Mint láthattuk, a román nyelvi és kulturális befolyás elenyésző hatással van a csanálói és a csomaközi névkincsre, csak a magyar–román vegyes házasságban élő gyermekek nevei között fordulnak elő ilyen típusú keresztnevek.

A magyaros nevek helyzete változik az idő függvényében, a névadók az első időszakban gyakrabban választanak ilyen nevet gyermekeiknek, mint a másodikban. Csanálósan az A, míg Csomaközön a K csoport névválasztói részesítik előnyben a magyaros keresztneveket. A kettős keresztnevek adása az első időszakban a magasabb végzettségűek csoportjában népszerűbb, a második időszakban már kevésbé, ekkor az alacsonyabb végzettségűek körében gyakoribbak.

A két település névanyagának összehasonlító vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy jelentős különbséget nem figyelhetünk meg a két közösség névanyagában és névválasztási gyakorlatában. A közös sváb eredet, a hasonló történelmi változások, a földrajzi közelség, valamint a hasonló életforma magyarázattal szolgálhat erre. A két szomszédos közösség névkincsében ugyanazokat a névélettani változásokat, tendenciákat, névdivatbeli újításokat figyelhetjük meg.

További munkámban szeretném a kutatópontok számát növelni, illetve a már említett szociológiai változók bevonásával árnyalni és bővíteni a vizsgálati szempontokat.

## Irodalom

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: Készült az ELTE Szociológiai Intézetében és a Magyar Közvéleménykutató Intézetben.

Bíró Ágnes (1988): A mai keresztnévadás az egyes társadalmi rétegek gyakorlatában. In *A magyar nyelv rétegződése I*. Kiss Jenő–Szűts László szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó, 203–210. p.

Büky Béla (1961): *A fővárosi keresztnévadás hatóerői*. Budapest: Akadémiai Kiadó. /Nyelvtudományi Értekezések 26./

Fekete Ágnes (1997): Keresztnévek Miskolcon és Tibolddarócon. In *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály szerk. Budapest–Miskolc: Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 168–173. p.

Fodor Katalin (1999): A névdivat változása a moldvai csángóknál. *Névtani Értesítő* 21, 232–235. p.

Fülöp László (1990): *A Somogy megyei Vizmente személynevei 1722–1900*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége /Magyar Névtani Dolgozatok 86./

B. Gergely Piroska (1988): Területi és társadalmi rétegződés a romániai magyar keresztnévadásban. In *A magyar nyelv rétegződése I*. Kiss Jenő–Szűts László szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó, 373–387. p.

B. Gergely Piroska (2005): Kalotaszeg magyar kereszt- és becenevei. Budapest–Miskolc: ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Névkutató Munkaközösség /Magyar Névtani Értekezések/

Hajdú Mihály (2003): *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kálmán Béla ([1966], 1996): *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

Merli Rezső (2002): *Harminckét település története*. Szatmár: Kiadja a Szent-Györgyi Albert Társaság és az EMKE Szatmár Megyei Szervezete.

Ördög Ferenc (1973): *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Posgay Ildikó (1993): Névhasználati sajátosságok Erdélyben. *Hungarológia* 3, 216–220. p.

Raátz Judit (1996): *Gödöllő személynevei 1722–1895*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége /Magyar Névtani Dolgozatok 144./

Rancz Teréz (2009): A névadás motivációi Felső-Háromszéken és a név súlya az identitásjelölő faktorok rendszerében. *Névtani Értesítő* 31, 17–25. p.

Szilágyi Anikó (2005): Névadási szokások kisebbségi és többségi helyzetben lévő magyar anyanyelvű gyermekek körében a rendszerváltás után. *Névtani Értesítő* 27, 78–87. p.

Vonház István (1997): *A Szatmár megyei német telepítés*. Kolozsvár: k.n.

Vörös Ferenc (2004): Névpolitika a Felvidéken. In *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I*. Balázs Géza szerk. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 367–381. p.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 14.



Strédl Terézia  
**Inkluzív pedagógia**  
avagy a gyógypedagógiáról másképp

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM



Boda István Károly–Porkoláb Judit: *A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilsztikában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2012, 233 p. ISBN 978 963 318 263 5

Lőrincz Julianna

A tudomány egyes ágainak eredményes művelése napjainkban nem mellőzheti az informatika kínálta lehetőségeket. Ez a megállapítás érvényes a különböző irodalomtudományi, nyelvészeti diszciplínákra is. Ezért különösen hasznos Boda István Károly és Porkoláb Judit munkája, amely a két szakember közös kutatási eredményeit jól ötvözi. Ahogyan a szerzők is megállapítják, nem könnyű az eligazodás az információhalmazban, és a már megtalált információk gyakorlati alkalmazása is problémát okozhat tanárnak, diáknak egyaránt. „Napjaink kultúrájának egyik alapproblémája a hagyományos és az elektronikusan hozzáférhető információ robbanásszerű növekedése, amely mind a releváns információ visszakeresése, mind a megtalált információ feldolgozása szempontjából komoly nehézségeket jelent. A probléma elemzése és a lehetséges, kísérleti jellegű megoldások felvetése szükségszerűen csak interdiszciplináris keretek között képzelhető el.” (Boda–Porkoláb 2012, 7)

Boda István Károly informatikai kutatásainak eredményei segítséget nyújtanak az elektronikus adatbázisok, a különböző szövegtípusok, valamint a komplex, az interneten egyidejűleg meglévő, egymással koherens egységet alkotó szövegek és képek, az ún. hipertextek kezelésében, felhasználásában. Boda István Károly informatikai és Porkoláb Judit a szépirodalmi szövegek elemzésében végzett több évtizedes szövegtani és stilsztikai kutatási eredményeit hasznosítva közösen olyan rendszert dolgoztak ki, amely méltán tarthat számot a különböző kutatási területeken dolgozó humán szakemberek érdeklődésére is. Különösen hasznosnak tartom a könyvet a különböző iskolatípusokban folyó anyanyelv- és irodalomtanításban, hiszen a számítógépes alkalmazás természetes módon beépült a fiatalok életébe, így már csak a hagyományos oktatási módszerekkel nem tudja a tanár a tanulók érdeklődését felkelteni a mégoly szép és hasznos szövegek iránt sem. Az interneten hozzáférhető, egymással szorosan összefüggő egységekből álló (szöveg, kép, hivatkozások, linkek stb.), de a hatékony felhasználásukat illetően sokszor nehézségekbe ütköző ún. hipertext (hipermédia) feldolgozására adhat megoldást a szerzők könyve.

A könyv első nagy fejezete elméleti alapvetést tartalmaz, amelyben olyan fogalmakkal ismerkedhet meg az olvasó, mint a szöveg és szövegszerűség fogalma, a kohézió, koherencia és konstingencia, valamint a korrespondancia. A szerzők ismertetik a szövegszerűség felhasználó-központú kritériumait, a szövegalkotás szándékoltóságát, elfogadhatóságát, hírértékét, helyzetszerűségét. Ezt követően a hiperszövegek kialakításáról, a hipertextuális szövegértelmezésről kapunk szakszerű leírást. A hipertextuális szövegek értelmezése nem nélkülözheti az intertextualitást mint a szövegek között asszociatív úton keletkező

szövegösszefüggés alapkritériumát sem. A hiperszöveget a szerzők a következőképpen határozzák meg: „Olyan, rendszerint különböző forrásokból származó verbális vagy multimediális szövegek... vagy szövegrészletek..., amelyek – akár ténylegesen, akár potenciálisan, »virtuálisan« – egy vagy több kulcsszó vagy kulcskifejezés segítségével *értelmesen* összekapcsolhatóak. Mindez előrevetíti a hiperszövegek és a szövegek köziség szoros kapcsolatát.” (Boda–Porkoláb 2012, 56) A szerzők hozzátézik: „Egy hiperszöveg (vagy hipertextuális szöveg) általános esetben nem teljesíti a *szövegszerűség* általánosan elfogadott kritériumait, bár ezek »nyomokban« a hiperszövegekben nyilvánvalóan fellelhetőek. Ilyen például a kohézió, a helyzetszerűség és a koherencia.” (Boda–Porkoláb 2012, 56) A szövegek közti kohézió formális eszközei hipertextekben például a linkek. A helyzetszerűséget a kiindulási, elemzési paradigma jelenti, amelyben a hiperszöveg értelmezhető. A szöveget különböző utakon közelíthetjük meg, amely a hagyományos olvasás lehetőségének kérdését is felveti. A szerzők a könyvükben erre a kérdésre is keresik választ.

Boda István Károly és Porkoláb Judit azt is megállapítják, hogy koherenciáról a hagyományos szövegektől eltérően a hipertext esetében nem beszélhetünk, csak annak lehetőségéről. „A jelenlegi hipertext alkalmazások inkább adattáraknak tekinthetők és nem (koherens szövegeket nyújtó »valódi«) *tudásbázisnak*, mivel csak a lehetőségét biztosítják annak, hogy egy komplex hipertext struktúrában tárolt anyagokból koherens szöveg(ek)et alakítsunk ki. Egyes alkalmazások azonban megpróbálják ezt a folyamatot a felhasználók, az »olvasók« számára elősegíteni (pl. megjegyzések, kommentárok beírásának lehetővé tételével), más alkalmazások pedig (ilyenek pl. a »wiki« típusú lexikonok) a felhasználókat is bevonják a hipertext struktúra kialakításának folyamatába, akik a kialakított csomópontokban (szócikkekben) már valóban koherens szövegeket állítanak elő.” (Boda–Porkoláb 2012, 61)

A könyv második része a vers- és stíloselemzés inter- és hipertextuális vonatkozásaival foglalkozik. Elsőként a szerzők a Magyarországon Szathmári István professzor által kidolgozott funkcionális stíloselemzési módszert mutatják be, amely jól alkalmazható a hipertextek elemzésében is. A funkcionális stilisztikai elemzésben a szövegeket különböző szintekre bontja az elemző, és a szöveg egyes szintjei legdominánsabb elemeinek funkcióját vizsgálja a tartalom kifejezésében. A szerzők részletesen bemutatják a szöveg különböző szintjeit, és konkrét versszövegekből vett példákban a hipertext felhasználási lehetőséget is közlik (a könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatokban). Boda István Károly és Porkoláb Judit az egyes stílus eszközök vizsgálatakor olyan példák bemutatására vállalkoztak, amelyek „bizonyos esetekben inter-, illetve hipertextuális kapcsolatot létesíthetnek az elemzett vers és a stilisztikai mintapéldákat rendszerező »stilisztikai kánonnak« az elemzés során felhasznált példákat magukban foglaló versei között”. (Boda–Porkoláb 2012, 75)

Az anyag terjedelmét és a témában a szerzőknél lényegesen kisebb jártasságát tekintve a recenzens nem vállalkozhat a könyv teljes bemutatására. Az elemzésre kiválasztott versekben feltárt inter- és hipertextuális kapcsolatok vizsgálata, valamint a belőlük levont következtetések azonban meggyőzték arról, hogy a mind a középiskolai, mind pedig az egyetemi szöveg- és stílus-elemzési gyakorlatban jól alkalmazható komplex módszert érdemes megismerni, és az oktatási gyakorlatban is hasznosítani. Jó szívvel ajánlhatom a könyvet a szépirodalmi szövegek komplex elemzéséhez mind a felsőoktatásban dolgozó irodalmár és nyelvész szakembereknek, mind pedig az egyetemi, a főiskolai és a PhD.-hallgatóknak. De meggyőződésem szerint bárki haszonnal forgathatja a kiváló szakkönyvet, aki az internetes adatbázisok összefüggéseinek és az oktatásban való felhasználásának kérdései iránt érdeklődik.

*Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények 2013/1.* Szerkesztette: Dr. Simigné dr. Fenyő Sarolta. Miskolc: Egyetemi Kiadó, 2013, 120 p. ISSN 1788-9979

Szabó Tünde

A Miskolci Egyetem BTK Modern Filológiai Intézet Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke 8 éve indította el az Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények című folyóiratot, amelynek feladata, hogy megjelentesse az alkalmazott nyelvtudományi területek különböző szakembereinek tanulmányait, szerkesztett konferencia-előadásait, valamint az egyes tudományágak területén megjelenő új szakirodalomról is hírt adjon.

A következő ismertetésben a szakfolyóirat 2013-ban az Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények VIII. évfolyamának 1. számát mutatom be, amely három kutatási terület interdiszciplináris tanulmányait tartalmazza. E rövid ismertetőt a kötetben megjelenő tanulmányok sorrendje alapján foglalom össze, megjelölve a három témakört.

Kiss Tímea, a Selye János Egyetem magyar nyelv és Irodalom Doktori Iskolájának hallgatója a stilisztikai alakzatrendszer elemzi Andy Andre *Párisban járt az ősz* című versében és annak műfordításaiban. Ján Smrek, Czétényi Katalin és Melinda Tamás-Tarr Bonani fordításait veti egybe. Tanulmányában, melynek címe *Andy Andre Párisban járt az ősz című versének és műfordításainak alakzatvizsgálata*, különös hangsúlyt helyez az ismétléses alakzatokra, valamint a paralelizmusra, az ellentét és más alakzatok összekapcsolódására, amelyeket a funkcionális stilisztika módszerével vizsgál. Az alakzatvizsgálaton kívül a szerző megfigyeli a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek közötti kommunikatív ekvivalencia megvalósulását, továbbá azt kutatja, hogy a fordítók miként értelmezték újra az eredeti szöveget. A szerző megállapítja, hogy a verset végigkísérő ellentétre épülő kommunikációs alaphelyzet létrejön a fordításokban is, és az idősíkok is megtalálhatók a célnyelvi szövegekben annak ellenére, hogy a célnyelvi szövegekben bekövetkeznek bizonyos lexikai és szemantikai módosulások.

A következő tanulmány Dušan Tellingер nyugalmazott egyetemi tanár *A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban* című írása, amely a kultúrszavak fordításának lehetőségeit kutatja. Vizsgálatának tárgya az *Under the Frog* című angol nyelvű regény és magyar fordításának összehasonlítása, mely során a szerző azt bizonyítja, hogy a fordításban nem teljes, hanem optimális ekvivalenciára van szükség. A szerző tanulmányában rávilágít a kulturális színvonal világméretű hanyatlásának problémájára is, amit összeköt az ún. kultúrszavak fordításával. Úgy véli, e szavak fordítása során mindig törekedni kell arra, hogy ne csak a nyelvi ekvivalencia szintjén valósuljon meg a fordítás, hanem a kultúrszavakkal kapcsolatos különböző konnotációk és asszociációk mindig átkerüljenek a célnyelvi szövegekbe is. Fontosnak tartja a célnyelvi olvasó kellő háttérismereteit is e szavak megfelelő értelmezéshez. Dušan Tellingер megállapítja, hogy a háttérismeretek miatt, amelyek gyakran hiányosak vagy eltérőek, az eredeti és a fordított szöveg között csak optimális ekvivalencia jöhet létre.

Lőrincz Julianna a Selye János Egyetem és az Eszterházy Károly Főiskola docense *A metainformációs elemek szerepe az interperszonális megtévesztésben* című tanulmányában szintén irodalmi szövegek vizsgálatával foglalkozik. Ahogy ezt a címben is jelöli, a metainformációs nyelvi eszközök szerepét kutatja interperszonális megtévesztést tartalmazó szövegekben. A tanulmány első felében a szerző megvilágítja a metakommunikáció, metainformáció, metaszöveg fogalmakat, majd pedig a metainformációs operátor és a diskurzusjelölő műszavak kapcsolatát. Ez utóbbiakról azt feltételezi, hogy a metainformációs operátorok egy csoportja tekinthető diskurzusjelölőnek. A tanulmány második fele a metainformációs operátorok funkcióját szemlélteti a kommunikációban. A metainformációs elemek lehetnek nonverbális elemek, de a szerző véleménye szerint a nonverbális elemek verbalizált formái, leírásai szerepelhetnek az egyes hagyományos szövegtípusokban az interperszonális megtévesztés eszközeiként. Az utóbbit a grice-i mennyiség- és minőségmaxima megsértésben betöltött szerepük szempontjából vizsgálja, kiemelve a hiperbola alakzatában szereplő metainformációs elemek funkcióját. Végül a szerző megállapítja, hogy ha metakommunikációnak csak a nonverbális kóddal történő kommunikációt minősítjük, mint ahogy ez több szakirodalomban is megjelenik, akkor az a kommunikáció értelmének leszűkítését is jelenti.

Hutková Anita (Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya) vizsgálódásnak tárgya az interkulturális kommunikáció a metakommunikációs kutatások szemszögéből. Az *interkulturális kommunikáció metainformációs vonatkozásai* című tanulmánya választ ad arra, hogy mit tart a szerző metainformációnak, továbbá értelmezi a metainformációk különböző típusait. Véleménye szerint a metainformáció lényeges kiegészítő információ, amely bővíti, pontosítja, vagy akár módosítja a közlés jelentését. A tanulmány első részében a szerző ismerteti a metakommunikáció fogalmát, majd pedig a metakommunikáción belül

elkülöníthető alcsoportokat mutatja be. Írását Huťková Anita azzal zárja, hogy a kommunikáció sikeres megvalósításához egyaránt szükséges az információk és a metainformációk dekódolása is.

A *metainformációs struktúrák szerepe a telefonos értékesítők nyelvhasználatában* című tanulmányban Simigné Fenyő Sarolta, a Miskolci Egyetem docense bemutatja, hogy a telefonos szolgáltatások, jelen esetben a temetkezési szolgáltatások értékesítése során is rendkívül fontos szerepet játszanak a metainformációs elemek. A tanulmány szerzője részletesen vizsgálja az ügyfélszolgálati munkatársak megnyilvánulásának stílusát, valamint szövegeiknek szemantikai jelentését a telefonos értékesítés különböző szakaszaiban, amelyeket példák segítségével szemléltet. Végezetül hangsúlyozza, hogy kívánatos lenne beleemelni a telefonos értékesítők képzésének tananyagába a metainformációról szóló ismereteket is, mert véleménye szerint ezek tudatos alkalmazása megkönnyíteni a szakmabeliek munkáját.

Schirm Anita (Szegedi Tudományegyetem) *A szóval diskurzusjelölő funkcióiról – a szótárak adatai és a nyelvhasználók vélekedései alapján* című tanulmánya a diskurzusjelölők széleskörű vizsgálatának egy részét mutatja be. Egy kérdőíves felmérés és egy fókuszcsoportos interjú alapján szemlélteti a szóval metainformációs operátor funkcióját. A szerző tanulmányában rámutat arra, hogy a szóval operátor használata sokkal szélesebb, mint ahogy azt a szótárak jelzik. Először ismerteti a szótárak, korpuszok és az előíró munkák értelmezése alapján a szóval kifejezés jelentését, majd összeveti azokat a kérdőívet kitöltő nyelvhasználók véleményével.

Bodnár Ildikó, a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének docense *Találkozásom egy költővel* című tanulmányában Lackfi János *Elektromos* című versének részletes elemzését végzi el a költő-villanyszerelő metafora középpontba állításával. A cím is sejteti, hogy egy közös találkozás mély benyomása ihlette a tanulmány íróját, azonban írását a költő egy művén keresztül megvalósult találkozásról írja. Nemcsak magát a verset ismerteti, hanem tágabb kontextusba helyezi azt. Bemutatja többek között a verset tartalmazó kötet felépítését, elemzi a verscím jelentését, majd pedig a vers szókincsét.

A *szlovákiai magyar nyelv lexikai variánsainak szerepe a kommunikációban* című tanulmányában Lőrincz Gábor, a Selye János Egyetem doktorandusza egy kérdőíves kutatás eredményeit ismerteti. A szerző a tanulmány első felében röviden tisztázza a variativitás és a variabilitás fogalmak közti különbségeket, amelyek a szakirodalomban is sok esetben egymás szinonimáiként vannak értelmezve. Az elméleti bevezetőt követően a különböző szlovákiai magyar nyelvváltozatok variánsainak kommunikációs értékét vizsgálja, és ismerteti az általa végzett kérdőíves kutatás eredményeit. Három szempontot figyel az ékelés során: mely változók vannak kiveszőben az adatközlők szerint, melyik változó variánsa a leggyakoribb a használatban, mely változókat ismerik, de nem használják az adatközlők. Továbbá arra is próbál fényt deríteni a szerző, hogy mi az oka annak, hogy bár az adatközlők az egyes variánsokat ismerik, nem használják.

Szabó Tünde, a Selye János Egyetem PhD.-hallgatójának *Az anyanyelvi oktatás és a kisebbségi magyarság Szlovákiában* című írása zárja a kötet tanulmány-sorozatát, amely röviden összefoglal néhány nyelvpolitikai és oktatásügyi kérdést, összefüggést keresve e két tényező között. Továbbá röviden bemutatja a kisebbségi magyarság helyzetét valamennyi statisztikai adat tükrében. A szerző rámutat a felvidéki magyarság lélekszámcsökkenésének problematikájára, majd felsorolja azokat az esetleges tényezőket, amelyek ezt befolyásolják. A tanulmány második felében a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó nyelvtörvényeket és a Szlovák Köztársaság Alkotmányának a kisebbségekre vonatkozó cikkelyeit ismerteti. Végül pedig számarányokban kimutatva szemlélteti a magyar tannyelvű iskolák diákjainak számát az 1971/72-es és 2012/13-as tanévben.

Az *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* kötetét két könyvszemle egészíti ki. Farkasné Puklus Márta írásában ismerteti Dušan Tellingner német nyelvű könyvét (*Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation*), melynek magyar címe *A fordítás kulturális háttere – A kultúra mint a kommunikáció lényegesebb eleme*. A másik ismertetés pedig Bodnár Ildi-kó recenziója Pléh Csaba *A lélek és a nyelv* című könyvéről.

Kováts-Németh Mária: *Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszerek*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara 2013, 158 p. /Monographiae Comaromienses 13./ ISBN 978-80-8122-087-6

*Barátka Agnieszka*

Kováts-Németh Mária, a Selye János Egyetem Tanárképző Karának oktatója a kultúráközvetítés és a pedagógiai értékrendszerek összefüggéseinek a feldolgozását tűzte ki céljául az újabb könyvében. A 2013 végén megjelent könyvben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi az, ami meghatározza a közös európai kultúránkat, több mint ezeréves kulturális örökségünket arra is emlékezve, hogy minden nemzet rendelkezik sajátos, csak rá jellemző kultúrával, amelynek a titka a műveltségben rejlik, s annak a közvetítésében. A szerző célja rendkívül bonyolultnak tűnik, hiszen Kováts-Németh Mária nemcsak a kultúra állandóan változó értelmezéseit és súlypontjait kívánja megmutatni, hanem a pedagógiai értékrendszerekkel is egyeztetni azokat. Így a könyv lapjain végigvezet az egyetemes, az európai és a magyar pedagógiai koncepciók fordulópontjain arra a kérdésre koncentrálva, hogy milyen szerepet játszik az iskola a kultúráközvetítés folyamatában.

A tíz fejezetből álló könyv, ahogy maga a szerző is vallja, mindannak a prezentálása, amit „a tudomány, a közvélemény kiérlelt, valamint minden nép őriz kulturális kincseiben”, s aminek ismerete erősítheti az ember identitását és méltóságát. Így a könyvét az európai örökség gyökereinek tárgyalásával

kezdi a szerző. Ezzel felhívja az olvasó figyelmét az európai kultúra három pillérére (a görög filozófiára, a római jogra és a keresztény erkölcsre). Párhuzamosan a görög, a római és a keresztény kultúrának a nevelési ideáljára és céljára teszi a hangsúlyt.

Az európai iskolarendszer kialakulásának igazi kiindulópontja pedig nem az ókorra jellemző, a filozófusok gondolataira alapozott gyakorlat, hanem az első kolostori iskolák létrehozása, ami nem az életben való eligazodás, hanem a keresztény életeszemély terjesztése céljából történt meg. A keresztény embereszemély gyökeresen más, mint a görög-római. Az ókor embere mindekelőtt élni akar, ezért is a teljességre törekszik. A keresztény ember a földön túli életre fordítja a figyelmét, az abszolút erkölcsi tökéletességre törekszik. A kolostorok igen fontos szerepet töltek be egyrészt a kultúra megőrzésében és terjesztésében (az ókori művek és a Szentírás másolása), másrészt a szigorú nevelési elvek kialakulásában. Hosszú ideig a bencés rend alapítója, Szent Benedek által összeállított „Regula” példaképpül szolgált a kolostorok számára, a szerzetesek életére és nevelésére.

Nagy Károlynak a VIII. század végére megszilárdult frank birodalmában a területi elv alapján jöttek létre az európai iskolarendszer alapjai, kialakult az oktatási és nevelési intézményrendszer alapszerkezete. Az uralkodó megteremtette a kolostori, székesegyházi és plébániai iskolák rendszerét. Ezt a modellt a magyar iskolarendszer kialakulása és fejlődése is követi. A Géza fejedelem hívására Magyarországon letelepedett bencés szerzetesek Szent Márton-hegyi kolostorában (Pannonhalma) 996-ban elkezdődött az oktatás, s ezzel megvetették az első magyar (kolostori) iskola alapjait. A magyar iskolaszervezet kialakítása pedig Szent István király nevéhez fűződik, és egybeesik a katolikus egyházi szervezet létrehozásával. Köztudott az is, hogy az oktatás a klerikusok hatáskörébe került, így az alapvető nevelési cél a klerikusok, az egyházi szakemberek képzése volt.

Ez a rendszer a XIV. században megváltozik, Károly Róbert és Nagy Lajos idejében. A fejlődésre törekvő országban az állami hivatalnokrendszer és a céhek kialakulásával bővül a közvetítésre váró kultúra tartalma. Előtérbe kerül az értelmiségi, világi hivatali képzés és a sokoldalú, gyakorlatias világi ismeretek elsajátításának a szükségessége, a praktikus ismeretek megszerzése. Az oktatási rendszer nemcsak egyházi, hanem világi célokat is egyaránt szolgált a kor európai műveltségét terjesztve. A papság és a császárság mellett az egyetem, mint tudományos intézmény, a harmadik nagyhatalommá vált. Eközben a középkori feudális Európában kialakult lovagi világi eszmény további igényeket fogalmazott meg a kultúra- és érték közvetítés szempontjából.

A kötet következő fejezeteiben a szerző kiválóan kalauzolja az olvasót a pedagógiai értékrendszer és kultúráközvetítés állandóan változó világában. A reneszánsz eszmerendszerétől (az ember humán jellemformálásától és a humanista irányzat nevelési ideáljától), a reformáción (új hit, eszme, nyelv–anyanyelv, kollégiumi típusú iskolák) és ellenreformáción (jezsuita rend és iskolaszervezet, *Ratio Studiorum*, új keresztény műveltségkoncepció, piaristák), a XVII.

századi iskolakoncepciókon (Comenius elméleti és gyakorlati munkássága és a pedagógia tudománya születése, Apáczai Csere János koncepciója) át a felvilágosodásig („az értelem diadala”, pietizmus, a Rousseau-féle nevelési pedagógiai út, Ratio Educationis, II. Ratio Educationis, a királyi akadémiák, a normaiskola, a szakirányú iskolatípusok és a leányiskolák létrehozása, a tanítóképzés indítása, Tessedik Sámuel mezőgazdasági iskolateremtő tevékenysége, Pestalozzi „munkaiskolája”) vezeti a szerző az olvasót.

A továbbiakban a könyv ismerteti a reformkor vívmányait és kihívásait, a magyarországi óvodai nevelés kialakulását (Brunszvik Teréz és Közép-Európa első kisdedovó intézményei), az első egyetemes tanítógyűlést, az első érettségi vizsgát Magyarországon (az 1850/51-es tanévben), az új iskolatípus – a reáliskola létrehozását, a tanítóképzés terjesztését, valamint az 1868. évi népoktatásról szóló törvényt és az Eötvös József tevékenykedéséből eredményezett iskoláztatás kiterjesztését, a tankötelezettség bevezetését (6–12 éves gyerekekre) és az új iskolatípust, azaz a 6 (fiúknak) és 4 (lányoknak) osztályos polgári iskola meg alapítását.

Külön hangsúly esik a XIX. században bekövetkező alapvető változásokra: a kultúra újfajta értelmezésére és a szilárd pedagógiai értékrendszer kialakulásának a folyamatára, amelyik a XX. században továbbra bonyolódik az állandóan növekvő pedagógiai irányzatok száma miatt. Sorra előjönnek az egyes teoretikusok nevei a pedagógia – mint tudomány – rendszerének és területeinek meghatározása és prezentálása céljából (Johann F. Herbart, Tuiskon Ziller, Wilhelm Rein, Weszely Ödön, Fináczy Ernő, Friedrich W. Kron). A pedagógiát a kultúráközvetítés tudományának tekintve a szerző törekszik a kultúrpedagógiai koncepciók bemutatására. Ismerteti a német pedagógia tudósai – Wilhelm Dilthey, Georg Kerschensteiner, Eduard Spranger – munkásságát, valamint a kultúrpedagógiai irányzat magyar (Kornis Gyula, Prohászka Lajos, Weszely Ödön) és lengyel (Bogdan Nawroczyński) alapítóit. A továbbiakban taglalja a reformpedagógiai elméleteket (John Dewey, Eduard Claparede, Ellen Key, Maria Montessori, Cecil Reddie), iskolai koncepciókat (Rudolf Steiner Waldorf-iskolája, Celestin Freinet Modern iskolája, Helen Parkhurst, Peter Petersen, Nagy László) és azok kortárs bírálatát.

A könyv utolsó fejezetében a szerző bemutatja a kultúráközvetítést meghatározó törvényeket és gyakorlatukat 1868 és 1998 között. Alaposan tárgyalja a több, mint száz év alatt változó törvényeket és azoknak a hatását az iskolák gyakorlati működésére, valamint a nemzetiségek, kisebbségek helyzetére. Külön helyet szán a századfordulóra eső északnyugat-magyarországi, a továbbiakban az 1920 és 1945 közötti csehszlovákiai és osztrák iskoláztatás elemzésének, valamint az 1920 és 1990 közötti magyarországi közoktatás prezentálásának. A könyv végén a szerző a szlovákiai iskolarendszert is bemutatja a 245/2008. törvény tükrében.

A fentebb ismertetett munka igen fontos kézikönyve lehet mindazoknak, akik a pedagógiával vagy kultúrával foglalkoznak, illetve e témakör iránt érdeklődnek. A könyv szerkezetét tekintve nagyon jó megoldásnak tűnik az egyes korszakok tárgyalásánál a legfontosabb kulturális, történelmi és pedagógiai jellegű emlékeink elhelyezése a fejezetek elejére. A könyv legnagyobb értéke, hogy korszakonként és viszonylag röviden (körülbelül 150 oldalon keresztül) bemutatja a kultúráközvetítés és a pedagógiai értékrendszerek összefüggéseit.

Jellemző, hogy a tengernyi témakört Kováts-Németh Mária úgy dolgozza fel, hogy a választott téma tárgyalásában az egyetemes ismeretek mellett kitüntetett szerepet kap a közép-európai régió. Előtérbe kerülnek a szlovák, osztrák és lengyel fejlemények. Ennek köszönhetően nemcsak Magyarországon, hanem a határontúliak körében is rendkívül figyelemreméltó és olvasásra ajánlott. Az a kitekintés néhány ország irányába még értékesebbé teszi a könyvet, amely tankönyvként is forgatható. Mindazok az ismeretek összegzése, amit tudnunk kellene, s ami bizonyítja, hogy a származástól függetlenül minden nép a közös értékrend közvetítésére, a nemzeti sajátosságok megőrzésére törekszik. „Mind den generáció feladata az értékek újratemtése – ahogy maga a szerző írja –, hogy képesek legyünk a magunk és a másik nép sajátos kultúráját – tudományát, művészetét, hitét, hagyományait – megbecsülni, mert sokszínűségünk nem szegényíti, hanem gazdagít bennünket, s végső soron Európát.”

Molnár-Kovács Zsófia: *A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000–2010) különös tekintettel a történelemtankönyvek vizsgálatára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára 2013, 81 p. ISBN 978-963-642-527-2

Vajda Barnabás

Csak örülni tudunk az olyan szakmai kiadványnak, mint amilyen Molnár-Kovács Zsófia: *A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000–2010), különös tekintettel a történelemtankönyvek vizsgálatára* c. kötete. Ez a 81 oldalas kötetke, ahogy a szerző mondja: „Mintegy kétéves gyűjtő, rendszerező és szintetizáló munka eredményét tükrözi, mely a tankönyvkutatás hazai, illetve magyar nyelven elérhető bibliográfiai csoportjait, a 2000 és 2010 között megjelent publikációkat foglalja magában.” Azaz nem kis feltáró munka eredményeként szerzőnk két nagyobb tételben egybegyűjtötte a 21. század első évtizedének tankönyvkutatásra vonatkozó magyar bibliográfiáját: azokat, amelyek általában szólnak a tankönyvekről, és a speciálisabb írások címjegyzékét is.

A viszonylag sok tételt tartalmazó jegyzéken végigtekintve az látható, hogy meglehetősen nagy figyelem övezi a tankönyveket. Molnár-Kovács Zsófia bibliográfiájában mintegy 1000 bibliográfiai tétel szerepel, amelyet hozzávetőleg 500 szerző jegyez. Viszont a szerzők túlnyomó többsége csupán 1–1 címmel

szerepel benne, és valójában azon szerzők száma, akik 5 tételnél több tankönyvkutatási témájú írást jegyeztek a 2000–2010-es évtizedben, csupán 20–25 fő. Mindezek ellenére és összességében mégis hasznos és jó hír ez a kötet. Egyfelől láthatjuk benne a fejlődést. Másfelől viszont nem hagyja, hogy felelőtlenül elhessegezzük magunktól a magyar tankönyvkutatás helyzetét pesszimistán értékelő hangokat. Ilyen kritikus hangnak kell tekinteni F. Dárdai Ágnesét, aki jó ideje nemzetközi mérce tudatában mondja, hogy a magyar tankönyvkutatás számos területen le van maradva, ha azt például bizonyos német kezdeményezésekhez, szakirodalomhoz, kutatásokhoz hasonlítjuk. Bizonyára nem véletlen, hogy Molnár-Kovács Zsófia mostani kötete (és kapcsolódó PhD. disszertációja) mögött is F. Dárdai Ágnes áll, aki joggal mondja az előszóban, hogy „a sokszínű kutatási forrásbázis feltérképezéséhez e jegyzéket bátran hívhatja segítségül” mindenki, aki professzionális indíttatásból foglalkozik tankönyvekkel.

A magyar tankönyvkutatással szemben megfogalmazott kritika igaz és jogos szerintem is. Ámde: megállapítható Molnár-Kovács Zsófia bibliográfiájából is, hogy igenis van egy bizonyos kritikus mennyiségű magyar tankönyvkutatási szakirodalom mind a tankönyvek általános vizsgálatát (elméleti, pedagógiai), mind egy-egy részterületet, jelen kiadvány esetében a történelemtankönyvek szakmódszertani kérdéseit és problémáit illetően. És a pozitív reflexiók között nemcsak azt kell még elmondanom, hogy összehasonlítva a (sajnos) szinte nem létező szlovák tankönyvkutatással (talán csak a pozsonyi Viliam Kratochvíl és a kassai Slávka Otčenášová nevét tudom említeni) Magyarországon F. Dárdai Ágnesen kívül tucatnyi kimagasló szaktudós működik. Hogy csak a történelemtankönyvekre utaljak: Kaposi József, Kojanitz László, Katona András, Karlovitz János, Hornyák Árpád, Vitári Zsolt, Závodszy Géza – olyan szakemberek, akik a történelemtankönyvek olyan mély szakdidaktikai összefüggéseiről gondolkodnak és írnak rendszeresen, hogy az bármely külföldi kultúr-nemzet szaktudományával összevetve megállja a helyét. Sőt láthatóan van, létezik egy második vonal is, egy fiatalabb nemzedék, akik az előbbieket nyomdokain járnak, mint például Dévényi Anna, Gözsy Zoltán, Sávoly Márta, Slezák Ilona és mások.

Ha van valami hiány, amit esetleg felróhatunk ennek a – még egyszer mondom, igen hasznos – kötetnek, az az, hogy talán érdemes lett volna egy kicsit jobban kitekinteni a határon túli folyóiratokra és tudományos könyvkiadványokra. Mert ha tömegesen nincs is, de azért láthatóak a szisztematikus(abb) tankönyvkutatás jelei. Ilyen például a Selye János Egyetem Tanárképző Karán működő *Eruditio–Educatio* folyóirat, amely 2006-os indulásától kezdve rendszeresen közöl tankönyvkutatási tanulmányokat. A bibliográfia végén közölt folyóiratbázisból (ahol 41 tétel található) jól látható, hogy a kutatásba be lett vonva az online elérhető somorjai *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, míg viszont a mi kari negyedéves folyóiratunk kimaradt. Most sajnálhatjuk igazán, hogy még mindig nincsenek az anyagaink online, mert akkor az *Eruditio–Educatio* révén becslésem szerint mintegy 20–25 tétellel bővíthetett volna a címszavak köre.

De nemcsak a külföldi magyar nyelvű folyóiratok érdemeltek volna nagyobb figyelmet, hanem az itt-ott működő tudományos kutatócsoportok is. E helyütt csupán két, ráadásul nagyon aktuális kutatási eredményre szeretnék utalni. Kurtán Zsuzsa több éven át vezetett nálunk Észak-Komáromban egy interdiszciplináris tankönyvkutató csoportot, és épp mostanság adtak ki többféle, főleg (de nemcsak) a magyar nyelv és irodalom tanítására vonatkozó tanulmányköteteket. Másrészt a Selye János Egyetem Tanárképző Karán a tankönyvek rendszeresen témái a tudományos konferenciáknak és workshopoknak, és ezekből olyan kiadványok születnek, mint például a Ruda Gábor és Szabó Mihály Gizella szerkesztette *Nemzetkép és identitás a nemzetiségi iskolák tankönyveiben* c. tanulmánykötet. A nálunk folyó kutatások után talán nem meglepő, hogy karunkon a tankönyvkutatás rendszeres témája a tudományos diákköri versenyeknek és itt-ott szakdolgozatok is születnek e témában. Kicsit kár tehát, hogy Molnár-Kovács Zsófia kötetében ez a körültekintés nem történt meg. Ezt azért is sajnálhatjuk, mert a szerzőtől egyáltalán nem idegen a külföldre való kitekintés igénye, hiszen éppen ő volt az, aki tavaly a *Történelemtanítás* online történelemdidaktika folyóiratban remek tanulmányt írt a Georg Eckert Intézet magyar tankönyvkészletéről.

És kár a szélesebb kitekintés elmaradásáért azért is, mert ha megtörtént volna, akkor még láthatóbbá, még nyilvánvalóbbá lehetett volna tenni a magyar kultúrcentrumok (a Pécsi Egyetem Bölcsészettudományi Kara, ahol Tankönyvkutató Műhely működik, a tankönyvkutatás terén bizonyosan az egyik legfontosabb magyar centrum) és a tudományos magyar perifériák gyümölcsöző együttműködését. Úgy tudom, bizonyos tankönyvkutató kezdeményezések vannak például Marosvásárhelyen és Beregszászon is; utóbbi helyen 2012-ben Szalai Bernadett publikált egy kiváló tanulmányt *A nemzetközi tankönyvkutatás történeti vázlata* címen<sup>1</sup>. Így talán joggal várhatjuk és remélhetjük, hogy a jövőben a periféria haszonként kínálhatja fel a magyarországi tudományos centrumoknak, és haszonként hozhatja be a maga speciális (más nyelvek és kultúrkörök legjobb gyakorlatait magába olvasztó) ismereteit, tapasztalatait, ötleteit és kezdeményezéseit, amelyek a tankönyvkutatással kapcsolatosak.

1 Szalai Bernadett: A nemzetközi tankönyvkutatás történeti vázlata. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 2012, XI/1, 87-99. p.

Sven Felix Kellerhoff–Bernd von Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin. Titkosszolgálatok legréjtettebb ügyletei*. Budapest: Jószoveg Műhely Kiadó 2012, 223 p. ISBN 978-615-5009-35-8

Nagy Evelyn

A könyv két írója, Sven Felix Kellerhoff és Bernd von Kostka azt a hidegháború éveiben lezajlott diplomáciai harcot mutatja be, melyet a keletnémet profi kémsszolgálat megszervezése tetőzött be. Ahogy az első fejezetben olvashatjuk, Berlin azért volt a hidegháborús kémkedés melegágya, mert itt a két szuperhatalom (az USA és a Szovjetunió) karnyújtásnyi távolságban volt egymástól, és itt valóban közelről figyelhették egymás reakcióit, sikereit, kudarcait stb. Hogy milyen közeli múltból beszélünk, az abból az elég közismert adatból is kitűnik, hogy 1989 előtt a jelenlegi orosz elnök, Vlagyimir Putyin is Berlinben szolgált KGB-ügynökként.

Könyvünk első fejezete Bernd von Kostka nevéhez fűződik, és benne elsősorban a berlini kémalagút kialakítását, majd annak szovjetek által való teátrális felfedezését közli a szerző. Beszédese a fejezetek lévő alcímek: *Berlin, a kémkedés melegágya; Feltámadás a romokból; Aranyásás; A kémkedés licence*. A berlini kémalagút a hidegháborúban hatalmas politikai kockázatnak és rendkívül merész vállalkozásnak bizonyult, mert benne volt az is, hogy esetleg átírhatta volna a történelmet. Ahhoz, hogy el tudjuk képzelni ezt a berlini kémalagutat, és annak mesteri megalkotását, nem hagyhatunk ki pár fontos tényt és adatot. A munkálatok kezdetekor az amerikai építők rögtön abba az akadályba ütköztek, hogy a tervek szerint mélyen a föld alatt lett volna kialakítva az üreg, ellenben folytonos problémának számított a talajvíz, illetve maga a megfúrni kívánt szovjet kábelrendszer, amely csupán fél méterre húzódott a föld alatt. Kérdésként merülhet fel, miért kábelrendszeren át zajlott Berlinben a kommunikáció és a tájékoztatás. A válasz egyszerű: mert a műholdas technológia akkoriban még gyerekcipőben járt, messze nem volt megbízható, valamint a kábelrendszeres megoldás gyorsabbnak és hatékonyabbnak bizonyult a néma postaládáknál, vagyis a levelezős rendszernél. Az amerikaiak által vájt rudowi kémalagút következő fázisában megindult a kódolt szövegek leszűrése és megfejtése, egyúttal azt is ki kellett találni, mi lesz, ha a kémkedésre fény derül, hiszen sosem volt kétséges, hogy az alagutat előbb-utóbb fel fogják fedezni. Mindehhez képest mégis meglepően alakultak a feltárás körülményei, valamint az ez utáni események – de ezeket inkább nem árulom el az olvasóknak.

A könyv második része Sven von Kellerhoff tollából (számítógépéből) született meg. Ezekben a fejezetekben is a hidegháborús kémkedés különböző fortélyait ismerheti meg az olvasó, mégpedig a következő alcímek alatt: *Korai összecsapások; Milke emberei; A kémkedés dzsungelében*. Megismerkedünk a keletnémet titkosszolgálatl, a Stasival, amely a keletnémet kommunista párt „kardjaként és pajzsaként” vált hírhedtté. Miért a párt kardja és pajzsa? A Stasit azért tekintették az NDK állam pajzsának, mert egy profi módon megszervezett „állam volt az államban” – egy jól működő és mindenható szisztéma, amely biztosította a keletnémet rendszer stabilitását.

Sven von Kellerhoff megismétli azt a historiográfiai toposzt, mely szerint a világ két legősibb mestersége a kémkedés és a prostitúció. Berlinben ez a kettő kémbordélyok formájában egyesült, vagyis lányok illetve nők szolgáltak testükkel és fülükkel az államért! Gondoljunk bele, hogy ezeket a nőket nem az utcán toborozták, azaz nem hivatásos prostituáltokról volt szó, hanem olyan nőkről, akik némi elhivatottságot éreztek magukban a hazájukért, a Német Demokratikus Köztársaságért, na és természetesen nem vetették meg a szolgáltatásért felkínált pénz csábítását sem. Nem egy ilyen kémbordély működött főleg Berlin peremterületein. Többek között a Salon Kitty nevű hely, melyben a keletnémet kémek egy kicsi helyen (fényképezőgéppel és mikrofonnal felszerelve) figyelték meg a nyugatnémet oldalról származó „vendégeket”, miközben fényképek és szóbeli feljegyzések, iratok készültek a szalonban elhangzó eseményekről és szavakról.

Kémkedés természetesen mindkét hidegháborús Németországban (NSZK, NDK) volt. Ámde érdemes összevetni a méreteket. Az egypárti keletnémet kommunista államban minden társadalmi csoporthoz rendeltek egy-egy titkosrendőrségi ügyosztályt, míg a Németországi Szövetségi Köztársaságban 4000 lakosra jutott egy titkosszolgálati alkalmazott.

A könyv utolsó előtti fejezete (*A hidegháború mindennapjai*) valamiféle előkészítés az utolsó részhez, mely a *Finálé* címet viseli, és összegzést-visszacsatolást nyújt az olvasónak. A könyv Berlin város szemszögében mutatja be azt a durván negyvenöt évet, melyet az utókor hidegháborúnak nevez, amely után a német főváros már nem a kémkedés melegágya többé.

Veronika Gayer–Slávka Otčenášová–Csaba Zahorán eds.: *Remembering the City – A guide through the past of Košice*. Košice: Terra Cognita Foundation, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2013, 174 p. ISBN 978-963-89185-2-9

Rudas László

Ennek a nem szokványos útikönyvnek a középpontjában Kassa, Szlovákia második legnagyobb városa áll, és azt szeretné bemutatni az olvasónak, hogy Kassa milyen gazdag történelmi múlttal, milyen színpompás épített és szellemi örökséggel rendelkezik. E gazdagság elismerésének egyik nyilvánvaló jele volt, hogy Kassa 2013-ban elnyerte az Európa kulturális fővárosa címet.

Az önmagában nem meglepő, hogy a könyvbéli eseményekben jelentős rész jut a magyar vonatkozású rendezvényeknek. Részletes betekintést kapunk a város életét befolyásoló döntésekről, politikai egyezményekről, a különböző nemzetiségű lakosokról, a város nevezetességeiről, szimbólumairól és uralkodó jellegzetességeiről. Ha a könyvből ki szeretnénk emelni pár külön említésre méltó helyszínt, akkor az első minden bizonnyal a Szent Erzsébet főszékesegyház lenne, amely a gótikus építészet egyik legszebb alkotása. Utána következne az Állami Színház, amely (korábban) számos magyar színész fontos állomáshelye

volt. A rengeteg érdekesség közül ki lehet emelni a város legrégebb ma is álló polgári épületét, a Lőcsei-házat, vagy a régi városházát, az Andrássy palotát. A könyv értékét nagyban növeli, hogy a lapokat számos szép, a régmúltból és a mából származó fénykép gazdagítja.

A mű első fejezete egy rövid bevezetéssel indul, amelyben a szerzők indokolják meg munkájuk megszületésének körülményeit. Részben az Európa kulturális fővárosa címhez igazodva az volt a szándékuk, hogy angol nyelven is hozzáférhetővé váljék a szélesebb érdeklődő közvélemény számára ennek a valóban történelmi levegővel bíró nagyvárosnak a múltja, fizikai és szellemi, magyar és nem magyar öröksége.

A második fejezetben a könyv a város történelmét több különböző szempontból mutatja be. Megtudjuk, hogy Kassa ma (is) egy multikulturális és multietnikus város, s hogy ez annak köszönhető, hogy része volt a történelmi Magyarországnak, majd Csehszlovákiának, legutoljára pedig a mai Szlovákiának, egyben az Európai Uniónak. A lakosság nagy része ma már szlovák nemzetiségű, de még mindig nagy számban élnek itt magyarok, kisebb számban németek, zsidók, romák és csehek. A város sokáig a történelmi Magyarország részét képezte, de az első világháborút lezáró, 1920-ban érvénybe lépő trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovák Köztársaság részévé vált, majd nem egész húsz év múlva ismét Magyarország részévé. Az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntés során Magyarország a trianoni békeszerződéssel elvett területeiből visszakapott mintegy 12 ezer négyzetkilométert. Ekkor Kassa város lakossága is ünnepélyesen fogadta a bevonuló magyar katonákat és Horthy Miklós magyar kormányzót. (A visszacsatolás több más felvidéki várost is érintett, mint például Érsekújvárat, Ungvárt, Rimaszombatot, Komáromot, Lévát és Losoncot.) A visszacsatolt területen az 1941-es magyar népszámlálás 1 millió 62 ezer embert számlált, közülük 84%-a volt magyar és mintegy 10%-a szlovák. Az 1930-as – vitatott hitelességű – csehszlovák népszámlálás szerint a magyarok aránya itt 57% volt, a két adat eltérését azonban nem csupán az adatfelvételek és az adatközlések módszertani különbsége magyarázza, mivel a határváltozást népességmozgás is követte. Emellett a Szlovákiában maradt 89 ezer főnyi zsidó, amelynek többsége magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A békeidőben született első bécsi döntést az európai nagyhatalmak – Nagy-Britannia és Franciaország – ekkor még a nemzetközi jog értelmében érvényesnek ismerték el, csak a második világháború folyamán változtatták meg álláspontjukat. A Kassára vonatkozó adatok értékei közötti különbségek is jelentősek voltak, mert míg 1930-ban a lakosság mindössze 16%-a vallotta magát magyarnak, 1941-ben a visszacsatolás után már 83%-a vallotta magyarnak magát, míg a „csehszlovákok” aránya 60%-ról 11%-ra zsugorodott.

A könyv további fejezeteiben betekintést kapunk a lengyel, cseh, zsidó, roma és magyar nemzetekhez kapcsolódó eseményekről, feljegyzésekről. Ki kell emelni, hogy ez a könyv a várost nem egy nemzet szemszögéből egyoldalúan mutatja be, hanem általa azt a képet kaphatja az olvasó, hogy Kassa város tényleg gazdag múlttal rendelkezik mindenki számára.

## Régióismeret, environmentális kultúra az iskolai oktatási programokban

### A dél-szlovákiai magyar és szlovák tannyelvű alapiskolák jó gyakorlata

*Nagy Melinda–Szarka László*

A dél-szlovákiai multietnikus települések történelmi emlékezetének, environmentális kultúrájának és lokális identitásának sajátosságai című tudományos szimpóziumot 2013. december 9-én rendeztük meg a Selye János Egyetem Tanárképző Karán Komáromban. **Támogatónk a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának 2013. évi nemzetiségi kisebbségi programja (KNM-1093/2013/1.5.3)** volt.

A szimpóziumon azokat a kutatási eredményeket, oktatási tapasztalatokat vitattuk meg, amelyek a vizsgált térség magyarok, szlovákok, romák által lakott településein és alapiskoláiban a regionális nevelésről, az environmentális kultúráról és a lokális identitás alakítását célzó keresztmetszeti tantárgyakról a 2008. évi szlovákiai közoktatási törvény óta eltelt időben felhalmozódtak.

Az állami oktatási programok elfogadását követően rendelkezésre állt igen rövid idő alatt az iskolák megfogalmazták saját iskolai oktatási programjaikat. Ezek a sajátos dél-szlovákiai interkulturális feltételek közt előtérbe helyezték a regionális, helytörténeti és környezetvédelemi oktatást. A rendkívül változatos helyi gyakorlatok 2008 óta felhalmozódott tapasztalatai alapján kérdőíves, interjúk kutatásunkkal a kiválasztott magyar és szlovák tannyelvű iskolákban azt vizsgáltuk, miként próbálják a gyakorlatban az elméleti kiindulópontokat a helyi viszonyok közt optimalizálni.

A komáromi szimpózium meghívott előadói saját kutatási eredményeiket, elméleti elképzeléseiket, tanári tapasztalataikat osztották meg egymás közt és a hallgatósággal. A kutatás résztvevői pedig az iskolai dokumentáció, a tanári tapasztalatok és a diákok ismeretei alapján elemezték a kiválasztott iskolák jó gyakorlatait, valamint a történeti emlékezet és az environmentális kultúra szerepét a lokális identitás formálásában.

A rendezvénynek a Tanárképző Kar Színnyei Téka olvasóterme adott otthont, ahol kilenc előadás hangzott el. Az előadók között a Kelet-, Közép- és Nyugat-Szlovákia egyetemein és más oktatási intézményeiben tevékenykedő szakemberek számoltak be saját gyakorlati, illetve kutatási tapasztalataikról. A hallgatóság zömét a Selye János Egyetem hallgatói tették ki, de jelen voltak más egyetemek oktatói és doktoranduszai is. Összesen 57 jelenlévő regisztrált. Az előadásokat workshop követte, ahol a vitába aktívan bekapcsolódott a jelenlévő közönség.

A szimpózium előadásai a kutatási program keretében készült elemzésekre, tanulmányokra épültek. Ezeket önálló tanulmánykötetbe gyűjtve adtuk közre.<sup>1</sup> A megjelent tanulmányok egyik része a dél-szlovákiai településekre, kistérségekre magyar tannyelvű oktatási intézményeiben fokozatosan kialakult régióismereti oktatás sajátosságait, eredményeit és nehézségeit vizsgálta. A kutatásban megpróbáltuk érvényesíteni azt a ritkán alkalmazott elemzési szempontot, amely az azonos településeken működő magyar és szlovák tannyelvű alapiskolák gyakorlatainak vizsgálatából adódó eredményeket is figyelembe veszi.

Láthatóan a dél-szlovákiai járások magyar, illetve szlovák tannyelvű iskoláiban igyekeznek nagy súlyt helyezni a hely-, régió- és honismereti tárgyra. Egyre több helyen próbálják bevonni a helytörténeti, lokális, regionális environmentális ismereteket, együttműködnek a településeken található gyűjteményekkel, tájházakkal, múzeumokkal, bevonva őket is az oktatási folyamatba.

A szlovákiai Állami Oktatási Intézet, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, a szlovákiai magyar Történelemtanárok Társulása az elmúlt években folyamatosan nagy figyelmet szentelt ezeknek a kérdéseknek. Kutatásunk, konferenciánk és ez a tanulmánykötet is ehhez a vitához és a régióismeret és az environmentális nevelés szakmai-módszertani megalapozásához kívánt hozzájárulni.

Jóllehet találtunk példát a magyar és a szlovák tannyelvű iskolák pályázati, gyakorlati oktatási együttműködésére, a jellemző iskolai gyakorlat mégis az egymás munkájáról minimális információkkal rendelkező párhuzamos munka. A regionális nevelés tárgykörébe tartozó iskolai oktatási programok és gyakorlati megvalósításuk az ÁOP ajánlásainak megfelelően a tanulók lokálpatriotizmusát, hazaszeretetét, nemzeti identitást kívánják fejleszteni. A sok tekintetben rokon vagy éppen közös kiindulópontok, tennivalók ellenére – a mai dél-szlovákiai adottságok között a magyar és a szlovák tannyelvű iskolákban magától értetődően – a nemzeti identitások különbözőségei dominálnak.

Az általunk vizsgált jó példák, jó gyakorlatok azt mutatják, hogy az iskolákra nehezedő rengeteg feladat közepette egyre több helyen ismerik fel, hogy a dél-szlovákiai multietnikus kistérségek, települések, illetve a rendkívül értékes, ugyanakkor veszélyeztetett természeti környezet értékeit érdemes bevinni az oktatásba. Ehhez azonban az eddigieknél jóval több segítségre, a dél-szlovákiai sajátosságok eddiginél tudatosabb feldolgozására van szükség.

1 Szarka László és Nagy Melinda szerk.: *A dél-szlovákiai multietnikus települések történelmi emlékezetének, environmentális kultúrájának és lokális identitásának sajátosságai. Jó gyakorlatok az iskolai oktatási programokban.* Komárno, Szlovákia, 2013, 97 p. ISBN 978-80-8122-092-0

## Doktori védések a Selye János Egyetem Tanárképző Kara Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskolájában

*Szabó Tünde*

2014. március 7-én folyt le a Selye János Egyetem Tanárképző Karán a Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola két első végzős hallgatójának doktori eljárása.

Délelőtt 11 órától Kiss Kinga védte meg *A gyermek- és ifjúsági irodalom szerepe az olvasáskultúra fejlesztésében* című disszertációját. A jelölt témavezetője Erdélyi Margit, a Selye János Egyetem Tanárképző Karának dékánja. A dolgozat opponensi véleményeit Adamikné Jászó Anna (ELTE, Budapest), Žilka Tibor (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra) és doc. dr. Horváth Kornélia PhD., a Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola vezetője (Selye János Egyetem) fogalmazták meg. A bizottság tagjaként megtisztelt bennünket jelenlétével Szabó András (elnök, Selye János Egyetem), Rudolf Chmel (Selye János Egyetem), Lőrincz Julianna (Selye János Egyetem) és Kusper Judit főiskolai docens (Eszterházy Károly Főiskola, Eger).

Kiss Kinga korrekt és tartalmas válaszokat adva az opponensi kérdésekre, megjegyzésekre, valamint a bizottsági tagok kérdéseire jól védte meg dolgozatát. A bizottság megszavazta a PhD.-fokozat odaítélését.

13 órától Lőrincz Gábor *Nyelvi variativitás a szlovákiai magyar nyelvváltozásokban* című disszertációjának doktori védeése zajlott le. Témavezetője Lőrincz Julianna, a Selye János Egyetem oktatója. A jelölt munkásságának bemutatását követően opponensei Zimányi Árpád (Eszterházy Károly Főiskola, Eger), Misad Katalin (Comenius Egyetem, Pozsony) és Tóth Etelka (ELTE, Budapest) ismertették opponensi véleményüket. A doktori bizottság tagjai Erdélyi Margit (elnök, Selye János Egyetem), Szabó András (Selye János Egyetem), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola) és Kurtán Zsuzsa (Selye János Egyetem) voltak.

Lőrincz Gábor kiválóan védte meg dolgozatát, a bizottság megszavazta a PhD.-fokozat odaítélését. Lőrincz Gábornak erre az alkalomra megjelent az egri EKF Líceum Kiadónál *A nyelvi variativitás a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvekben* című monográfiája, amely szervesen kapcsolódik a disszertációjában leírt eredményeihez<sup>2</sup>.

Ezúton is szívből gratulálunk a jelölteknek! Úgy gondoljuk, doktori iskolánk első végzős hallgatóinak kiváló eredményei is hozzájárulnak egyetemünk hírnevének öregbítéséhez.

<sup>2</sup> A kötet ismertetését lásd folyóiratunk 2014/4. számában. A szerk. megj.

MONOGRAPHIAE COMAROMIENSES 15.



Pukánszky Béla  
A magyar iskolatörténet  
és pedagógusképzés  
paradigmái

UNIVERZITA J. SELYEHO – SELYE JÁNOS EGYETEM



## Hajdú Mihály

(1933. augusztus 14. – 2014. január 7.)

Hajdú Mihályra emlékezünk: a nyelvészprofesszorra, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a névtudomány megalapítójára, számos tudományos mű, tanulmány alkotójára, a nagyszerű tanárra, aki 2014. január 7-én, életének 81. évében távozott közülünk.

Hosszan lehetne idézni munkásságából a tényeket, adatokat, a címeket, kitüntetések, lehetne válogatni a gazdag pálya terméséből. A Rá emlékezés azonban – úgy gondolom, az Őt ismerők nevében nyugodtan állíthatom ezt – sokkal inkább az embert, és nem a professzort juttatja eszünkbe. Miska Tanár Úrral mindig jó volt találkozni, jó volt Vele akár néhány percet, akár hosszabb időt eltölteni, mert szerette az életet, szerette az embereket, és szeretett mindent, ami érték vagy értéket teremthet. Derűs lénye, szép hangja, vidám nevetése, csillogó szemei azt üzenték, hogy fontosnak tartja, amit csinál, amit munkánkról hall, amire tanítványait, munkatársait buzdítja.

Őt nem szorították korlátok közé a formalitások, mindig egyszerűen, emberként viselkedett. Talán ebből is adódik, hogy amikor Hajdú Mihályra gondolunk, elsőként nem a tudós professzor alakja idéződik fel emlékeinkben, hanem inkább a ránk figyelő derűs tekintetű ember. Pedig tudjuk mindannyian, hogy tudós volt, nem is akármilyen, hiszen szívós munkával új tudományterületet teremtett. A névtudomány születése, megerősödése mellett keményen, küzdelmeket is fölállalva, következetesen kiállt, és elérte azt, hogy a névtan ma már nem segédtudomány, hanem „önelvű tudomány”.

Valószínű, hogy nem is a lelkes kutató alakja jelenik meg emlékezetünkben, pedig tudtuk róla, hogy a néprajztól a dialektológián át a nyelvészet számos területéhez kötődött. A tudományszervező munkássága már hamarabb előbukkanhat, amikor Rá gondolunk, hiszen adattárak, névtani, csoportnyelvi dolgozatok megjelenését segítette, elindította a Névtani Értesítőt, megalkotta a névtudomány alapműveit, doktori iskola épült az ő tudására, és természetesen hosszan sorolhatnánk még. E tevékenysége közben önzetlenül támogatott minden születőben levő pozitív törekvést. Önmagát soha nem állította előtérbe, az egyenrangúság érzetét keltette még a fiatal pályakezdő kollégában vagy tanítványban is, és mindig megteremtette a kisebb-nagyobb, jobb vagy még a kezdeti tapasztalatlanság nyomait magán viselő munkák kiadásának a lehetőségét.



A legtöbbünknek azonban – amellet, hogy tudását tiszteltük – a tanár személyisége, embersége adott maradandó élményeket. Sok nehézséggel teli szakmai életútja olyan tapasztalatokkal látta el, hogy egész életén át a tanyasi, technikai, egyetemi tanár együtt jelent meg cselekedeteiben: közvetlen természetességében, a másokra figyelő magatartásában, bölcs, segítőkészséget sugárzó gondolkodásában. Miska Tanár Úr nem érzékeltette, hogy ő a nagy professzor, élete végéig megmaradt nyitott szívű, befogadó, másokkal törődő embernek.

Nem emlékszem arra, hogy az óráin magáról beszélt volna, mégis mivel közvetlen, emberi hangon szólt mindenről, nagyon sok apró morzsát gyűjtöttünk össze Róla, életéről: tudtuk, hogy szerette szülőföldjét, Orosházát, de a Dunántúlt is, ahonnan ősei származtak, sőt Budapestet is, de Nyíregyházát vagy Szegedet úgyszintén, ahol rövidebb-hosszabb ideig oktatott. Alig akadt az országnak olyan része, ahol ne járt volna. Miska Tanár Urat ismerték Soprontól Debrecenig, Győrtől Zaláig.

Azt is megtapasztaltuk, hogy szerette a nemzetét, az anyanyelvét: Erdély nyelvi kincsei, az ott élő, küszködő tanítványok, kutatótársak ugyanolyan fontosak voltak számára, mint a Felvidék vagy Kárpátalja értékeit gyűjtő, bontakozó tehetségek. Számára Kolon ugyanakkora jelentőséggel bírt, mint Kapuvár vagy Őrsziget. De gyorsan rájöttünk arra is, hogy sohasem *fel*adatot kaptunk Tőle, hanem *föl*adatot. A múlt ismerete, becslése nélkül nincs jövő, ezt üzenté az élete.

Tudtuk, hogy református, néha volt is egy-egy évődő megjegyzése más felekezetekről, mégis a tolerancia jó érzése áradt belőle. Kiderült Róla, hogy lelkesedik a lovakért, szereti a méheket, szereti a tavaszt, a pipafüst illatát. Ha visszaidézem a társaságában töltött órákat, beszélgetéseket mindig a meghitt hangulat, a nyugalom, a derű, a jó illatú pipafüst mozaikjaiból épül fel az emlék. Öltözködése, hajviselete, cselekedetei élete végéig őrizték a szuverén, formális elvárásokhoz igazodni nem akaró személyiségét. Nem a törvény betűjéhez, hanem a törvény szelleméhez ragaszkodott, ebből is adódott, hogy bölcs, útbaigazító mondatai nehéznek látszó helyzetekben is a megoldást segítették elő. Jó volt tudni, hogy kérdéseinkre Tőle nem egy megfeythetetlen, elodázó, homályos, hanem egy egyértelmű, igen-igen, illetve nem-nem típusú választ fogunk kapni.

Aki szerette az akácillatot, a közeledő tavaszt, aki aggódni tudott a munkatársaiért, tanítványaiért, a tudomány előrehaladásáért, sőt a méheiért, arról elmondható, hogy szép, tartalmas, emberhez méltó életet élt! Távozásával szegényebb lett a Föld, de gazdagabb az Ég!

Köszönjük Neked, Tanár Úr, a hitedet, erkölcsi tartásodat, emberségedet!  
Isten Veled, Miska Tanár Úr!

Varga Józsefné Horváth Mária

**Mgr. Bajzák Mónika**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: bajzakmoni123@gmail.com

**Mgr. Barátka, Agnieszka**

Uniwersytet Warszawski  
Wydział Neofilologii  
Katedra Hungarystyki  
ul. Dobra 55  
PL–00-311 Warszawa  
e-mail: abaratka@gmail.com

**Mgr. Deisler Szilvia**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: deisler.szilvi@yahoo.com

**Dévényi Anna**

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar  
Történettudományi Intézet  
Rókus u. 2.  
H–7624 Pécs  
e-mail: devenyi.anna@pte.hu.

**Haindrich Helga Anna**

Kiscelli utca 90.  
H–1032 Budapest  
e-mail: h\_helga15@yahoo.com

**Horváth Krisztina**

Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar  
Nyelvtudományi Doktori Iskola  
Múzeum krt. 4/C  
H–1088 Budapest  
e-mail: horvaath.krisztina@gmail.com

**Mgr. Kiss Tímea**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: Kt567@selyeuni.sk

**Kondor Perhács Johanna**

Kóczán Mór Alapiskola és Óvoda  
Komenského 555  
SK–946 12 Zlatná na Ostrove  
e-mail: perhacsjohannaster@gmail.com

**doc. dr. Lőrincz Julianna PhD.**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: jel2ster@gmail.com

**Mgr. Merva Attila**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: ma528@selyeuni.sk, merva@europedit.sk

**Bc. Nagy Evelyn**

egyetemi hallgató  
Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Történelem Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: ne11100@selyeuni.sk

**Paedr. Nagy Melinda, PhD.**

Selye János Egyetem  
Tanárképző Kar  
Biológia Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
P.O.Box 54  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: nagy.melinda@selyeuni.sk

**H. Nagy Péter, PhD.**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: h.nagyp@gmail.com

**Mgr. Németh Szilvási Andrea**

Comenius Egyetem  
Bölcsészettudományi Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Gondova 2.  
SK–814 99 Bratislava  
e-mail: szilvasi.andrea@gmail.com

**PaedDr. Rigó Gyula**

Konstantin Filozófus Egyetem  
Közép-európai Tanulmányok Kara  
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet  
Dražovská u. 4.  
SK–94979 Nyitra  
e-mail: rigogyula3@gmail.com

**Rudas László**

egyetemi hallgató  
Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Történelem Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: 3610300557@selyeuni.sk

**PaedDr. Simon Szabolcs, PhD.**

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Bratislavská 3322,  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: simon.szabolcs@selyeuni.sk

**Mgr. Szabó Tünde**

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: st0785@selyeuni.sk

**doc. PhDr. Szarka László, CSc.**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Történelem Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: laszloszarka@gmail.com

**Mgr. Sztás Péter**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék  
Doktori Iskola  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: sztas.peter@selyeuni.sk

**Mgr. Vajda Barnabás PhD.**

Selye János Egyetem Tanárképző Kar  
Történelem Tanszék  
Bratislavská cesta 3322  
SK–945 01 Komárno  
e-mail: vajda.barnabas@selyeuni.sk

**doc. Varga Józsefné dr. Horváth Mária PhD.**

Nyugat-magyarországi Egyetem  
Apáczai Csere János Kar  
Liszt F. u. 42.  
H–9022 Győr  
e-mail: vargam@atif.hu